

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

İBN-İ HALDUN VE A.SMİTHİN İKTİSADİ YAKLAŞIMLARININ
KARŞILAŞTIRILMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
MOHAMMAD HAJ HAMİDOW

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. Arif ÖZSAĞIR

GAZİANTEP
HAZİRAN-2018

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

İBN-İ HALDUN VE A.SMİTHİN İKTİSADİ YAKLAŞIMLARININ
KARŞILAŞTIRILMASI

Mohammad Haj Hamidow

Tez Savunma Tarihi: 11.06.2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. İbrahim ARSLAN
İktisat Bölüm Başkanı
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Arif Özsağır
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

Prof. Dr. Arif Özsağır (Tez Danışmanı)

Prof. Dr. İbrahim ARSLAN

Dr. Öğr. Üyesi Eda DINERİ

İmzası

ÖZET

İBN-İ HALDUN VE A.SMİTHİN İKTİSADİ YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Mohammad Haj Hamidow

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Arif Özsağır

Haziran 2018, 81 sayfa

XIV. yüzyılda yaşayan İbn Haldun, (1332- 1406) tarih, felsefe, fıkıh ve iktisat alanlara önemli katkılarda bulunmuştur. Çok meşhur bir iktisatçı olan Adam Smith ile birçok iktisadi kuramlar ve fikirler öne sürmüştür. İbn Haldun ve Adam Smith'in iktisat alanında günümüzde hala kullanılan önemli ve muhteşem görüşleri vardır. Bu çalışmanın amacı, İbn Haldun'un ve A.Smith'in bazı iktisadi görüşlerini sunmak ve günümüzde iktisat alanını ne kadar etkilediğini ortaya koymaktır. Ayrıca iktisadi fikirlerinin bir değerlendirmesini yapmaktır. Çalışmada ilk önce, İbn Haldun'un hayatı ve iktisadi fikirleri daha sonra A.Smith'in hayatı ve iktisadi fikirleri incelenmiştir. Bu incelemelerde iktisadi fikirlerinin değerlendirilmesi yapılmıştır

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Adam Smith, iktisat

ABSTRACT

IBN HALDUN AND ADAM SMITH'S ECONOMIC APPROACHES COMPARISON

Mohammad Haj Hamidow

M. A. Thesis, Department of Economics and Administrative

Advisor: Prof. Dr. Arif Özsağır

June 2018, 81 pages

Ibn Khaldun (1332-1406) who lived in the XIV century found significant contributions to history, philosophy, jurisprudence and economics. Adam Smith, a very famous economist, has suggested many economic theories and ideas. Ibn Khaldun and Adam Smith have important and wonderful ideas that are still used today in the field of economics. The aim of this study is to present some economic views of Ibn Khaldun and A. Smith, and to show how much it affects the field of economics today. It is also an assessment of economic ideas. In the study, first of all, Ibn Khaldun's life and economic ideas, then A. Smith's life and economic ideas were examined. In these examinations, the evaluation of economic ideas was made.

Key Words: Ibn Haldun, Adam Smith, Economy

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. GİRİŞ	1
1.1. GİRİŞ	1
İKİNCİ BÖLÜM	
2. İBN-İ HALDUN'UN İKTİSADİ YAKLAŞIMLARI	3
2.1. İBN-İ HALDUN'UN HAYATI VE ESERLERİ	3
2.2. İBN-İ HALDUN'UN İKTİSADİ DÜŞÜNCELERİ	6
2.2.1. İBN-İ HALDUN' A GÖRE İŞ BÖLÜMÜ VE UZMANLAŞMA	8
2.2.2. İBN-İ HALDUN' A GÖRE DEĞER- EMEK.....	11
2.2.3. İBN-İ HALDUN'A GÖRE DEVLET MÜDAHALESİ	15
2.2.4. İBN-İ HALDUN'A GÖRE SERVET	19
2.2.5. İBN-İ HALDUN'A GÖRE TİCARET	22
2.2.6. İBN-İ HALDUN'A GÖRE VERGİ	24
2.2.7. İBN-İ HALDUN'A GÖRE FİYAT (ARZ VE TALEP)	28
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
3. A.SMİTH'İN İKTİSADİ YAKLAŞIMLARI	32
3.1. A.SMİTH'İN HAYATI VE ESERLERİ	32
3.2 A.SMİTH'İN İKTİSADİ DÜŞÜNCELERİ	35
3.2.1. A.SMİTH' A GÖRE İŞ BÖLÜMÜ VE UZMANLAŞMA	38
3.2.2. A.SMİTH' A GÖRE DEĞER- EMEK	40
3.2.3.A.SMİTH' A GÖRE DEVLET MÜDAHALESİ	43
3.2.4. A.SMİTH' A GÖRE SERVET	48

3.2.5. A.SMİTH' A GÖRE TİCARET	50
3.2.6. A.SMİTH' A GÖRE FİYAT	53
3.2.7. A.SMİTH' A GÖRE VERGİ	58
3.2.8. A.SMİTH VE MUTLAK ÜSTÜNLÜK	60
3.2.9. A.SMİTH VE GÖRÜNMEZ EL	64

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

3. İBN-İ HALDUN VE A.SMİTH'İN İKTİSADİ GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRMASI	69
3.1.İBN-İ HALDUN VE A.SMİTH'İN İKTİSADİ ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRMASI	69
SONUÇ	78
KAYNAKLAR	82

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. GİRİŞ

İslâm iktisadi tarihinde mühim bir yer alan İbn-i Haldun, İslâm ilimleri, tabii ve sosyal ilimlerde mühim incelemeler ve çalışmalar yapmış. Tarih, ekonomi, ümran ve sosyoloji sahalarında fikirleriyle sonraki kuşakları etkilemiştir. İbn-i Haldun, çeşitli ve muhteşem iktisadi fikirler ortaya çıkararak toplumların yaşamlarını incelemiş ve iktisat ilmini İslam fikirleri üzerine oluşturmaya çalışan bir iktisatçıdır.

İbn-i Haldun, orta çağın mühim düşünürlerindedir. İbn-i Haldun'un iktisadi düşünceleri (ticaret, vergi, devlet, vb) hala günlerimizde geçerli ve kullanılmaya devam ediliyor.

Diğer taraftan ise iktisadi düşünce tarihinde genel kabul gören yaklaşım, iktisadın, Adam Smith'in öncülüğünde kimlik kazanan bir bilim olduğu yönündedir. Elbette ki Adam Smith'ten önce de diğer sayfalarda detaylarına değindiğimiz üzere, birçok düşünür insan, ileri sürdükleri görüşler çerçevesinde, iktisadın gelişimine önemli katkılar yapmışlardır, ancak mevcut sorulara, Smith tarafından verilen geçerli yanıtlar çerçevesinde, bu yaklaşım tarzının, büyük ölçüde doğru olduğunu belirginlik kazanır.

Merkantilizm ve fizyokrasi vasıtasıyla ortaya konan tespitler, Smith'in argümanlarının çıkış noktası olmuş ve böylece klasik iktisat okulunun temeli oluşturmuştur. Düşünür tarafından 1776 yılında kaleme alınan Milletlerin Zenginliği adlı eser, iktisadi kuramlara yeni bir yön veren açıklamalarıyla klasikler arasında kendisine önemli bir yer edinmiştir.

Biz İbn-i Haldun'un özellikle Mukaddime eserinde ve Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği eserinde ele aldıkları iktisat konusundaki fikirlerine dayanarak yaptığımız bu çalışmamızda onların fikirlerini gerek bugünkü iktisat anlayışı

bakımından gerekse diğer iktisatçı olarak Adam Smith'in fikirleriyle karşılaştırılmaya çalışıp inceleme ve değerlendirme yapmıştık.

Bu araştırmanın Dört ana bölümü var. Birinci bölümde giriş. İkinci bölümünde ise, İbn-i Haldun'un iktisadi fikirlerini daha iyi anlayabilmek için hayatına ve eserlerine bir yer vermiştik. Daha sonra iktisadi yaklaşımları arz ettik. Örneğin; İş bölümü, Emek, Değer, Fiyat vb.

Üçüncü bölümde Adam Smith'in hayatı, eserleri ve iktisadi yaklaşımı hakkında bilgiler verdik. Dördüncü bölümde ise İbn-i Haldun ve A.Smith'in iktisadi görüşlerinin karşılaştırılması yapılmıştı.

Çalışmamı okuyarak eleştiri ve önerileriyle katkıda bulunan, zamanını ayıran kıymetli hocam; Prof. Dr. Arif ÖZSAĞIR ve bütün yardımcılarına teşekkür ederim.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN-İ HALDUN'UN İKTİSADİ YAKLAŞIMLARI

2.1. İBN-İ HALDUN'UN HAYATI VE ESERLERİ

XIV. yüzyılında önemli İslâm filozofu olarak bilinen ve asıl adı “*Abdulrahman Ebu Zeyd Veliyyüddin İbn Haldun Maliki, Had rami*” olan İbn-i Haldun (Erdem, 2011:3).

Yaşadığı asra göre çok büyük ilerlemeler katederek, Batı bilim ile ilgili en mühim ve etkili adamlardan biri olarak değerlendirilmiştir.

İbn-i Haldun yaşadığı orta çağın karanlıklarını, felsefi ilke ve dini doğmalarını, boş saplantılarını yepyeni bir bakış açısı ile cemiyet ve devleti, hayat şartlarını ve bunların birbirleri ile ilişkilerini eleştirel bir beyin süzgecinden geçirip bütün kalıpların üstüne çıkmaya başarmış ve bu karanlık, saplantılı fikirlere son vermiştir (Topçuoğlu, 1963:337).

İbn-i Haldun 1332 yılında Tunus'ta dünyaya gelmiştir. Çeşitli ilim dallarında kendini geliştirerek eğitimini Tunus ve Fas medreselerinde tamamlamıştır. Gençken siyaset ve idare ile ilgili çeşitli görevler almıştır.

Bunların büyük çoğunluğunu Endülüs'te tamamlamıştır. Hayatında çok çeşitli diplomatik görevler üstlenmiştir ve bu tecrübelerini de 1378 yılında Fas sultanına da sunmuş olduğu önemli eseri olan "*Mukaddime*"sinde toplamıştır. Hayatı boyunca kazanmış olduğu büyük başarılarından dolayı birçok hükümdar tarafından taktir ile karşılanmıştır. 16 Mart 1406 yılında Kahire'de vefat etmiştir (Gürkan, 1994:93).

Orta çağ dediğimiz İbn-i Haldun'un yaşadığı çağ; tarih sahnesinde birçok başkalaşımın yaşandığı bir zamandır. Bu zamanda Avrupa hızla ilerlerken, İslam medeniyeti çeşitli çöküşler içerisindeydi. Endülüs, Hıristiyan baskısı altında,

topraklarının çoğunu kaybetmiş, Tunus, Fas ve Cezayir bölgelerinde yeni hanedanlıklar kurulmuştur. Memlûklular; Mısır'da ve Selçuklular Anadolu'da varlıklarını sürdürürken, Timur da İslam dünyasına hakim olma mücadelesi içerisindeydi (Uludağ, 2009:16).

İbn-i Haldun'un manzume, risale, İbn-i Rüşd ve Fahreddin Razi'nin eserlerinde yazdığı özetleri ile birlikte matematik ve mantık da yazdığı bulunmaktadır. Birkaç kitap, eser ve risalelerden oluşturulan yazdıklarından ön planda yer alan bunları: **Kitabü'l-İber, Mukaddime, Şifâu's-Sâilli-Tehzîbi'l-Mesâil ve Et-Tâ'rîfir** (38-33 :1979, يدوي).

2.2. İBN-İ HALDUN'UN İKTİSADİ DÜŞÜNCELERİ

İbn-i Haldun iktisadi faaliyeti, "*insanı diğer canlılardan ayıran bir özellik*" olarak kabul eder (Dihlevî, 2002:147).

İbn-i Haldun, birçok nedenden dolayı insanın tek başına yaşaması mümkün olmadığı görüşüne sahiptir. Çünkü insan bütün ihtiyaçlarını tek başına karşılamadığından ve fitratında sosyalist bir varlık olduğundan da, kendisini bir toplum içinde bulunmaya ihtiyaç duyar ve o toplumda diğer fertlerle mal ve hizmet alış-verişlerde bulunmaya gerek duyar (Görgün, 2000:546).

İbn-i Haldun'a göre insanın ilk yaşam şekli bedevîliktir. Ancak o kavramdan maksat sadece çölde göçebe şeklinde yaşayan Araplar değil, bundan ziyade ilkel hayat ve küçük yerleşim birimleri tarzında yaşayan toplulukları da vurgulanmaktadır.

Bedevînin yaşam tarzı basittir, iktisadî faaliyetler açısından çok şeyden söz edilemez. Çünkü bedevi doğanın sunduğu nimetler tüketerek yetinir, üretici değil tüketicidir, çevre durumu onu hareket ettirir. Onu kontrol edemeyiz. Dolayısıyla sürekli hareket halindedir. Kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ve onun hayvanlarına otlak bulmak amacıyla sürekli yer değiştirmesi gerekmektedir (Özkılıç ve İbrahim, 2007:1-14).

İbn-i Haldun, insanın ihtiyaçlarını üç gruba ayırmaktadır. Bunlar: "*zaruri*", "*hâci*" ve "*kemali*"dir. Zaruri ihtiyaçlar insanın yaşamını devam ettirmek amacıyla gereken ihtiyaçlardır. Hâci ihtiyaçlar, zarurî olmayan ama insanın rahatına katkı sağlayan veya şu an olmasa da gelecekte ihtiyaç duyulabileceği ihtiyaçlardır. Kemali ihtiyaçlar ise gelecekteki ihtiyaçlarını da karşılamış insanların fikir, estetik gibi

kaygılarını karşılamaya yönelik ihtiyaçlardır. Bedevîlere bakarsak sadece zarurî ihtiyaçlar ile yetinmektedirler. Hâcî ve kemali ihtiyaçlar ile haydari olanlar ilgilenmektedir (Görgün,1999:547).

İbn-i Haldun, insan mal ve mülk toplamayı sevdiğinden hadarliğe meyyal olduğu düşünülmektedir. Bedevî zaman içinde bulunduğu şartların zorluklarıyla birlikte hadarliğe yönelmektedir. Bir süre sonra biriktirdiği mal ve mülk seyyar olarak taşınması imkansız olmaktadır. Zaruri ihtiyaçları temin etmede doymaya varan Bedevi hâci ihtiyaçları düşünmeye başlamaktadır. Bu da insanı hadarliğe sürükleyen psikolojik unsurdur. Hadari hayat tarzı yeni düzenlemeler gerektirmektedir. Bu ise medeniyetleşme olup aile yapıları, aile içi iş bölümü ve iktisadi hayat üzerinde etkilerini göstermektedir (Karaca, 2005:72).

İnsanların karakterlerinde farklılık, iş bölümü ve rahat yaşama değişikliklerinden doğar. Böylece insan çevreyi kontrol etmeye başlar, yerleşim giyim anlayışlarında gelişim yaşanır ve giyinmek amacıyla elbise, ikamet için ev, güvenlik için kaleler inşa etmektedir (Özkılıç, 2006:3-4).

Bütün bunlar iş bölümünü gerektiren unsurlardır. İbn-i Haldun, insanın hadarliğe geçişi bir “zorunluluk” değil “*imkân*” olarak açıklar. Ona göre bedevîlik ile haydarilik arasında nöbetleşe bir değişim vardır (TAYLAN,1991:299).

İbn-i Haldun öncelikle iktisat ve kazanç yöntemlerini ele alır ve sonra diğer fikirleri ona bağlı olarak açıklamaktadır. İktisadî faaliyetler “*rızkınızı arayınız*” olarak görmektedir (Özkılıç, 2006:4).

İbn-i Haldun, kazanılan geliri ikiye ayırır, insanın zarurî ihtiyaçlarını karşılayan kısmına “*rızık*” ve ondan biriktirmek için arta kalan “*kazanç*” olarak görmektedir. Rızık kademesinden kazanç kademesine oluşan geçiş ilerleme ve de medeniyeti sağlamaktadır (Kozak, 2000:6).

Refah düzeyi artması ve üretimin ilerlemesine, ihtiyaç fazlası ürün üretmekten ve iktisadî faaliyetlerin gelişmesinden kaynaklanmaktadır.

Ziraat geçim yollarının en eskisi ve diğer geçim yollara göre basit olduğundan İbn-i Haldun onu insanların geçim yollarının başında görür. Diğer bir açıdan ise İbn-i Haldun insanların ihtiyaçlarını doğal “*tabii*” ve doğal değil “*sûni*” olmak üzere ikiye ayırmaktadır.

Bedevîlerin ihtiyaçları doğaldır. Yerleşik hayatta ise değişen koşullara göre sunî ihtiyaçlar meydana gelmektedir. Dolayısıyla zanaat ve farklı meslek dalları yerleşik yaşam ile başlayıp genişlemektedir.

İbn-i Haldun, insanın zanaatları üçe ayırır. Birincisi, insanın hayatı için zarurî olan mesleklerdir. Terzilik, kasaplık, dokumacılık ve marangozluktur gibi mesleklerden ibarettir.

İkincisi, zarurîden daha fazla olan ihtiyaçları karşılayan ilim, sanat ve siyaset ile ilgili meslekler. Kâğıtçılık, ciltçilik ve şairlik gibi mesleklerdir.

Üçüncüsü ise askerliktir. Bunlar ihtiyaca ve daha sonraki ihtiyaçlara göre sıralanır ve gelişirler.

İnsanların ihtiyaçları arttıkça yeni zanaatlar ve meslek alanları gerçekleşmektedir (Özkılıç, 2006:4-5).

İbn-i Haldun, iktisadın tarihsel ve toplumsal olaylarda büyük etkisi olduğunu görür ve toplumun değişim aşamalarında esas unsurdur (Falay, 1978:19).

Ona göre, insan hayatını sürdürmek için lazım olan ihtiyaçlardan bir tanesidir (Haldun, 2004:213).

İbn-i Haldun şöyle der: *“İnsan üretme yani iktisadi faaliyette bulunur bu yüzden insan diğer canlılardan farklıdır. İnsan iktisadi faaliyetten ayrı düşünülemez”*.

Bu nedenle İbn-i Haldun’un meşhur eseri Mukaddime’de iktisatla ilgili değerlendirmesi diğerlerin önünde gelmektedir (Kozak, 1999:20-21).

2.2.1. İBN-İ HALDUN’ A GÖRE İŞ BÖLÜMÜ VE UZMANLAŞMA

İbn-i Haldun görür ki ilk çağlardan bütün insanlar ürettikleri maldan gereksinimleri kadar elde etmekte fazlasının ve takas etme yoluna gitmektedir. Dolayısıyla toplum içerisinde iş bölümü anlattığımız halde meydana geldi. İş bölümünde zamanla mal üretiminden daha sonra bu konuda uzmanlaşmış bir hale geldiler.

Uzmanlaşma sonucunda hem üretimde hem de kalitede büyük artışlar gerçekleşmektedir. Günümüz ekonomilerinde bireyler genellikle aşırı iş bölümümü sonucu kendilerinin hiç gereksinim duymadıkları veya az gereksinim duydukları hizmet ve malları üretmektedirler. Bu da bu günün koşullarındaki en önemli ekonomi özelliğini tanımlamaktadır (Dinler, 2003:21).

İbn-i Haldun, iklim ve tabiat koşullarının toplumların üretim şekillerini ve gelişme seviyelerini tesir ettiğini belirten ilk düşünürdür. Yani bedevilikten (göçebelik) Hadari (yerleşik) yaşama geçildiğinde gereksinimlerin çeşitleri yükselmekle birlikte üretim biçimleri başka biçimlere girmektedir (Savaş,1997:135).

İbn-i Haldun, toplumsal ilişkilerin ekonomik temellere bağlılığını saptamıştır. İş bölümü, üretim şekli, üretim ilişkisi, ürünlerin değerlerinde emeğin rolü ile ilgili fikirleri İbn-i Haldun'un ekonomi fikir ve yaklaşımı anlatmaktadır (Azarkan, 2003).

İbn-i Haldun, Dış ticaret teorisinin temellerinin geliştirmiş. Toplumsal iş bölümünün bir toplumda olduğu gibi, değişik toplumlar arasında da söz konusu olduğunu düşünen toplumlar arası iş bölümünü kabul etmiştir. Yani İbn-i Haldun, Ticari mahreçler yasalını belirtmeye çalışmıştır (Falay, 1978:60).

İktisat literatüründe bir temel kavramın ilk tanımı, insanların toplumsal kalkınmada üretim faaliyetlerini ve aktivitelerini birleştirici bir görev üstlenmeleri olmuştur.

Üretim süreci içerisinde insanların birbirlerine karşı bulunan yardımı, iş bölümünü meydana getirir ve böylece üretimin toplumsal örgütlenmesi olarak isimlendirilebilir.

Toplumsal iş bölümü toplumun özüdür ve dinamik bir yapısını oluşturur. Göçebe ve yerleşik yaşam sürecinde meydana gelen üretim tarzlarının ve bu tarzlarda oluşan değişim sürecinin bir anlamda adı yine iş bölümü olarak geçer.

Bu sosyal organizasyon sonucu kişiler ana gereksinimlerini karşılama ve kazanç elde etme yollarını öğrenirler. Bu alanlar; yönetmenlik, ticaret, avcılık ve tarımdır olarak sıralanabilir. Yönetmenlik, idarecilik ve memuriyet doğal bir kazanç yöntemi olarak kabul edilmemektedir (Falay, 1978:22-23).

İbn-i Haldun, insanlık tarihinin gelişmesinde, toplumların içinde buldukları sosyal yapıyı, teşkilatlanmayı oluşturmalarında iktisadi faaliyetlerin mühim bir yeri olduğunu ifade etmektedir. Ona göre insanların ve toplulukların içinde buldukları farklılıkların nedeni, onların kazanç tarzları ve yaptıkları iktisadi faaliyetlerin farklı olmasından ileri gelmektedir (Erdem, 2011:49-50).

İbn-i Haldun, insanı sosyal bir varlık olduğunu söylemektedir. Ayrıca bu özelliğinden dolayı iktisadi ihtiyaçlarını tel başına karşılayabilmesi mümkün değildir. Bu nedenle toplum iktisadi faaliyetler ihtiyaç duyar, iş bölümü ve uzmanlaşmayla gidilir.

Bu şekilde üretim ve ihtiyaç karşılanmış olur. İbn-i Haldun'a göre uzmanlaşma güveni artırır ve girişimcileri motive ederek daha fazla üretime ya da ticarete teşvik eder (Yılmaz Genç, 2015:151).

İbn-i Haldun'un iktisadi fikirlerine göre uzmanlaşma belli bir grubun işbirliğiyle tahsil edilerek, onlardan daha çok kalabalık insan cemiyetinin gereksinimlerini karşılayarak, memnun edecek üretime tesir eden, türlü görevlerin düzenleyici ve uzmanlaşmaya olanak veren bir vasat olduğunda, bu işi yapanları gelecekteki beklenir ticaret imkânlarını kazanmaya, üretim için daha çok gayret etmeye yönlendirir (Karataş, 2012).

İbn-i Haldun'a göre iş bölümü ve uzmanlaşmanın sonucu olarak gereksinim fazlası üretim yapan toplumlar ürettikleri bu ürünleri satarak kazanç elde ederler. Kazanç elde ettikçe ve ihtiyaçları giderildikçe daha farklı ihtiyaçlara gereksinim duyan, farklı zevk ve hazları tatmak isteyen toplumlar, refah seviyeleri arttıkça daha az çalışmak ve daha rahat bir hayat sürmek isterler (Erdem, 2011:53).

Yani uzmanlaşma ve iş bölümü; ortaya çıkan nitelikli iş gücünün var olması ile mümkün olmuştur (Gölçek ve Gülşen, 2017:581).

İbn-i Haldun'un iş bölümü üzerinden yola çıkarak bahsettiği bu ticari faaliyetler, kendi dönemindeki Orta Çağ Avrupa'sı ile de benzerlik göstermektedir. Özellikle iş bölümünün bir getirisi olarak ortaya çıkan nitelikli emeğin önemi sanayileşmemiş toplumlarda son derece önemli bir yer tutmuştur.

İbn-i Haldun, ticarete iki farklı açıdan yaklaşmaktadır:

"Toplumsallaşmanın bir neticesi olarak görmek ve önemli bir geçim yolu olarak da vurgulamaktadır. Ancak iş bölümünü ve dayanışmayı reddeden, mücadele ve çekişme hırsını ön plana koyan ticarete ise son derece karşı çıkmıştır" (Gölçek ve Gülşen, 2017:582).

2.2.2. İBN-İ HALDUN' A GÖRE EMEK-DEĞER

İktisadi hayatta, en çok değerli olan faktör emektir. Emekle, toplumsal kalkınmanın kaynağı olup kişilerin kişiliğine bağlıdır olarak değişir. İnsan emek sarf etmeden ne tabiatın kaynaklarının sayısı artırılmak, ne de bu kaynaklar bir hizmet için kullanılabilir. Bundan dolayı emeği, fikri ve fiziki özellikler içerisinde insanın ekonomi ile bağlı kullandığı kabiliyet olarak tanımlayabiliriz (Yıldırım, 2006:31).

Parayı malların değişikliğini kolaylaştıran etkili neden olarak düşünen İbn-i Haldun yazdıklarında güç ve kuvvetin en belirgin olarak da altın ve gümüşü düşünmektedir.

Altın ve gümüşün piyasada yaşanacak havalelerden müteessir olmayacaklarını, değerlerini kaybetmeyeceklerini ifade etmektedir. Altın ve gümüş

fiyatlarındaki denge var olduğundan dolayı bir değer ölçüsü ve değişim ve mübadele vasıtası olarak kullanılmaktadır (Yıldırım, 2006:54).

İbn-i Haldun'un altın ve gümüş hariç diğer madenlerin değerlerinin değişimini ifade etmesi altın ve gümüş fiyatlarının dengeli olmasını savunduğu biçiminde değerlendirmek olabilir (Nihat, 1978:37).

İslam dininde mal ve hizmetlerin ekonomik kıymet statüsü toplumun kendi tercih ve seçimlerine bırakılmamış. Aslında ekonomik dengesi bozulmayan parasal birime bağlanmıştır ki bu altın ve gümüşdür. İbn-i Haldun'a göre altın sisteminde para, tamamen altına dayanır ve altın ile alış-veriş yapılırken ya da altına dönüştürülecek mali evraklar kendi işlerini hallederler (Yıldırım, 2006:55).

İbn-i Haldun, piyasadaki para arzının dengesinin piyasanın gelir dengesini tesir edeceğini kabul etmektedir. Ayrıca İbn-i Haldun'a göre bir ülkede refah seviyesi ve sefahatin artması harcamaları çoğaltır dolayısıyla yeni vergilerin oluşturulmasına neden olur ve elde edilen vergiler giderlere göre yeterli değil olur.

Daha sonra devlet halkın mallarından alıp ve yapılan alışverişlere daha yüksek vergiler koymaktadır (Haldun, 2004:393).

Devletin başındaki kişilerin halka ait mallara karışması bireyler için bir kayıp olacağından hem idareci kesim hem de bireyler için başka gelir kaynakları bulunmamasına sebep olacaktır.

Yeni vergilerin getirilmesi piyasadan para çekmekten para azlığında ekonomik kayıplar başlar. Paranın azalması devletin zayıflamasına neden olur.

Devlet ise temel güç ve kuvvet kaynağı olan asker ve para gücüne her zaman ihtiyaç duyar. Böylece devlet kuvvetini yavaşça kaybetmektedir.

Artık hükümdar bu kayıpları karşılayabilmek adına ekonomik alanda harcama düzenlemeleri yapmaya başlar. Bu halde harcamalar ve askerlerin masraflarını karşılayabilmek için daha çok paraya ihtiyaç olmaktadır (Haldun, 2004:393-394).

Elde edilen vergiler maaş olarak dağıtıldığında bu yükseliş her birinin yaşam imkânları ile birlikte giderlerini de arttırır. Devletin askeri gücü olan kolu artık bu değişim sebebi ile azalmaya başlar ve daha sonra refah seviyesi ve israfın artışı ile maaşlar tekrar yükselir ve ordunun sayısı düşmektedir. Hızla artan bu değişiklikler aşağı seviyelere kadar sürekli aynı şekilde devam etmektedir.

Bu halde devlet zayıflar, yönetim kuvvetten düşer ve diğer devletlerin ya da bazı kabilelerin devlete karşı cephe almasına sebep olur.

Birbirini sebepler zinciri ilk izleyen bu döngüsel olaylar çerçevesinde elinde kaynakları tükenmiş ve başka bir gelir kaynağı olmayan devlet, temel güç kaynaklarını kaybetmenin sonucunda artık varlığını da kaybedecek seviyeye ulaşmış olur (Yıldırım, 2006:55-56).

Devletin kendi toplumundan topladığı paralar kendi halkı için değil başka insanlar için harcadığından yapılan zararın önlenmez. Paranın idareci ve yönetmen kesimin elinde toplanması yeni gelirlerin oluşturulmamasının manasına gelir.

İbn-i Haldun'un fikirlerinde devletin gelen paraları ve varidatı elinde bulundurmamak amacıyla veya elinde para bulunmadığından dolayı gerekli yerlere gelir dağılımı yapmaması, sonucu artık ticari işlerde hareketlilik olamaz ve ticaretten elde edilen kazançlar düşmeye başlar bu da vergilerin hızla azalmasına neden olur.

Devlet ilk halk arasında yaşayan ekonomik döngüsünün sağlam temellere oturtulmaması ve karşılıklı kârlı bir alışverişe çevrilmemesi sonucunda birçok sorun ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlar iki tarafı da etkileyerek büyük zararlara yol açar.

Örneğin, varlıklar ve malların devletin hazinesinde kalırsa bireyler yoksulluğa düşer ve bunun sonucunda artık vergide gelir sağlayamayan devlet bu defa ticaret ile açığını kapatmak ister. Artık üreticiden malların kendi gerçek değerlerinin altında almaya başlayan devlet, tüketiciye daha fazla kârla satmak için uğraşır (60 :2003, سعد الله).

Bundan dolayı aradaki büyük açığı kapatmak ve zararı engellemek için tüccar üretimden de ticaretten de vazgeçer, artık bu durumdan etkilenen tüketiciler için de buldukları yerden çıkıp başka yerleşim yerlerine sığınmaktan başka çare kalmamıştır

(109-107 :2015, سكينه).

Birçok zarara giren devlet kâr için başka yollar başlar ve sahip olabileceği kişilerden yani varlıklı kişilerden başlayarak para elde etmeye çalışır ve yurttaşların yönetimden yüz çevirmesine, dış kuvvetlerle anlaşmasına, iktisadi yaşamın durmasına ve devletin ortadan kalkmasına sebep olur.

İbn-i Haldun'a göre vergi, kazanç ve piyasadaki para miktarı arasında el atılması gereken hudut aşıldığında, vatandaş- girişkenlik isteği çökmekte ve bu durum uzun sürede devleti ortadan kaldırmaktadır

(Yıldırım, 2006:56).

İbn-i Haldun'a göre insanının kuvveti yani emek üretimin temelidir. İhtiyaçlara bağlı olarak emek de harcamak gerekir (Falay, 2012). İnsanın elde ettiği kazançta emek harçayarak meşru bir özellik kazanır.

Nimetleri kullanmak, onlara sahip olabilmek için emek harcanması gerekmektedir. Kazanılmış kıymet de bunun gibi huyla insan çabasının müşterek neticesidir (Erol, 2012:53).

Ticarette sermayeye kâr bağlama geçerli bir nitelik değildir. Bunun sebebi, anamaldan kazanç sahip olmada ve faydaya dönüştürmede çabanın büyük kısmeti vardır. Tarım alanında, üretim makineleri üretmek, ayrıca hayvanlar ile ilgilenebilmek ve onların güçlerinden yararlanmak iki ögenin akıl ve el gibi bağlanabilmek ve bu şekilde gücünü arttırarak emeğin daha karlı hale getirmek kişileri başka mevcudiyetten ayıran mühim bir öğedir. Kişilerin huyları ihtiyacı az bir vakitte çok kâr ve elde etme ihtirası onu kurnazlık kazandırır, ihtikâr ve malın tamamını kapatmaya cezbedebilir. İbn-i Haldun, işten fakir olan ve limitet ortaklığa, kurnazlığa, dolandırıcılığa başvuran taciri kumar oynayana teşbih eder. Bu tür ticaret doğal olarak gayri meşru, insanın ruhunu, ahlâkı ve psikolojisi olumsuz bir şekilde etkiler (Özkılıç, 2007:7).

İbn-i Haldun'a göre üretimin birey için önemi büyüktür ve üretimin temeli ve ana faktörü emek ve çabadır. Ekonomik gereksinimlerinin karşılanabilmesi ile yaşamaya fayda sağlanabilmesi ve çoğalması için azami derecede çaba ve gayret sarf edilmelidir.

Aynı anlamda ekonomik işlerin ve faaliyetlerin devam ettirilmesi emeğin zorunlu katılımıyla mümkündür. Kişi bu hayatta devam edebilmesi için verim yapması lazım fakat gayret bol harcamakla onaylanmayabilir (Falay,1978:26-27).

İbn-i Haldun'un kamuda dönüşümün iktisadi esaslar ile alakalı olduğu ve üretim onaylanmasında "Emeğin Rolü" hakkındaki düşünceleri onun yolunu anlatmaktadır. İktisadi etkinliğinin sebebi kazanç ya da fayda isteğidir. Bir mülkün kıymetini izah edilen iki şey ise, onun verimin üretimi için sarf edilen gayret ayrıca bu mülke karşı duyulan istekte (Arslan,1997:153).

İbn Haldun'a göre gayretinin iki yönü; "Emek-Değer" ve "Artık-Değer"dir. Emek-Değer teorisinde; gereksinimleri karşılayabilmek için emek harcamak gereklidir.

Fayda ancak çaba ve emek sarf harcamak alınır. Kişi bu çabayı ve işi amaçlı olarak istihdam edilmez, amaç ve hedef verimdir ve verimin üretilmesinde

ana hedef geçindirmektir. Artık kıymet de, gayret, bir taraftan kendi isteği ve ihtiyacı için başka bir taraftan da diğerlerinin isteği ve ihtiyacı için mülk ve görev verim zamanında ortaya çıkmaktadır (Falay,2002:19-20).

İbn-i Haldun'a göre, hâsıl olan her verimin kıymeti, o verimde sarf edilen gayretler ve çalışma miktarına göre ölçülebilir. Bir mülkün veriminde sarf edilen gayretler ne kadar yüksekse, kıymeti de o ortalamada fazla olacak. Ancak bir mülkün veriminde sarf edilen gayretler miktarı düşük olsa da kıymeti ona göre daha kesilecektir (Yıldırım, 2006:32).

İbn Haldun, kişinin gayret bol vermek suretiyle elde ettiği şey, gerekli ve mühim gereksinimlerini giderecek düzeyde ise, bunu o insanın ihtiyacı (rızkı) olarak tarif etmektedir. Bu değerün üstünde yerine getirilecek bir gayret sarf etmesinin de ana mala ve kazanca sebep olmadığını söylemektedir. Gayret neticesinde üretilen fakat istihdam edilmeyen mülkü bundan sonra rızık olarak tarif etmemektedir. İnsanın çalışıp gayret ederek kazandığı bu şekildeki mülk ona göre artık rızık sayılmaz faydadır.

Buna misal olarak veraset şeklinde terk eden mülkleri göstermekte olup, bu mülkün hayatı kaybeden insanı için rızık sayılmaz fayda olduğunu, çünkü hayatı kaybeden insanın ondan faydalanamadığını söylemektedir. Ancak kalıtçıların bu mülkten hakikaten faydalanması halinde, bunu onların rızıkı olarak tarif etmemektedir. Servet için de kesinlikle gayret sarf etmesi gerektiğini etkisinde böylece belirtmektedir (Yıldırım, 2006:31).

İbn-i Haldun, bazı Müslüman toplumlarda uzun süre hâkim olan keder ve uyuşukluk durumlarını da reddetmiştir. Düşüncesine göre sosyalleşme ile beraber kâfi değerde verimde bulunabilecek, üretileni de sarf edecek kadar kişiler toplaşır. Böylelikle bir ortada yapılan işbirliği sayesinde bireyler kendilerinin rakamlarından çok miktarda fazla kişilerinin gereksinimlerine yanıt verecek bir verimde bulunabilirler. Toplum üyelerinin bir araya toplanarak üretimini yaptığı bu getiriler, o getiri yapanların gereksinimlerinden fazladır.

İbn-i Haldun'a göre bu halde gayret ve verimin artırılması ile bunun kıymeti olan kazanç ve mal da toplumda fazla olur (Yıldırım, 2006:35).

İbn-i Haldun mülkün kıymetinin gayret kıymetine müsavi olduğunu anlatır. Servet gayretin kıymetinden kadardır. Kazanılan kıymetin mal ya da kıymet metallere değil sadece gayret kıymetinden düzenlediğini ifade eder. Daha açıkçası gayretin kıymetinin onda olan için gayrete alakalı düşünülür (Boulakia, 1971:1109).

2.2.4. İBN-İ HALDUN'A GÖRE DEVLET MÜDAHALESİ

İbn-i Haldun, devlet askeri işleri ve genel görevliler için masraflar harcadığından dolayı toplumdaki temel harcama gücü olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla devlet harcamaları, üretimin büyümesinde ve iktisadi yaşamın isteklendirici ve yönlendirici bir faktör olarak yaşamsal bir yer almaktadır (Haldun, 2004:74-75).

Devletin konum olarak mali ve iktisadi sistem düzenleyicisi halkın iktisadi ihtiyaçlarının karşılayabilmek amacıyla kuvvetli bir kamu maliyesi politikasına sahip olmalıdır.

Devletin oluşturmasında iki mühim unsur var, biri asabiyet diğeri ise devlet geliridir. Devletin devam etmesi ve güçlü bir devlet olması için asker ve gelir gayet önemlidir. Devletin ilk dönemlerinde elde ettiği paralar çalışanlara gitmektedir. Yerleşik zamanlarda devlet hazinesini doldurur ve halkın üstündeki egemenliğini artırmaktadır. Ayrıca devlet büyüdükçe refah seviyesi, devletin gelirleri, masrafları ve tutumsuzluğu da artmaktadır. Bundan dolayı devlet zayıflayıp geliri azalmaktadır (Haftacı, 2014:299-300).

İbn-i Haldun, devletin iktisadi hayattaki görevi düzenleyici olarak kabul etmektedir ve devletin sınırlarının içerisinde mallar korunmalıdır. Bununla birlikte vergiler normal bir seviyede olmalı ve ticarete vergi konulmamalıdır. Çünkü ticaret ve üretim özgür olarak olmalıdır. Devlet siyaseti egemenlik altındaki toprakların az sayıda kişinin elinde toplanmasını önleyecek biçimde olmalıdır ve köleliğe son verilmelidir (Falay,1978:48-51, Haftacı, 2014:298-299).

Devletin zayıflamaya başladığında vergi oranları artır ve zamanla hal daha zor olmaktadır (Haftacı, 2014:299-300).

Burada devletin gelirleri az olduğundan dolayı devlet harcamaları da daha az olmalı; bu hal devleti ve devletten maaş elde edilen kuvvet halde bırakır ve iktisadi yaşam bu halden zarar görmektedir. Çünkü devletten maaş elde edilen masrafları piyasadaki talebin mühim bir kısmını kurur, onlardan gelecek olan bir azalma toplam talebi azaltır ve piyasada durgunluk ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı alışveriş daha az olur, üretim daha yavaş olmakta birlikte geriler ve devlet tahsilatı azalmaktadır (Haldun, 2004: 289-291; Boulakia, 1971:1115-1116).

Mukaddime adlı eserinde yazdığına göre İbn-i Haldun devletin görevlerini ve refah seviyeye ulaşmış devletin özelliklerini şöylece belirtir:

“Hastaneler kurmak, kurulan hastanelere doktor, hasta bakıcı yerleştirmek, çalışmayanların iktisadi durumlarını düzeltmek, halkı kötülükten uzaklaştırıp iyiliğe yönlendirmek, halkı toplumun genel hedeflerine uygun hareket etmelerini sağlamak, gıda maddelerinin sağlığa zararlı olup olmadığını belirtmek, ölçü denetlemek ve aşırı fiyat tatbikatlarını önlemek. ülkeyi imar etmek, din işlerini düzenlemek, eğitim hizmetini sunmak, ticari faaliyetleri denetlemek ve bunlara benzer diğer hususları yerine getirmek.” (Haldun, 2004:556-576).

İbn-i Haldun, devlete sosyal ve iktisadi sorumluluklar yüklemesine rağman devletin ticaret ve tarımla çalışmasını kabul etmemektedir.

Çünkü devletin oldukça maddi olanakları ve gücü vardır ve devlet bu olanaklardan yararlanmaya başladığında tüccar ve çiftçiler iktisadi faaliyetlerdeki rekabete dayanamayıp pazardan çekilmeye başlamaktadırlar. Bu halde haksız rekabet koşulları meydana getirmektedir (Toku, 2002:119-120).

Ona göre, devletin iktisadi yaşama girdiğinde rekabet ortamını tahrip eder ve bu çok olumsuz bir durumdur. Çünkü ticari yaşamda bulunan bireylerin sermayeleri sınırlı ve birbirine eşittir ama devletin çok büyük bir sermaye sahip olduğundan dolayı piyasadaki rekabet kaybolmaktadır.

Devletin tahsil ettiği ürünleri ve ticari malları çok pahalı fiyatlarla satarsa halk, tüccarlar ve çiftçiler olumsuz olarak etkilenmektedir zarar görür (Yıldırım, 2006:65).

İbn-i Haldun’a göre devlet doğrudan ekonomiye müdahale ederken tehlikeye maruz kalır ve bunun mali yapıyı bozup devlet yıkmaya başlamaktadır.

Devletin sadece düzenleyici olarak olduğunda refah ve gelir artacağını söylemektedir (Yılmaz Genç, 2015:150).

İbn-i Haldun’a göre devletin sosyal yaşamda çok önemli rolü vardır. Çünkü devletin varlığı ile insanların yaşamlarında birbirleri ile yardımlaşmak zorundadır. Daha sonra birbirinin saldırılarından korunmak amacıyla devlete ihtiyaç duymaktadırlar (Yıldırım, 2006:64).

Ayrıca İbn-i Haldun devlet, iktisatta belirleyici olarak bir rolü oynadığını düşünmektedir. Fakat bu belirleyicilik devletin en geniş pazar olmasındandır ve devlet harcama yaparken piyasa genişlenir ama devletin ekonomiye girmesi ile iktisadi düzen alt üst eder.

İbn-i Haldun, devletin geliri vergilerden kaynaklanmaktadır ve devlet halklarla adaletli davranmasına inanmaktadır. Böylece halk üretime başlarlar ve üretimin gelişmesi ile devletin vergiden daha fazla gelirleri elde etmektedir. Aynı

şekilde İbn-i Haldun devletin israfına başladığında harcamaları artacağını ve gelirleri giderlerini karşılayamayacağını söylemektedir.

Bu yüzden devlet yeni gelir temin etmek amacıyla iktisadi hayatla karıştırır ve ticaretle uğraşmasıyla halk olumsuz olarak etkilenir ve zaman içerisinde vergi gelirlerinin düşmesine neden olacaktır (78 :2003, سعد الله).

İbn-i Haldun, ticaretin ve üretimin halk tarafından yapıldığında, devletin ticaretin ve üretimin yaptığından daha fazla vergi elde edeceği savunmaktadır. Ayrıca, devletin siyasi gücü ile iktisadi gücüne sahip olduğunda otoriter uygulamaların gerçekleşeceğini söylemektedir. Burada kişisel haklar ve özgürlükler kaybolur. Örneğin, devlet çiftçilik yaptıktan sonra siyasi kuvvetlerinden faydalanarak, fiyatların serbest bir biçimde engeller ve keyfine göre yeniden fiyatları tespit etmektedir.

İbn-i Haldun devlet bazen yakın çevresinin ve mesleğinden olanları ticarete zorladıklarını açıklamaktadır ve bunların yapmak istedikleri devlet başkanı ile anlaşmak, elde ettikleri kolay ve zengin gelir ile servet sahibi olmaları (زين العابدين 2016,).

Anlattığımız üzere mallar, sadece devletin veya bazı bireylerinde kalırsa devlet zamanla gelişmeye başlayacaktır. Çünkü bu mallar halk içindir ve toplum içinde dolaşması gerekmektedir. Eğer servetin sadece yöneticilerin elinde biriktirilse halk yoksulluğa düşer ve bir süre sonra toplum sonuna ulaşmaktadır (Yıldırım, 2006:64-67).

İbn-i Haldun devlete ait gelir akımının iktisadi yaşamı hareketlendirmesini, akarsuların etraflarına hayat vermelerine benzetir. Sudan uzaklaşmasıyla bitkiler ölürse, devlet merkezinden uzakta bulunan ve devlet masraflarının desteğinden yararlanmayan iktisadi faaliyetlerde gerilemektedir.

Ona göre devlet denetim ve düzenleme görevlerini yürütmekle yetinirse, bu durum hem halkın refahı hem de devlet gelirleri için en uygun neticesini gerçekleştirmektedir (Kozak,1984:168).

2.2.5. İBN-İ HALDUN'A GÖRE SERVET

İbn-i Haldun, ihtiyaç kadar olan kazanca geçim (rızk), ihtiyacın üzerinde üretimden dolayı gelecek olan gelire az önce açıkladığımız gibi elde edilen kazanç manasında kâr adını vermektedir. <http://www.ekonomist.gen.tr/v4/iktisat-nedir/> [12.03.2010].

Bütün zenginliklerin kaynağı temelde gayret ederek, çalışarak bir şeylerden kazanmak ve sonuç olarak üretim elde etmektedir. Bu sözüyle çalışmaya İbn-i Haldun'un ne kadar önem verdiği bir kez daha anlaşılmaktadır.

Ancak İbn-i Haldun, burada şahsi gelir ve servet hakkında bir farklılığa kapı açmakta çok kazanç ve zenginlikten dolayı elde edilen servetin çalışmayla ilgisinin bulunmadığını söylemektedir. O büyük gelir ve servete sahip olanların çoğunlukla üretkenlikten uzak taraflar olduğunu söylemektedir. Bu toplulukların çalışmamalarına rağmen bu kadar zengin ve servet sahibi olmalarının nedenini ise, bu kesimin, üretici kesimin ürettiği artı ürünleri çeşitli yollarla ele geçirmeleri, bu artı değerleri sömürmeleridir

<http://edergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/viewFile/3303/3186> [12.05.2010].

Üretim ile alakası olmayan ve fazla kazançların sömürülmesi sonucu oluşan kişisel servetin kimler tarafından biriktirildiği ve bu kişilerin bunu nasıl sağladığını İbn-i Haldun ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Konunun bütünsel bir düşünce ile ele alınımından sonra buraya kadar gelinen noktaları İbn-I Haldun'un açıklamaları ile sebep-sonuç içerisinde inceleyeceğiz.

İbn-i Haldun, siyasi, toplumsal ve dini makam, itibar, nüfuz, derece ve payelerin zenginlik, servet ve mal sahibi olmada etkili olduğunu söylemektedir. İbn-i Haldun'a göre bu çeşit mevki ve derece kimin elindeyse, servet de ona olmaktadır (الطيب, 2003: 20).

İbn-i Haldun, üretici kesimin elde ettiği fazla değeri kendine alacak ve böylece servet sahibi olan sınıfların başında hükümdar ve diğer devlet yöneticilerini saymaktadır.

Ona göre bu sınıf vergiler yoluyla halkın çalışarak elde ettiği zenginliğini eline geçirmektedir. Bu bireyler devletten alınan maaştan daha çok sahip oldukları güç, mevki ve itibarlarını yararlanarak kazanç elde ederler.

Böylece de büyük servet sahibi olurlar. Bu durumun bir süreç olduğunu ve en üstte bulunan hükümdardan başlayarak en altta bulunan üreticilere kadar

uzandığını söyleyen İbn-i Haldun, serveti, üsttekinin alttakilerin çalışmalarını ve hizmetlerini kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla alması olarak görmektedir.

Yani makam sahibi olan güç odaklarının kendinden zayıf kişilerin ellerinde olanı gasp etmeleriyle daha çok servet sahibi olduklarını ve daha hızlı bir şekilde yükseldiklerini ifade etmektedir (Erdem, 2011:85).

Devletin başında olan devlet yetkilisinin en büyük servete hâkim olduğunu söylediğini söyleyen İbn-i Haldun, hükümdarların bu servetlerinin en fazla devletlerin orta döneminde artacağını söylemektedir. Ona göre kuruluş döneminde hükümdar yeterince güçlü değildir ve elde edilen gelirleri devletin devamlılığını sağlamak amacıyla katkıda bulunanlara dağıtır.

Ne zaman ki hükümdar güç ve kuvvet kazanır, halkı üzerinde mutlak bir hâkimiyet kurar, o zaman hükümdar devlet gelirlerinin büyük bölümünü kendine ayırır. Böylece hızlı bir şekilde servet edinmeye başlar. Elde edilen servetler sonucunda büyük bir noktaya geldiğinde ise bunu İbn-i Haldun orta nokta olarak tanımlar (37 :2003, الطيب).

İbn-i Haldun, insanların mevki sahibi kimselere yaklaşmaya ve onlara hizmet etmeye meyilli olduklarını söyler. Böyle davranışlarla insanların itibar kazanmaya çalıştıklarını, daha sonra da bu kişilerin ellerine geçirdikleri makamlar vasıtasıyla alt seviyedeki bireylerin çalışma ve hizmetlerini kendi gereksinimlerini karşılamada kullandıklarını anlatır.

Bu şekilde en üstte yer alan hükümdardan en altta yer alan yurttaş gibi herkesin bir alttakini sömürdüğünü, sürecin bu şekilde devam ettiğini ifade eder.

<http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/viewFile/3303/3186> [12.05.2010].

İbn-i Haldun, fazla kazanç elde etmenin kapılarından birinin, siyasi makam, mevki ve rütbe sahiplerine yaltaklanmak, onlara boyun eğmek olduğunu ifade etmektedir.

Zenginlik ve refaha ulaşmanın iki yolu olduğunu ve bunlardan birinin daha önceden de bahsettiğimiz üzere çalışmak suretiyle üretim yapmak ve bunun sonucunda da kazanç sağlamak olduğunu söyler. Bu şekilde elde edilen başarılar ancak geçimi sağlamaktadır. Diğer yolun ise bir siyasi mevki ele geçirmek ki bu herkesin yapabileceği bir şey değildir, ya da bu mevkileri kazanan kişilere yaklaşmak, onlara dalkavukluk ederek boyun eğmek olduğunu söylemektedir.

Ona göre servet ve zenginliğe ulaşanların çoğu, bu son çareye meylederek bu zenginlikleri elde etmişlerdir. Kendini küçük çıkarlar için alçaltmayarak

başkalarına karşı zilleti kabul etmeyin şahsiyet sahibi insanların da düşük seviyede ve yoksulluk içinde bir hayata mecbur olduklarını söylemektedir (Erdem, 2011:86).

İbn-i Haldun aslında dini ilimlerle ve hizmetlerle ilgilenenlerin gelirlerinin, bunların hizmetleriyle halkın fazla ilgilenmemesi nedeniyle düşük olacağını söylemektedir.

Ancak halk tarafından saygı duyulan ve itibar sahibi olan bazı âlimlerin yukarıda bahsedildiği şekilde zenginliğe ulaşabileceklerinden söz etmiştir.

<http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/viewFile/3303/3186> [12.05.2010].

Halk tarafından bazı kişiler ve kurumlara gösterilen itibar zamanla onların büyük servet elde etmesine sebep olmuştur. Tarihte bunun bir örneği de Orta çağda yaşayan Hıristiyan din adamları olmuştur. Bunlar zamanla kişilerin büyük servet edinmelerinin en büyük oyuncular olmuştur.

Daha sonra kendi soylarından gelenlerle devam eden bu haksız kazancın ürünü olan servetin değerini bilmeyerek hızla tüketmişlerdir. Toplum bunlara karşı itibar göstermekte onlara atalarının isimleri ile hitap etmektedirler.

Bu nedenle de bu kişiler hiçbir üretim faaliyetinde bulunmamakta, hayatın hep bu şekilde geçeceğini düşünmekte, savurganlığa yönelmektedirler. Bütün bunlardan sonra ahlâkta, toplumunda önü alnamaz bir bozulma baş göstererek üretmeyen, çalışmayan sadece rahatını düşünen tamamen tüketici bir akım olmuştur. Bu halin sonucunda İbn-i Haldun, gerçek din adamlarının bir türlü servete sahip olamayacaklarını söylemektedir. <http://www.ekonomist.gen.tr/v4/iktisat-nedir/> [12.03.2010].

İbn-i Haldun serveti tahsil etmenin yöntemlerinden birini de siyasi ve iktisadi haldeki değişimlerden faydalanarak kazanç sağlamak olarak tanımlar. Ona göre bazı kişi ve ailelerin aşırı servet sahibi olmaları normal yöntemlerle mümkün değildir.

Devletlerin yıkılmaya başladığı, siyasi durumun karışık olduğu dönemlerde iktisadi yaşamda da dalgalanmalar, karışıklıklar söz konusu olur. Mülkler bu dönemlerde çok düşük fiyatlara satılır ve bu mülkleri satın alan bireyler eğer bunları bir yöneticinin el koymasından kurtarabilirlerse kendileri ve mirasçıları büyük servetlere ulaşır (Erdem, 2011:88).

İbn-i Haldun, tehlikeli ve bazı kötü işlere başladıktan sonra çok kısa süre içinde servet sahibi olmanın yöntemlerinden biri olduğunu görmektedir. Kendi döneminden misel vererek, çöllerden hakiki ve çeşitli tehlikelere girerek Sudan'dan

ve Sudan'a mal nakleden tüccarların kısa sürede servete sahibi olduklarını söylemektedir.

Aynı zamanda ona göre şans, maceracılık ve tesadüfle karışık olan bu denli tehlikeli işlere kalkışmadan veya vurgunculuk, karaborsacılık gibi gayri meşru yöntemlere ve yollara girmeden normal yollarla büyük servetlere sahip olabilirler (Erdem, 2011:89).

2.2.6. İBN-İ HALDUN'A GÖRE TİCARET

İbn-i Haldun'un anlattığına göre insan, hayatını devam ettirebilmek için birçok şeye muhtaç olan ve çevresinde olanları yaşayarak tecrübe sahibi olduktan sonra onları anlayabilecek şekilde yaratmıştır. İnsanın bu aciz taraflarıyla onu ihtiyaçlarını karşılamak için işbirliği yapmaya ve insanlarla yardımlaşmaya yönlendirmektedir .

Bu bağlamda İbn Haldun işbirliği ve dayanışma duygusunu yok eden, mücadele ve çekişme duygularını ön plana çıkaran ticarete karşı çıkmıştır. Burada dikkat etmemiz gereken nokta, ileride de açıklamasını yapacağımız üzere, İbn-i Haldun'un genel olarak ticarete değil mücadele ve haksız kazanca zıt duyuları ön plana çıkaran ticarete karşı çıkmasıdır (Falay,1978:24).

İbn-i Haldun ticareti ikiye ayırır ve malı üretildiği yerden tüketicilerin isteğini karşılamak için ihtiyaç hissedilen yöne vardırın, bu amaçla türlü zorluklara, risklere katlanan tüccarı över. Yapılması gereken tüccar ve ticaret anlayışının bu olduğunu söyler.

Ancak çalışma ve malların yararını yükseltme unsurundan bağımsız, vurgunculuğa (ihtikar) ve aldatmacaya dönük olan ticareti ve bu işleri yapan tüccarı da kötülemektedir. Ona göre olması gereken, ilk tür tacir ve ticaret yöntemi varken, insanların çıkarları söz konusu olduğunda ticaretin daha çok ikinci türün özelliklerini taşıdığını söylemektedir.

<http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/viewFile/3303/3186> [12.05.2010].

Üretim yapabilmek için karşılıklı işbirliği yapmak gerektiğini anlayan insan birlikte çalışmaya başlamıştır. Bu işbirliğinin neticesi olarak da üretim artmış ve fazlalaşmıştır.

İbn-i Haldun da bu düşünceler ile geçinme, kazanç ve getiri yollarını bilmeye çalışmıştır; bunları idarecilik, ticaret, avcılık ve tarım diye öncelenmiştir.

İdareciliğin tabi bir çalışma sahası olmadığını söyleyen İbn-i Haldun, bu yönüyle ticareti olumlu bir etkinlik sahası olarak görmemiştir.

Bunun nedeni ise tüccarın mal ve hizmet üretmemesine, bulunan mal ve hizmetleri başkaları için alıp satmalarına bağlamıştır (Falay,1978;24).

İbn-i Haldun, ticaret ile ilgili bazen tereddütler taşımaktadır. Bunlar onun ticareti meşru olup olmaması gibi ticaretin kendine müteveccih olmayıp tersine olarak onun sıfatları ve şekilleri ile bağlıdır (Erdem, 2011:81).

Çünkü ticaret ucuza alıp pahalıya satma faaliyetidir. Kaba çıkar ilişkisine dayalıdır. Kişinin tabiatı, karakteri ve ahlakı üzerinde olumsuz etkiler yapar.

<http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/viewFile/3303/3186> [12.05.2010].

O, ticarete ahlakî prensiplere vurgu yapmaktadır. Bu prensipler İslam dininin ticari hayat ile ilgili getirdiği kurallardan farklı değildir. Tüccar kâr ve çıkar tahsil edebilmek için sürekli alış-satış arasındaki farklılara önem vermektedir ve onu bazen hile ile götürebilir. Ayrıca İbn-i Haldun'a göre ticaretin meşru kılınma sebebi, onda akıl, fikir ve nazarın temel olmasındadır.

İbn-i Haldun'a göre herkes tüccar olamaz. Tüccar olabilmek için kandırarak pazarlama, fiyat kesme, ustalıkla iş becerme ve sıkı bir biçimde tartışma gibi özelliklere sahip olmak gerekir. Ancak böyle şeyler insan faziletlere zarar vermektedir. <http://www.ekonomist.gen.tr/v4/iktisat-nedir/> [12.03.2010].

İbn-i Haldun, çalışmadan ve hile kullanılarak, spekülasyon içeren ticareti, kumara ve bu yöntemi kullanan tüccarı ise kumarbaza benzetmektedir. Bu ticaret yasal olmadığı gibi bireylerin ahlakı ve psikolojisi olumsuz olarak etkilenmektedir. İnsan kısa zamanda hızlı kazanma ve servete sahip olmak için hileye başvurmaktadır.

O, bu şekildeki aldatmacaları içeren ticareti kötülemektedir. Ona göre cüret ve cesaret ticaretin olmazsa olmaz şartları arasındadır ve *"Tacirin husumete kadir, hesap ve kitapta mahir olması gerekir"* sözünü söylemektedir (ERDEM,2011:81).

2.2.7. İBN-İ HALDUN'A GÖRE VERGİ

A. Laffer'in tarafından izah edilen ve *"Laffer Etkisi"* olarak bilinen hipotez, ilk defa on dördüncü yüzyılda İbn Haldun tarafından şu şekilde açıklanmıştır:

"Toplumun (hanedanın) meydana gelmesinde başlangıçta vergiler, küçük matrahlar karşılığında yüksek vergi hasılatı sağlar. Toplumun (hanedanın) büyümesi ile birlikte, vergiler büyük matrahlara karşılık düşük vergi hasılatı sağlar."

İbn-i Haldun,devamında söylemiştir ki:

“Vergi konuları üzerine düşük vergiler yüklendiğinde bu, yükümlülerin çalışma ve birşeyler yapma arzularını geliştirir. Düşük vergiler vergi yükümlülerini tatmin edeceği için, kültürel teşebbüs büyür ve artar. Öte yandan, kültürel teşebbüsün büyümesi ile birlikte, yükümlülere tarh edilen vergi matrahı genişler. Netice olarak, kişisel matrahların toplamı ile vergi geliri artmış olur.” (Haldun, 2004:230-231).

Vergiler ile ilgili İbn-i Haldun, vergiler düşük miktarda olmalıdır ve tahsil edilebilir bir vergi sistemini savunmaktadır. Vergilere dair iktisadi fikirlerini bir devletin kurulduğunda kademeleri açıklamaya çalışmıştır. Ona göre devletin ilk kurulduğunda vergi oranı düşüktür, ama genellikle halktan tahsil edilen vergilerin oranı yüksektir (Yıldırım, 2006:75).

İbn-i Haldun’a göre alınan vergilerin İslam talimata göre alınması gerektiğini savunduğu anlaşılmaktadır (Kayaoglu, 1984:77-78).

Ayrıca halka yüklenen vergilerin oranı düşük olurken insanlar sevkle çalışır, ülke gelişir, üretim ve refah seviyesi artmaktadır.

Vergi sistemini, bedevi hayat şartları ve yerleşik hayata geçilen dönemlere göre İbn-i Haldun tarafından değerlendirilmiştir.

Devletin kuruluş dönemlerinde bedevi hayat şartların altında yaşamaya devam etmesinden dolayı halkın toplam mallarından elde edilen vergi oranı düşüktür (بلعزوز و قندوز, 2007: 126).

Toplumsallaşmayı, yerleşik yaşam düzenini insan için gerekli bir koşul olarak düşünen İbn-i Haldun’un bedevi insan türünü yükselttiği düşünülmektedir. Bu hali hazırda şehirlerde içerisinde yaşayan insanların, şehir ve kasabaların dışında kalan yerdeki hayatına duydukları özleme benzemektedir.

İbn-i Haldun, bedevilik özelliklerinin kaybolmasıyla devletin iyice yerleşmesi, refahın artmasıyla hem alınan vergi artar, hem de yöneticiler artan masrafları karşılayabilmek amacıyla her aşamadaki vergileri çok yükseltmektedirler (Yıldırım, 2006:76).

İbn-i Haldun’a göre refah seviyesinin yükselmesiyle vergi miktarları sürekli artacağını söylemektedir ve vergiler kademeli bir şekilde artırıldığından dolayı vergi oranları yüksek olduğu durumda halk buna tahammül eder ve bu bir sorumluluk olur. Bu bağlamda İbn-i Haldun diyor ki: *“Çünkü artışlar kademe kademe yapıldığı için halk bu artışların kim tarafından yapıldığının veya bu vergilerin kim tarafından konduğunun farkına bile varmaz”* (Haldun, 2004:370).

Fakat uzun vadede vergi oranlarında meydana gelen sürekli artışlar kabul olunabilme hudutlarını aşmasıyla bu artışlar bireylerin çalışmamalarına sebep olmaktadır. Bireylerin ödediği vergilerle kalan kazançları karşılaştırırken büyük bir fayda elde etmediklerini görmekteyiz.

Dolayısıyla kişiler çalışmaktan ve üretimden vazgeçer ve kişilerden alınan vergilerin az olduğundan toplam vergi gelirleri de daha az olur. Bundan dolayı yöneticiler vergi gelirlerini yükseltmek için vergi oranlarını daha yükseltmektedirler. Bütün bunların sonucunda vergi miktarları aşırı yüksek seviyelerde olur ve daha sonra insanların üretimden çekilmeleriyle toplumun iktisadı zayıflamaya başlamaktadır (Rosenthal, 1996:135).

İbn-i Haldun, devletin son dönemlerinde halka yüklenen vergilerin artmasının iktisadi buhranlara "*Kesad*" neden olacağını kabul eder ve iktisadi buhranın da devletin yok olmasına neden olacağını savunmaktadır (Yıldırım, 2006:77).

Bunun yanında İbn-i Haldun'a göre vergi miktarlarındaki yükselişler ümranın biteceğine yol açmaktadır. Ona göre vergi adaletli, basit, alçak oranlı ve tarafsız olduğunu savunmaktadır (Aktan, 2004:59).

Bahsettiğimiz şeylerle birlikte İbn-i Haldun'a göre vergiler belli bir seviyeden daha yüksek olduktan sonra vergi gelirleri düşmeye başlayacaktır (Yıldırım, 2006:80).

İbn-i Haldun'a göre, devlet tahsilatlarının bir yerden sonra masraflarını karşılayamazlar ve devlet sahibinin iki yolu vardır: Birincisi devlet masrafları azalmak, ikincisi ise halka yüklenen vergi seviyesini yükseltmek ya da yeni vergiler oluşturmasıyla devlet tahsilatlarının artması sağlamaktadır (Arslan, 1997:157-158).

Devletin refah ve lüks yaşam şartları alışmış olduğu belli bir noktadan sonra (memur maaşlarının ödemesi, toplumun istismardan korunmasında kullanılan askeri masraflar) isteği dışında eksiltemeyeceğinden masraflar azalmayacak; tercih edeceği ikinci yolda da vergi tahsilatlarının yükselmesi yerine azalmasıyla gerçekleşecektir.

İbn-i Haldun, verginin tüccar ve çiftçilerden büyük miktarı kaynaklanmaktadır. Devletin iktisadi faaliyetlerinde çiftçiler ve tüccarlar birbiriyle yarışamaz. Bu bağlamda İbn-i Haldun demiş ki:

"Devletin (sultanın) ticaretle uğraşması da üreticiler için zararlıdır ve vergi düzenini bozar."

Bunun iki nedeni vardır; biri devletin malı girişimcilerden daha ucuza satın alabilmesi, biri de girişimcileri, ürettiği ürünü yüksek fiyatlarla satın almak mecbur bırakmasıdır ve iki durumda haksız rekabet vardır.

Devletin ekonomik yaşama ilişmesi arz-talep alakasını bozmuş ve sonuçta bütün taraflar zarar görmüştür.

Yani devletin elindeki malın diğer karışanlar tarafından alınmasından sonra, tüccar ve çiftçilerde bulunan sermayenin bitmesi, bu sahadaki işlerin durmasıyla birlikte kazancını azaltmaktadır. Devlet yüksek bir kazanç tahsil edemediğinde yoksullaşan tüccarın ve çiftçinin vermeyeceğini vergi olmaktadır.

Devletin ticareti kârlı olunca da, maliyetine eklenen alışverişler neticesinde büyük bir vergi hasarına neden olur. Başka teşebbüsler bu ticareti yapsaydı, alınan kazanç vergi olarak devletin hazinesine tekrar girecekti ve girişimciler de çalışmanın getirdiği kârın daha ziyadesine sahip olmak amacıyla yeni girişimlerde bulunacak, bu da yine yüksek vergi ile gerçekleşecekti (Haldun,1988:701-703).

Vergi miktarlarının orta seviyelerde kalması hakkında İbn-i Haldun şöyle yazmış: *“Şu halde vergileri bütün mükellefler arasında dürüst, adil ve hakkaniyetli bir şekilde dağıt ve genelleştir. Ne üst tabakadaki soyluluk veya büyük zenginliklerden, ne de kendi görevlilerinden, saray adamlarından ya da onların izleyicilerinden olması dolayısıyla hiç kimseyi bundan muaf tutma. Ve, hiç kimseye zorla, ödeme kapasitesinin üstünde bir vergi yükü yükleme”* (İlgen, 2005:102).

İbn-i Haldun, devletin hakimiyet kuvvetine dayanmış olarak elde ettiği verginin de farklılaşım yaşadığını ifade etmektedir.

Aşırı yüksek vergiler,halkın devlete gösterdiği itibarını kırar ve hazeri toplumda alçak yaşam koşullarında yaşamaya mecbur olan bireylerin asabiyet bağlarını azaltmaktadır. Bu nedenle tahsilatı düşen bireylerin dediği verginin düşmesi ile devlet tahsilatının düşmesi, devletin kuvvetinin de azalmasına yol açmaktadır. Devletin devam etmesinin sağlanması ve kuvvetinin yükselmesi ise verginin kişilere yük olmadan adil bir şekilde alınması ile meydana gelecektir (Görgün, 2017:58).

2.2.8. İBN-İ HALDUN'A GÖRE FİYAT (ARZ VE TALEP)

İbn-i Haldun, fiyatlar üç ana unsurdan oluştuğunu düşünür bunlar: ücret, kâr ve vergi. Her unsur toplumun bir sınıfının tahsilatına işaret etmektedir. Her mal ve hizmetin üretiminin ana kaynağı emek olduğu gibi fiyatların oluşumunda da ücretleri ana unsur olarak kabul etmektedir (FALAY,1978:38).

Ona göre kalabalık şehirlerde refah seviyesinin artmasıyla, bu şehirlerdeki insanların mal ve hizmet talepleri artar ve böylece mal ve hizmetin üretiminde sarf edilmiş gücünün fiyatı da artmaktadır. Dolayısıyla iş gücünün fiyatı doğrudan o iş gücüne olan taleple orantılıdır. Ayrıca bazı yerlerde yeni meslek ve sanatların gerçekleşmesi de, bu yerlerdeki zenginliği ve refahın neden olduğu talebe bağlıdır (Haldun, 2004:514).

İbn-i Haldun'un kitabında çeşitli başlıklar altında, bir toplumda talebin fazlaşmasıyla meydana gelen mesleklere; çiftçilik, yapı ustalığı, terziilik, marangozluk vb. ayrı başlıklar altında bakarak, toplumda refah ve lüks yükselmesiyle bunlardan elde edilen tahsilâtın yükseleceğini, ümrânın bozulmasıyla bunlardan elde edilen tahsilâtın düşeceğini ve daha sonra yok olup gideceklerini savunmaktadır.

Ayrıca ücretlerin düşmesiyle piyasanın durgunlaşacağını, bununla devletin toplam vergi gelirlerini düşüreceğini ifade etmektedir (عبد المولى, 1989: 38).

İbn-i Haldun'a göre alış-satış fiyatı arasındaki artan farktan dolayı kâr meydana gelmektedir. Yani eğer satın alınan malların alış fiyatından daha yüksek olursa burada bir kazanç oluşacak ve buradaki kazanç kârdır. Bu da ya piyasaların havale geçirmesini beklemek ya malları diğer bir yere daha fazla fiyatla ya da vadeli olarak aşırı fiyatla satmakla gerçekleşmektedir. Böylece kazanılan kâr asıl sermayeye nispetle az olmakla birlikte, malı çok olursa kâr da büyümektedir.

İbn-i Haldun'a göre vergiler, fiyatları etkilemektedir. Çünkü mallara vergi yüklemesiyle fiyatlar yükselmektedir (Yıldırım, 2006:49).

İbn-i Haldun, şehirlerde fiyatların oluşması, düşüklüğü ve yüksekliği ile ilgili çeşitli fikirlerde bulunmaktadır. Bu fikirler nüfus hakkındaki fikirleriyle beraber seyretnmektedir. Lüks malların zaruri ihtiyaçlardan olmadıklarından dolayı üretimlerinin az olduğunu, fakat şehirlerdeki nüfusun sayısı çok olduğunda bu mallara olan talebin artacağını ve malların fiyatlarını yükselteceğini İbn-i Haldun tarafından söylenmektedir (عبد المولى, 1989:15).

Kalabalık olmayan şehirlerde ise iş gücünün az olduğu için üretim de az olur. Dolayısıyla gıda maddelerinin de az olduğundan bu maddelerinin fiyatlarını yüksek olacağını düşünmektedir. Diğer taraftan tamamlayıcı malların fiyatları ise düşüktür. Çünkü bu malların talepleri azdır.

Ona göre şehirlerde pazarlarda malların fiyatlarına vergilerin yüklemesinden dolayı fiyatları yüksektir (الطيب, 2002: 13).

İbn-i Haldun'a göre tarım arazilerinin verimli ya da verimsiz olmasına göre bunlardan elde edilen ürünlerin fiyatlarını belirtileceğini ifade etmektedir. Bu araziler verimli olduğunda ürün elde etmek için az emek harcanır ve böylece ürünlerin fiyatları yüksek değildir. Ama araziler verimsizse fazla emek harcanır ve ürünlerin fiyatları yüksektir (Yıldırım, 2006:50-51).

İbn-i Haldun girdi veya taşıma maliyetlerinin fiyatları artıracığını ifade etmektedir. Yani tehlikeli ve uzak yerden ithal edilen malların fiyatları yüksektir. Çünkü uzaklık veya tehlikenin büyüklüğüyle mallın getirmesi ve miktarı az olur ve bundan fiyatların yükselmesine yol açılacaktır.

İbn-i Haldun, fiyatların aşırı ucuz olduğunda malların piyasasının bozulacağını da ifade etmektedir. Bu ucuzluk devam ederse devletin vergi gelirleri düşecek bu da ordunun durumunu olumsuz olarak etki etmektedir (عبد المولى, 16:1989).

Anlatıldığı gibi İbn-i Haldun piyasada fiyatlar arz ve talebe göre belirleneceği kabul etmekle birlikte genel olarak bir arz-talep kavramı bulundurmaktadır.

Malların ne kadar talebi yüksek olursa o kadar fiyatı yüksek olacağını ve ne kadar talebi düşük olursa o kadar fiyatı da düşük olacağını açıklamaktadır. Arz ve talepteki bu hali da genellikle nüfusun azlığı ve çokluğu ile bağlıdır.

İbn-i Haldun der ki: *“toplumun ve devletin yıkılmasına yol açan bu zulümlerden daha büyüğü ise zorla insanların ellerindeki malları çok ucuz fiyata satın alıp sonra bu malları onlara çok yüksek fiyatlardan satmaktır”* (Haldun, 2004:383).

Yani ihtikârı kabul etmemektedir. Ayrıca zirai mahsullerin fiyatlarının yükseltmek amacıyla stoklanıp saklanması olan ihtikârı karşı durmaktadır. (Yıldırım, 2006:53).

İbn-i Haldun'un ekonomik verimliliği arz-talep bağlamında değerlendirmesi emeği esas almak ve ihtikârı da reddetmesi ahlak temelli bir serbest piyasa ekonomisini doğru bulduğunu göstermektedir. Bu anlamda onu günümüz liberal

ekonomistlerine daha yakın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Toku ve Umran, 2000:148).

İbn-i Haldun'a göre arz ve talep pazarda fiyatları belirleyen unsurdur. Eğer pazarda mal bolluğu varsa fiyatlar düşük (burada kazançlarda düşük). Bu yüzden vergiler düşer. Eğer pazardaki fiyatlar yüksek ise tüketicilerin alım gücünü düşürüp, tüccarların kazancını düşürür ve devlet vergiden elde ettiği hasılat düşer.

Dolayısıyla İbn-i Haldun, devletin vergi geliri pazarın arz-talep dengesi ile bağlantılı olduğunu görmektedir (14 :2002, الطيب).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

A. SMİTH'İN İKTİSADİ YAKLAŞIMLARI

3.1. A.SMİTH'İN HAYATI VE ESERLERİ

Genellikle insan eyleminin doğası üzerine yoğunlaşan yoğun felsefi sistemin bir parçasıdır. Ancak son zamanlarda Adam Smith çalışmaları içinde onun siyasal, hukuki ve ahlâki yönleri keşfedilmiş ve bu yönler 18. yüzyılın entelektüel ilgileri ve arzuları içerisine yerleştirilmiştir.

Bu daha büyük toplumsal matris içinde, öncelikle bir ekonomist olarak ünlü Adam Smith anlayışının kaba bir karikatür olduğu görülmektedir (Köktaş, 2010:218).

Adam Smith İskoç toprak sahibi ve ziraatçı bir aile içinde 1723'de Kirkcaldy'de dünyaya gelmiştir (Kaya, 2007:39).

Adam Smith, çocukluğundan itibaren zeki bir öğrenci olmuştur. On dört yaşından itibaren F. Hutcheson'un yanında ahlak felsefesi dersleri görmeye başlamıştır. On yedi yaşındayken ise, bir burs kazanarak Oxford'a gitmiştir (Özdemir, 2005:119).

Adam Smith, Glasgow Üniversitesi'nde eğitim gördü. Daha sonra Edinburg Üniversitesi'nde konuşma sanatı, hukuk ile ilgili konferansları vardı. 1751 yılında Glasgow Üniversitesi'ne mantık profesörü olmuş ve ahlak felsefesi kürsüsü başkanı olarak atanmıştır (2008, ملحم).

Kariyerinde hızla yükselen Smith, 1758 yılında dekanlığa terfi etmiştir. Smith, bu dönem içerisinde aydın topluluklara katılmakta ve sakin bir yaşam sürdürmekteydi (Özdemir, 2005:120).

A.Smith bizzat kendisinin yayınladığı iki esere sahiptir. Bunlar “*Ahlaksal Duygular Kuramı*” ve “*Ulusların Zenginliğinin Doğası*” ve sebepleri ile alakalı bir araştırmasıdır. İlk eseri ahlak felsefesi, ikinci eseri ise iktisat hakkında anlatmaktadır (Göçmen ve Kaya, 2013:86).

“*Ahlakî Duygular Teorisi (The Theory of Moral Sentiments)*” isimli ahlak felsefesi kitabı 1759 yılında yayınlanmıştır. Bu kitapta, doğayı antatan bilimsel teoriler ve mekanik modeli, insan üzerinde uygulamaya çalışmıştır (Kaya, 2007:39).

Bu kitapta insan ve toplumun diğer unsurları arasındaki anlayışa ve sempatiye ne kadar bağlı olduğu üzerinedir. Birey ve toplum arasındaki alaka etik teorisini açıklamaktaydı.

Smith’in “*Ahlaki Duygular Kuramı*” isimli kitabında, insanın yakınlık duyma duygusu, özgürlük isteği ve toplumsal kurallara uyma eğilimi ve çalışma alışkanlığı ve değişim eğilimi bunlar insan davranışları üzerindeki tesir etmektedir (Buğra, 1995:91).

Adam Smith’in “*Ulusların Zenginliği*” eseri 1776 yılında yayımlanmıştır. Bu kitap yapmış ve birden daha fazla dile tercüme edilmiştir (Savaş, 2000:266).

Bueser hemen herkes tarafından modern iktisat teorisinin ilk kitabı ve teorisi olarak kabul edilir. Ulusların Zenginliği ilk iktisat teorisi değildir. Fakat modern iktisadi düşüncenin oluşumuna yol açan ilk eser ve ilk bütünlüklü teoridir. Daha önceki teoriler modern iktisat biliminin bir aşaması olarak ve kısmi teoriler olarak görülebilir ve böylece “*Ulusların Zenginliği*” kısa sürede etki eden kitaplardan biri olmuştur. Adam Smith ölene kadar Edinburg gümrük müdürlüğü kalmış (Günay, 2015:66).

“*Ulusların Zenginliği*” modern iktisat biliminin oluşumuna yol açığı gibi, ekonomik olayları bütünlüklü bir biçimde ele alarak iktisadi alanın bütününe, analitik düşünceyi uyarlayan bir eserdir. Bu eserin yayınlanmasından sonra A. Smith’in felsefesinin takipçileri iktisadi liberalizmin en kuvvetli okullarından birini kurdular. Genelde İngiliz geleneklerine bağlı bu okul iktisadi doktrinler tarihinde, klasik İngiliz okulu ya da klasik iktisat, olarak tanınır (Çalcalı, 2013:91).

“*Ulusların Zenginliği*” eserinde, iktisat teorisi *laissez-faire* politikası tartışmasından oluşmaktadır. A.Smith merkantilizm kavramını ilk defa kullanmış ve merkantilizm sisteminin insanların özgürlüğünü ve işçilerin hareketliliği sınırladığını vurgulamıştır ve bu sebeple, bu sistemin verimsiz istihdama yol açtığını savunmuştur.

Bu anlamda, üretken ve üretken olmayan işçi kavramlarını tartışmış ve iş bölümünün önemini vurgulayarak sadece üretken işçinin sermaye birikimi sağlayabileceğini belirtmiştir.

A.Smith'in gayesi merkantilist engelleri kaldırarak kaynakların verimli kullanımını *laissez-faire* örneğinde tartışmaktır (Aktan vb, 1999:16).

"*Ulusların Zenginliği*" kitabının temel anlattıklarından biri, serbest piyasanın her ne kadar kompleks ve denetsiz gözükse de aslında sözde bir "*görünmez el*" teorisi ile doğru miktarda ve çeşitlilikte üretmek amacıyla yönlendirildiğidir.

Örnek olarak; bir ürün piyasada az olurken fiyatı daha yüksek olur ve böylece alınan kâr daha fazla olur bu yüzden diğerleri bu ürünü üretmeye başlarlar ve yeniden ürünün sayısı fazlaşır. Pazara çok fazla üretici girerken, üreticiler arasındaki rekabet ve stok artar, yani arz, fiyatların üretim maliyetine azalmasını sağlayarak, ürünün "*doğal fiyat*"ına ulaşmasına neden olur.

Bu durumda kâr oranı bu "*doğal fiyat*"ında sıfır olursa da mal ve hizmet üretimine isteklendirmeler gitmez. Çünkü üretim masrafları işgücü de dahil, üretilenin fiyatına yansımaktadır. Ayrıca fiyatlar sıfır kâr oranının altına düşmüş olursa, üreticiler üretimden vazgeçecekler.

A.Smith, insanların bencil ve aç gözlü olmalarından dolayı geçim elde etmek için devam etmektedirler ve bu şekilde serbest piyasadaki rekabetin, fiyatların düşük kalmasından halkın tamamına yararlı olmasını göstermiştir.

Onun fikirlerine göre rekabet türlü mal ve hizmet üretilmesini isteklendirmekteydi ve iş adamlarına karşı dikkatli olunması gerektiğini ve tekelleşmenin doğru olmadığını savunmuştur (Aktan vb, 1999:16).

A.Smith'in temel tezi piyasa ekonomilerinin genelde kamu çıkarına hizmet ettiğidir. Bu çerçevede piyasalar görünmez el gibi üretim ve tüketime yol gösterirler. Herkes kendi çıkarının peşinde koşsa bile, bunların piyasada karşılaşmaları toplumun iyiliğine olmaktadır.

A.Smith, beş kitaptan oluşan "*Ulusların Zenginliği*" eserinin birinci kitabının ikinci kısmında şu ifadeleri kullanmıştır (Sloman, 2003:28).

Smith'in yazdığı "*Ulusların Zenginliği*" kitap, İskoçya ve İngiltere'yi son derece önemli etkilemiştir. Çünkü bu eserde servetler nasıl elde edebileceğini ve önemli iktisadi politikaları önermiştir (Eren, 2010:99).

İktisadi hayatımız, Adam Smith'in yazdığı eserlerinden bu güne kadar etkilenmeye ve yararlanmaya devam eder (Çalçalı, 2013:90).

3.2 A.SMİTH'İN İKTİSADİ DÜŞÜNCELERİ

Smith'in iktisadi fikirlerinin doğmasında etkisinde kaldığı iki unsur vardır. Biri yeni gelişen pazar iktisadının genel kuramını kurmaya gayret sarf eden Ferguson ve Hume'dir, diğeri ise ekonomi olayların soyutlanarak bütünlük içinde açıklanmasına yönelik faaliyetleri ile meşhur olan düşünürlerden Turgot ve Quesnay'dır (Selik, 1974:173).

A.Smith genel olarak aydınlanma düşüncesinin eleştirel aklından ve doğal düzen anlayışından etkilenecek; bir ulusun zenginliğinin nedenlerini, yani üretim ve bölüşümü belirleyen doğal yasalarını ortaya koymaya çalışmıştır.

Avrupa kökenli birçok düşünce geleneğinde etkisi olduğu gibi Aydınlanmanın, iktisadi düşünce üzerinde de etkisi olmuştur. Aydınlanma düşüncesinin insan aklını, insan düşüncesini, rasyonel bireyi esas alan felsefesi, A.Smith'in "*Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Sebepleri Üzerine Bir Araştırma*" isimli eserinde bir iktisat felsefesine dönüşmüştür. Sanayi devriminin ilk gerçekleştirildiği topraklarda yaşayan düşünürler bilimsel iktisadın kurucusu olmuşlardır.

A.Smith ile başlayan düşünce geleneği toplumsal gerçekliği sadece anlamak değil değiştirmek esasına oturmuştur. Aydınlanma felsefesi açısından düşünülürse bu doğaldır. Çünkü aydınlanma insan aklının kendi içinde bulunduğu koşulları daha iyi iyileştirilebileceği temelinden yola çıkar (Yazman, 2008:1).

Smith'in düşünceleri sanayi devrimiyle birleşerek büyüdü. Smith ve takipçileri sanayicilerin ve tüccarların beklentilerini karşıladıkları kadar aslında emekçilerin de ihtiyaçlarına cevap veriyordu. Ancak iktisadi özgürlükten sanayiciler ve tüccarlar yani sermaye daha fazla yararlandı. Bu nedenle de sıradan insanın beklentileri gölgede kaldı.

Smith aslında emekçi sınıfın durumunu iyileştirilmesine yöneldiği halde bu tez zamanla emek düşmanı ve sermayenin çıkarlarını savunan bir görüş olarak tanındı. Oysa Smith zenginliğin kaynağını emek olarak göstermişti. Ancak uygulamada da emeğin zenginliği sermaye kadar artmamıştı (Günay, 2015:68).

Smith'in modelinin ilk kaynağı doğal bilim modelini geliştiren, bilginin doğruluğunu deneye tabi tutan Sir Isaac Newton olduğu kabul edilecek olursa, ikinci kaynağı eleştirel akıl, deney ve gözleme dayanan aydınlanma felsefesi olmuştur, iktisat bilimi, sanayi devrimin eşlik ederek geliştirdiği yeni bilgiyi deneye tabi tutmuştur.

Milletlerin Zenginliği sanayi devrimiyle bütünleşerek ona ivme kazandırdıkça, dünyada uygulanan iktisat politikaları yön değiştirmeye ve liberal çizgiye çekilmeye başlamıştır.

Dolayısıyla iktisadi liberalizm A.Smith ile birlikte deneysel sonuçlara ulaşmış, zenginlik vaadi pratik değer kazanmış ve sanayileşmenin ön şartı olmuştur.

A.Smith'in fikirlerinin ekonomik başarısı onun fikirlerinin entelektüel başarısını gölgelemiştir. A.Smith'in Milletlerin Zenginliği eseri düşünce üzerindeki entelektüel etkisi bakımından da dikkate alınmalıdır (Günay, 2015:69).

Smith'in entelektüel başarısı, iki zıt ahlaksızlık arasında, erdemin varlığını ortaya koymuştur. Bu müthiş bir entelektüel önerme olarak kalmamış, gerçek olarak da kanıtlanmıştır.

Üreticilerin kendi bencil amaçlarını gerçekleştirmek için yaptıkları davranışlarla, tüketicilerin bencil çıkarlarını korumak için yaptıkları davranışlar, topluma hizmet eden bir erdeme yol açmaktadır.

Üreticinin çok kazanmak için daha çok satmak zorunda olması, daha çok satmak için ucuz ve kaliteli malların üretilmesi toplumun çıkarına hizmet ederken, tüketicilerin de daha çok tüketmek için ucuz ve kaliteli malları aramaları, onları da topluma hizmete götürmektedir (Günay, 2015:69).

Smith'in yaydığı iyimserliğin sonucu olarak toplumsal kesimler arasında kutuplaşma azalmıştır. Ekonomik kazançların bir diğerinin aleyhine elde edilen gelirlerden ibaret olmadığı, ticaretten her iki tarafında kazançlı çıktığı, kabul edilmiştir.

Kutuplaşma sermaye ve emek arasında varlığını sürdürse de kutuplaşmanın çeşidi azalmıştır. Mesela tüccarlarla tüccar, sanayiciyle sanayici arasında olan çatışmalar, sermaye ile emek arasında kalmıştır.

Milletlerin Zenginliği her ne kadar sanayicilerin ve tüccarların sözcülüğünü yapsa da sıradan insanla yani emekçi sınıflarla da ilgilidir. Devletin tüccarı olmayan, soylu doğmayan ve ruhban olmayan insanlar, sadece emeğini kullanarak, çok çalışarak ve iş bölümüne giderek daha çok kazanabilirler.

Milletlerin zenginliği emekçi sınıfa karşı uzanan bir umut eli olarak düşünülse de bu eli daha çok sanayiciler ve tüccarlar sıkılmışlardır. Ancak ulusların zenginliğinin nedeninin emek olduğu yönündeki bu yeni fikir, işçilerin topluma yük değil, toplumun yükünü taşıyanlar olduklarını, bir moral değer olarak işçilere kazandırmıştır (2013, نصرت).

Ancak emeğin üretim sürecindeki değeri bilinçlerde yerini alsa da, bölüşüm sürecinde emeğin değeri düşüncenin çözümünde zorlandığı konulardan olmuştur. Fakat yine de o çağa kadar hiçbir düşünce milletlerin zenginliği kadar emeği onure etmemiştir (Günay, 2015:69).

A. smith'in en önemli eserlerinden biri Milletlerin zenginliği bugün üniversitelerde ekonomi konusunda akademik kariyer yapmak isteyen öğrencilere okutulan herhangi bir ekonomi ders kitabı ele alınıp, sayfalarına göz gezdirildiğinde, bu kitapta konuların ele alınış sırası ile Ulusların Zenginliği'nde Smith'in izlediği sıra arasında şaşırtıcı bir benzerlik gözlemlenmek mümkündür. "*Ulusların Zenginliği*", 5 kitaptan oluşmaktadır.

Genel olarak ifade etmek gerekirse, ilk kitapta Smith, ekonominin bugün mikro ekonomi olarak adlandırılan branşını ele almaktadır. Piyasanın çalışma şekli, üretim süreçleri, malların piyasa değerlerinin belirlenmesi; emek, sermaye ve toprak gibi üretim faktörlerinin ve üretilen gelirin bu faktörlere paylaşılmasının incelenmesi; dolayısıyla ücretler, karlar ve rantların belirlenmesi, faiz oranlarının irdelenmesi, vb. kuram ve değerlendirmeler birinci kitabın içeriğini oluşturmaktadır. İkinci kitap ekonomiyi bugünün terimiyle makro düzeyde ele almaktadır (2013, نصرت).

Sermaye birikimi, ekonomik büyüme, bankacılık sistemi ve para politikaları, tasarruf, yatırım, tüketim gibi temel konuların irdelenmesi ve üretimin periyodik analizi ikinci kitabın içeriğini oluşturmaktadır. Üçüncü kitapta Smith'in tarih kuramı ile karşılaşılmaktadır. Dördüncü kitap, ekonominin uluslar arası ticaret ve finans olarak adlandırılan branşlarının ele aldığı konulara benzer konuları kapsamaktadır. Son kitapta ise devletin ekonomideki rolü ve görevleri incelemektedir. Vergi politikaları, devletin temel görevleri ve eğitim, adalet, savunma gibi konularda izlemesi gereken politikalar bu bölümün başlıca konularıdır (Büyük, 2007:78).

3.2.1. A.SMİTH' A GÖRE İŞ BÖLÜMÜ VE UZMANLAŞMA

Smith'in insan egoizmini toplumun hizmetine sunan modeli ve kişisel çıkarların uyumu, emeğin iş bölümü ve uzmanlaşma ile ekonomik durumunun iyileşeceği tezi, iş bölümünün sadece bir ülkenin değil uluslararası toplumun da

yararına olduğu ve ticaretten herkesin kazançlı çıkacağı yönündeki fikirleri onu klasik iktisatçıların en iyimseri yapmıştır (Günay, 2015:71).

Smith'in doğal düzeninde iş bölümü biçimindeki örgütlenme aynı çalışma içinde daha fazla üretim imkânı ve dolayısıyla da zenginlik vermektedir. Smith iş bölümünün; emeğin verimliliğini artırmasından ve zenginliğe yol açmasından dolayı savunucusu olmuş ve bunun emeğin kazançlarını ve gelirini artıracığını düşünmüştür.

Hatta ulusların iş bölümünün bütün ulusların gelirini dolayısıyla emeğinde gelirini artıracığını kabullenmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi Smith'in emek üzerindeki hassasiyeti Marksizm'in, klasik iktisada eleştirilerinin açık kapısı olacaktır (الطيب, 2005: 17).

Yalnız şu var ki iş bölümünün yaygınlaşması için bazı koşullara ihtiyaç vardır. Bunlar piyasanın genişliği ve büyüklüğü sonra da sermaye bolluğudur.

Mal ve hizmet üretimini çoğaltan etkin bir iş bölümü için, sermaye bolluğu ve geniş piyasa bulabilmek için ekonomik özgürlüğe ihtiyaç bulunmaktadır (Hamitoğulları, 1982:115).

A.Smith'e göre iş bölümü insanın tabiatında var olduğuna inandığı mübadele eğiliminin bir sonucudur. Üretim artışı sağlamak ancak iş bölümü sayesinde gerçekleşebilir.

Smith, iş bölümü konusundaki yazdıkları ve düşünceleri ile meşhur olmuştur. Smith bir raptiye fabrikasını örnek göstererek; bir ürünü üretmek için tek bir işçi yeterli değil üretimlerinden ise raptiye yapımındaki tek bir süreçte devamlı görev üstlenmelerinin çok daha faydalı olacağını düşünür (ابراهيم, 2015).

Milli gelirin yaratılmasında, çalışan herkesin işbirliği söz konusudur. Ancak iş bölümü sayesinde verim artacak, bu da ferdin refah düzeyini yükseltirken ülkeyi zenginleştirecektir (Ülgen, 2000:91).

İş bölümünün bir sonucu olarak yıllık üretim artışının nedeni iş gücünün etkin kullanılması, zaman tasarrufu ve makineleşme alanındaki ilerlemeler (teknik icatlar)dır. A. Smith'e göre, bir seviyeden sonra iş bölümünün daha geliştirilmesi yöntem buluşları olumsuz bir şekilde etkiler. Bu ise doğal olarak üretimde düşüşlere neden olur. Fakat; bu fikirler, eğitime gereken önemi vermeyen toplumlar içindir. Çünkü iş bölümünün insanlarda yol açtığı kalitesel bozukluklar genel eğitim vasıtasıyla düzeltilir (Hacıosmanoğlu,1992:177).

Smith iş bölümü teorisinden bir dış ticaret teorisi geliştirmiştir. A. Smith'in serbest ticaret savunusu; her ülkenin tabii becerilerine en uygun mallarda ihtisaslaşmasını, öngörür ve bu şekilde bireysel iş bölümünde olduğu gibi çıkar ve kazançların yükselmesi ve refah seviyesinin artması mümkün olur (الطيب, 2005: 22).

İş bölümü, bir bütün işin aşamalara bölünmesiyle, emekten daha fazla yararlanmaya imkân veren bir organizasyonun adıdır. İşçi bir işin her aşamasında görev aldığı bir çok iş yapar ancak her işten kısmen anlar ve kısmen el alışkanlığı kazanır.

Ancak aşamalara ayrılmış işin yalnız bir aşamasında ve devamlı olarak çalışan işçi o aşamayla ilgili tam bilgiye sahip olur, el alışkanlığı kazanır, daha az çalışmayla daha çok işi daha kaliteli bir biçimde yapar.

İşçinin daha çok iş oluşması sebebiyle geliri artarken, nitelikli emek sebebiyle kalite artar fiyat düşer, hem işçi daha fazla kazanırken hem de toplum daha az harcar ve daha fazla tatmin olur. Uluslar da böyledir, her ulusun doğal avantaja sahip olduğu malları vardır (Günay, 2015:77).

Bu şekilde her ülkenin iş bölümüne ilişkili olarak belirli malları daha ucuza üretmesi mümkün olur ve tüketicilerin daha ucuz ve kaliteli malları satın alması imkânli duruma geleceğinden, yaşam refahının seviyesine katkı sağlamış olacaktır (Arıç, 2013: 83-84).

Emeğin; çok çalışılması ve iş bölümü ile verimliliğini artırması sayesinde, bütün sektörlerde tarım, sanayi, ticaret fark etmeksizin, üretim faktörlerinin gelirlerinin ve ulusların zenginliğinin artacağı kabul edilmiştir (Günay, 2015:180).

3.2.2. A.SMİTH' A GÖRE DEĞER –EMEK

Adam Smith'in klasik iktisadın ilkelerinin temellerini attığına inanılmasının önde gelen nedenlerinden biri de, onun değer kuramıdır. Öncelikle açık bir şekilde ortaya koyulmalıdır ki, Smith'in değer teorisi, iş bölümü, emek, kâr, sermaye ve fiyat gibi konularla ilgili olan, iktisadi bir değer teorisidir. Yoksa ahlaki değerlere ilişkin bir teori değildir.

Bu konuyla ilgili söylediği şeylerden bazıları daha önce değişik şekillerde dile getirilmiş, kimisi de sonradan eleştirilip bir ölçüde iskartaya çıkarılmışsa da, Smith, diyebiliriz ki, iktisadi değer teorisinin ilgilendiği konu alanının sınırlarını çizen tüm sorunları belirlemiş ve kendi yöntemleriyle ele almıştır .

Biz de burada onun teorisini kendi ele aldığı şekliyle anlayıp anlatmaya gayret sarf edeceğiz ve Smith'in fikirlerinin doğru ya da yanlışlığı ile bunların iktisat tarihindeki konumuna değinmeyeceğiz (MURTEZA,2012:157).

A.Smith'e göre değer iki şeyden oluşur. Birincisi bir malın değeri, onun faydalı (Buradaki faydayı, o malın kullanım değerini belirler) olmasından doğar. Çünkü bütün herkesin bir malı satın alırken o malı tercih etmelerinin ve fiyat vermelerinin sebebi, malın yararlı olmasıdır.

Kullanım değeri kişisel ve sübjektiftir. Buyüzden değer kişiden kişiye değişir, maldan büyük yarar elde edenler yüksek fiyat, daha az yarar elde edenler düşük fiyat önerirler. İkincisi de o malın diğer mallarla mübadele edilmesidir. Burada da emek o malın mübadele değerini belirlemektedir. Mübadele değeri kolektiftir, bu değer bir ürünü elde etmek için gerekli emek miktarı tarafından belirlenir ve kullanım değerine göre objektiftir (Günay, 2015:71).

Emek mübadele değerinin ölçüsüdür (Büyük, 2007:79). Böylece her bir malın değeri, diğer mallar cinsinden değil, fakat emek cinsinden ifade edilmektedir (Büyük, 2007:84).

Yani emek-değer teorisinde değer asıl kaynağı emektir (Bocutoğlu, 2012:130-131).

Mübadeleye katılan bütün kişilerin bir malı tercih etmelerinin ve fiyat vermelerinin nedeni, o malın içerdiği emektir. "*O halde mübadelede esas olan emeğin emekle değişimidir.*" Bazı malların (su) kullanım değeri yüksek olmasına rağmen mübadele değeri çok düşüktür. Bazı mallarda da (altın-elmas) kullanım değeri düşük olmasına karşın mübadele değeri yüksektir (Özguven, 2001:90).

Bir malın üretiminde vasıta olarak kullanılan, nihai anlamda tüketilen ya da başka bir mal ile mübadele edilen bir malın sahibi için değeri sahibinin satın almasını veya idare etmesini mümkün kıldığı emek miktarına eşit ve böylece emek malların mübadele ve değişim değerinin ölçüsüdür. Bu klasiklerin değer teorisinin çatısını oluşturmaktadır (Kök, 1999b:91).

Smith mübadele değeri ve kullanım değeri ayrımını yaptıktan sonra kullanım değerini çok anlatmamıştır hatta bunun değişim değeri için lüzumlu olmadığı görmüştür (Kazgan, 1999:64).

A.Smith'in ve tüm diğer iktisatçıların değer teorisi üzerindeki yoğunlaşmasının nedeni, piyasayı iş başında tutma çabasıdır. Piyasanın doğal düzene tabi olması ve piyasanın fiyat mekanizmasıyla koordine edilmesi, koordinasyonun iyi

olabilmesi bakımından piyasa fiyatının doğru oluşmasını gerektirmekteydi. Eğer fiyatlar destekleme alımları, sübvansiyon gibi ekonomik olmayan nedenlerle oluşuyorsa, kaynakların kullanımı yanlış yönlendirilebilir.

İktisatçılar değer teorisinden, fiyat teorisine doğru geçişi yapabilmek için, değer teorisi üzerinde ağırlıklı olarak durmuşlardır. A.Smith'in değer teorisi kökeninin emeğe dayanması bir ölçüde sempati duyduğu fizyokratların etkisiyledir. A. Smith'in yukarıda da açıklandığı gibi, kurduğu modelin özellikleri ve teorileri göz önüne alındığında doğal düzen ve optimist bir görüşe sahip olduğu görülmektedir.

Fizyokratlar doğal düzen görüşüyle ve optimist tarımcı görüşleriyle Smith üzerinde etkili olmuştur. Fizyokratlar doğal düzenin tarımda daha fazla yararlı olduğunu düşünmüşler ve tarımı daha üstün görmüşlerdi. Smith'te iyimserlik bütün sektörleri içine alacak kadar geniş olmuştur (Hamitoğulları, 1982:115).

Smith, paranın bir değer ölçüm aracı olarak kullanılamayacağını belirtmektedir. Zira paranın değerinin her zaman aynı kalması mümkün değildir.

Smith'in ekonomi kuramına göre, sermaye birikimi ve toprağın mülk edilmesinden sonraki dönemde, emek, sermaye ve toprak olmak üzere değer üç ayrı kaynağı mevcuttur. Üretim süreçlerinde değer yaratımından sorumlu olan bu üç kaynak, bir malın değerinin üç ana bileşenidir.

Sermaye, Ulusların Zenginliği'nde kullandığı şekliyle, günümüzde kullanılmakta olan anlamından farklı bir anlama sahiptir. Sermaye, sermaye sahibinin içine girdiği parasal masraf anlamına gelmektedir. Buna göre emekçilere ödenen ücretler, üretimde kullanılan hammadde ve ara ürünleri satın alırken içine girilen masraf, üretim araç ve gereçlerinin karşılanması için ödenen para, kısacası, sermaye sahibinin üretim sürecini başlatabilmesi için gerekli olan tüm masraflar, onun sermayesidir.

Sermaye sahibinin, üretim sürecinde ortaya koyduğu sermayeye karşılık, aldığı ya da almayı umduğu karşılık, onun kârıdır. Emekçinin, üretim sürecinde sarf ettiği emeğe karşılık verilen şey emekçinin ücretidir.

Toprak sahibinin, kendine ait olan toprak parçası üzerinde sermaye sahibinin üretim yapabilmesini sağlayan iznine karşılık elde ettiği kazanç, toprak sahibinin rantıdır (Büyük, 2007:80-83).

Adam Smith emek - değer teorisi ortaya ilk atan olarak görülür. Çünkü emek - değer teorisi, malların değerinin, temel olarak onların üretimi için harcanan emek cinsinden belirlendiğini söylemektedir. Bununla birlikte Adam Smith'e göre

üretim maliyeti, toplumun geçirdiği sermaye birikimi öncesi ve sonrası toplumlar olmak üzere iki farklı kademe olarak tarif etmektedir. Adam Smith kullanım değeri ve değişim (mübadele) değeri olmak üzere iki değerden söz etmiştir (Görmez, 2008:30).

“Değer sözcüğünün iki ayrı anlamı olduğuna dikkat etmek gerekir; bazen belirli bir nesnenin yararlılığını bazen de o nesneye sahip olmanın sağladığı bir başka malı satın alma gücünü ifade eder. Birincisine kullanım değeri diğetine piyasa değeri denilebilir. En büyük kullanım değeri olan nesnelerin piyasa değeri genellikle ya çok küçüktür ya da yoktur; tam aksine, çok büyük piyasa değeri olan nesnelerin de kullanım değerleri çoğu kez çok küçüktür ya da yoktur. Hiçbir şey sudan daha yararlı değildir; ancak su hemen hiçbir şeyi satın alamaz ya da su karşılığında hemen hiçbir şey elde edilemez. Oysa bir elmasın pek az bir kullanım değeri vardır; ancak elmas çoğunlukla diğer malların çok büyük miktarları ile mübadele edilebilir.” (Smith, 1985:36).

Kullanım değeri ve mübadele değeri hakkında verdiği örnekte su ve elması kullanmıştır. Elmasın mübadele değeri çok fazla ama kullanım değeri düşüktür. Suyun ise mübadele değeri yoktur ama kullanım değeri yüksektir. Adam Smith görür ki kullanım değerini ölçebilmek için para kullanılmaktadır. Ama mübadele değerini ölçebilmek için sarf edildiğini emek bilinmelidir. Buna dair Smith diyor ki: (Görmez, 2008:30).

“Her kişi yaşam için gerekli olan koşullardan, yaşamı kolaylaştırıcı ve eğlendirici eşyalardan yararlanabildiği ölçüde zengin ya da yoksuldur. Ancak iş bölümü artık iyice yerleştikten sonra bunların sadece çok küçük bir bölümünü, kişi kendi emeğiyle karşılayabilir. Bunların büyük bir bölümünü diğer insanların emeğiyle karşılaması ve yönetebileceği ve satın almaya gücü yetebileceği emek miktarına göre zengin ya da yoksul olması gerektir. Böylelikle kullanmak ya da tüketmek istediği ve diğer metalarla değiştirmeyi tasarladığı herhangi bir metanın, sahibi için değeri, sahibinin, satın almasını ya da yönetmesini mümkün kıldığı emek miktarına eşittir. Bu yüzden emek, tüm metaların mübadele değerinin gerçek ölçütüdür”.

Smith üretken olan ve olmayan emek ayrımı yapmıştır. “Harcandığı nesnenin değerine değer katan bir tür emek vardır; bir de böyle bir sonuca yol açmayan bir emek vardır. Birinci tür emek...üretken emek diğeri ise üretken olmayan emek olarak adlandırılabilir.” (Smith, 1985:36).

Smith'in düşüncesinde üretken emeğin üretken olmayan emeğe oranı ve miktarı yükeldikçe sermaye birikimi meydana gelecektir. Sermaye birikiminin ana hedefi mal miktarını çoğaltmaktadır. Burada emek ulusal zenginliğin ölçüsüdür.

Adam Smith, mübadele değerinin ölçüsünün ne olması gerektiğini araştırmıştır. İki malın değiştirilmesi, malların kıymetlerinin denkleştirilmesi demektir (2012, زکی).

Değişim (mübadele) değerini belirli kılan unsurun emek olması da değiştirilenin, malların içerdikleri emek miktarı olduğunu meydana çıkartmaktadır. Malların üretiminde harcanan emekleri değiş tokuş etme işlemi beraberinde bir problemi oluşturmaktadır ve malların üretiminde sarf edilen emeğin güçlük derecesi her yerde farklıdır.

Bu yüzden mübadele işlemi esnasında sarf edilecek emeği eşitleyecek ölçütü koymak bir problem olmuştur (Görmez, 2008:31).

3.2.3.A.SMİTH' A GÖRE DEVLET MÜDAHALESİ

Feodal toplumların ilk iki aşaması, göçebe özellikleriyle dikkat çeken avlanma ve çobanlık etme aşamalarıdır. Mülkiyet hakları bulunmadığından balıkçılık topluluğunda sivil yollara gerek yoktur. Ancak Adam Smith, İlk fiziksel eşitsizlikler insanlar arasında ortaya çıktığında yönetimin otlatma sırasında iktidara itaat nedeniyle ortaya çıktığına dikkat çekmektedir :

“Refah seviyesindeki eşitsizliğin ilk olarak vuku bulmaya başlaması ve muhtemelen daha önce insanlar arasında vaki olmayan bir otorite ve itaat derecesini ortaya çıkarması, toplumların ikinci aşaması olan çobanlık dönemine rastlar. Böylece, toplumun kendi kendini koruması için vazgeçilmez şekilde gerekli olan sivil yönetimin (devletin) bir aşamasını ortaya çıkarmıştır” (Smith, 2011).

Tarım ve ticarete özel sermaye kurumu, tarımın servetin birikmesi, geçim koşullarının değişmesi ve uzmanlaşmanın artırılması ve Bedevi topluluğunun sona ermesi nedeniyle bu tarihsel teorinin son aşaması olarak ortaya çıkmıştır. Özel mülkiyet, malzemelerin geçim biçimindeki birikimi ile talep eden ve medeni bir hükümetin oluşturulmasında kilit bir faktör olan politik organ haline geldi. Medeni toplumun iş dünyasındaki ilkesi, eşitlik ilkesiyle açıklanabilir (eşitlik). Adam Smith 'in görüşüne göre adalet veren ve adaletin sağlayıcı kurumu devlettir.

Devlet, doğal özgürlük sistemi tarafından elde edilen tüm kuralları ve mekanizmaları garanti eden tek kurumdur ve bu da makro-ekonomik sağlamıştır (Çalçalı, 2013:97).

“Bir devlet adamı ya da kanun yapıcının bir bilim kolu sayıldığında siyasal iktisat iki ayrı amaç güder. Birincisi halka bol gelir ve geçim sağlamak daha doğrusu, onların kendileri için böyle bir gelir ve geçim sağlamalarını mümkün kılmak: ikincisi, devleti ya da toplumu kamu hizmetlerine yetecek bir gelirle donatmaktır.” (Smith, 2011:455).

Adam Smith'in siyasi ekonomisi, “devlet adamı ve kanun yapıcı ile ilgili bir bilim dalı” Ayrıca devletin dışsal değil, içsel olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak, devlet ve piyasa analizinin doğal parçalarıdır (Yay, 2010:79).

Adam Smith ekonomik servetini kazandığı zaman, devlet sorumluluğunu üstlenmiştir. Ancak bu işlev : “İnsanların kendisi için böyle bir gelir ve geçim sağlamalarını mümkün kılmak” ifade görülebileceği gibi, bir temsilci olarak değil, bir “sağlayıcı”(koruyucu, gözetleyici) şeklindedir. Başka bir deyişle, devletin oyuna oyuncu olarak dâhil edilmemesi, oyunun kurallarının bir hakem olarak yönlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu açıklamada, Adam Smith'in serbest pazar tarafı ve korunması görülebilir (154 :2016,سبع).

Ancak Adam Smith; “Devleti ya da toplumu kamu hizmetlerine yetecek bir gelirle donatmak” devam etmektedir. Bu anlamda, devletin bir oyuncu veya aktör olarak ekonomiye katılması gerektiğini anlaşılmaktadır (Çalçalı, 2013:97).

Adam Smith tarafından devlete yönetilen genel hizmetlere gitmeden önce, Smith 'in neden devletin müdahalelerde olmadığını düşünmeye yönelik nedenlerine bakmalıyız (Yay, 2010:82).

Bu nedenlerden ilk önce; Zenginlik özünü ve ülkenin istihdam varlığı toplumun sermaye birikimi miktarı ve oranı ve bu girişim olmadan “doğal bir biçimde” meydana geleceğini inancındır.

Adam Smith, devlet gibi bir gücün yöneltmesi veya karışmasının neticesi iktisat temsilcisi ve servetin, yalnız olarak gidebileceği ve yerleştirileceği karlı yerlerden yoldan çıkarak karsız bir yere kayabileceği ve bu toplumda iyi olmanı ve refah kaybına yol açmaktadır (Smith, 2002:40).

Adam Smith'in, ekonominin devlet müdahalesi ile çeşitli kısıtlamalar ve yönetmeliklere karşı bir rakibin pozisyonunda olduğu ikinci nedeni, devleti yönetenler ve işleyen kişilerin varlığına sahiptir. “bilgi sorunu” dur.

“Hükümdar, yerine getirilmesi sırasında daima sayısız yanlışlara maruz kalacağı ve tam olarak uygulanmasına hiçbir insan bilgiliği veya bilgisinin yeterli olmayacağı bir vazifeden varesteliklinmiştir ki bu vazife, özel kişilerin çalışmalarına müdahale etmek ve bu çalışmaları toplumun çıkarlarını en uygun istihdam alanlarına yönlendirmekle ilgilidir.” (Smith, 2002:291).

Adam Smith 'in, ekonominin devlet müdahalesi ile çeşitli kısıtlamalar ve yönetmeliklere karşı bir rakibin pozisyonunda olduğu ikinci nedeni, Devletin kötü yönetiminden dolayı yaygınlaşabilecek kamu atıklarının ortaya çıkmasıdır: “Büyük uluslar, kişilerin israfı ve paralarını kötü biçimde kullanmaları sebebiyle hiçbir zaman

yoksullaşmazlar, ama bazen kamu israfı ve kötü yönetimi yüzünden fakirleşebilir.” (Smith, 2011:370- 372).

Dış ticarete korumacı politikaların etkin kaynakların dağıtımını yok ettiği gerekçesiyle, Adam Smith bu uygulamaların mantıksız ve gereksiz olduğuna inanmaktadır. Ancak, dış ticaretin azaltılmasında yararlı olması için işinin iki şeyi olduğuna dikkat çekiyor (Savaş, 2000:291).

Birincisi, sanayi dallarını ülkeyi savunmak için gerektir. Ulusal sanayi güçlendirilmeli ve bu endüstriyel ürünlerin ithalatı farklı yollarla sınırlandırılmalıdır. İkinci sebep ise ithal edilen mal vergisi, yerel pazarda üretilen yerel ürün vergisine eşit olacak, böylece malların fiyatları birbirine eşit olacaktır. Buna ek olarak, yabancı bir ülkenin ulusal ürünlere uygulanan tarifeler ve benzer kısıtlamalar konusunda kısıtlamalar getirmesi halinde, aynı şekilde sunulması gerektiğini açıkladı (Çalçalı, 2013:98).

Adam Smith, düzgün çalışan sistemin kendisinin bir doğal özgürlük sistemi olduğuna ve bu sistemin müdahale gerektirmediğine inanmaktadır. Ancak Bu doğal özgürlük rejimi bazı durumlarda korunmalı ve daha iyi çalışmalı ve eksikliklerinin üstesinden gelmelidir (155 :2016, سبع).

Böyle durumlarda, Adam Smith, eyalette çeşitli işlevler gerçekleştirmektedir. Bu işlevler üç adrese ayrılabilir. Bu unvanlardan ilki, toplumu şiddetten korumak ve diğer bağımsız toplulukların işgali için bir araç olarak "savunma" hizmetidir. İkincisi, toplumdaki herkesi zulümden ve şiddetten mümkünse toplumun tüm diğer üyelerine koruma aracı olarak “adalet” eşitliği ilkesidir. Üçüncüsü, kamu yararı için gerekli olan ve bireylerin piyasada kendi başlarına sunamayacakları “bayındırlık” hizmetidir (Çalçalı, 2013:98).

“Zenginlerin bolluk içinde oluşu yoksulu çileden çıkartır. Yoksul çoğu kez zenginin mallarını kıskanır ve ona saldırmaya ihtiyaç duyar. Nice yılların yahut belki birbirini kovalayan birçok kuşakların emeğiyle elde edilmiş bulunan o değerli mülkiyetin sahibi için güven içinde bir tek gece bile uyuyabilmek ancak mülki makamın kanat gemesi ile mümkün olur.” (Smith, 2011:790).

“Hükümdarın ya da devletin üçüncü ödevi, büyük bir topluluğa çok faydalı olabilmekle birlikte karı bir ya da birkaç kişinin masrafını hiçbir zaman çıkarmayacak, dolayısıyla herhangi bir bireyin ya da az sayıda bireylerin kurması ya da inşa etmesi umulmayacak türden kamu kurumlarının ve bayındırlık işlerinin kurulması ve bakması ödevidir.” (Smith, 2011:804).

Adam Smith'in hizmetleri, bugünkü anlamda doğal tekel sağlayan hizmetlerdir. Bu hizmetler bu dönemde toplum için önemlidir: sokaklar, kaldırımlar,

kanallar, barajlar ve limanlar. Adam Smith'in bu ödevine ek olarak, Smith'in görevi de eğitim hizmetleri sağlamaktır. Ayrıca devletin, tüm toplum üyelerinin eğitim düzeyini geliştirmek ve genişletmek için kurumların sorumluluklarını üstlendiğini belirtmektedir. Devlet, özellikle ilk öğretimi almış veya eğitimin ilk aşamalarında olan çocuklar ve gençlik eğitim ve yetişkin eğitimi (dini) ile ilgili kurumları desteklemelidir (Yay, 2010:85).

Adam Smith, eğitilmiş topluluğun eğitimsiz toplumdaki daha fazla haberdar olduğunu ve ekonomik kalkınma ve kalkınma için ön şartlar arasında daha verimli olacağını belirtmiştir. Bu nedenle, devlet bu önemli meseleye hizmet edeceğini ve onu teşvik etmeye çalışacağını bir konumda olmalıdır (Çalçalı, 2013:99).

Kamu maliyesinin nasıl finanse edileceğine gelince, Adam Smith, her kamu hizmetinin büyüklüğüne göre katılımın başka yollarını önerir, böylece toplumun tüm üyeleri bu hizmetlerin masraflarına katılabilir, böylece hizmet toplumun her tarafına yayılacaktır. Bununla birlikte, hizmetlerin kullanımı yoluyla doğrudan adalet, kamu işleri ve eğitim hizmetlerinde alınan ücretler (harç) vardır.

Adalet Hizmetleri (eşitlik) hâkimlerin davaların alacak ücretleri aracılığıyla sağlanacak, kamu hizmetleri faydalanıcılar tarafından finanse edilecektir. Bu hizmetlerin faydalanıcıları tarafından ilke olarak okul ve din eğitimi için de ödeme yapılacaktır (Çalaçlı, 2013:99). Ödeme yapamayanlar, toplumun genel gelirleri, özellikle eğitim giderleri ile karşılanmaktadır (Smith, 2011:767).

Topluluğun toplam gelirine ek olarak, Adam Smith kamu gelirlerini artı özel gelirleri ödemeye odaklandı. Bu nedenle, Adam Smith'in kamu hizmetlerini topluma finanse etmede "faydalanma ilkesini" desteklediğini inanılmaktadır. Adam Smith ayrıca, banka kağıt işlemleri, patent koruması ve telif hakkı ve tefecilik kontrolü hükümet düzenlemesi üzerinde çalışmıştır (ÇALCALI, 2013:100).

Adam Smith, bir devletin sermaye ve toprak olabileceğini, sermaye ve arazinin kâr, faiz ve rant gibi gelir elde etmek için özel bir ekonomik faktör olarak kullanılabileceğini açıklamaktadır. Devletin çeşitli kamu hizmetlerini finanse etmek için aldığı gelirleri kullanabileceğini izah etmektedir (Smith, 2011:917–918).

Bu durum, Adam Smith'in neden devletin rolünün kısıtlanması gerektiğini iddia ettiğini, devlet müdahalesinin zararlı ve etkisiz olduğunu gösterdiğini açıklar. Adam Smith, devletin ticarete faaliyet göstermesini istemez ve piyasada önemli bir faktör olmayı kabul etmez. Hükümetin iş dünyasına girişi genelde tekel ve seçkin bir çok kişiye seçkin uygulama getiren şeydir (Rauhut vd, 2005:28-13).

Adam Smith, devletin yapması gereken üç şeyi tanımlar: Şiddet, adaletsizlik ve işgale karşı sosyal koruma gibi kamu hizmetlerinin sağlanması (askeri hizmetler), Sosyal adaletsizlik ve adli makamların kurulması (adalet hizmetleri), yoksullara yardım etme, eğitim, işsizlikle mücadele, altyapı hizmetleri sağlamak. Adam Smith'in, pazarının çok etkin bir şekilde çalışabileceği kurumsal yapının koşullarına ulaştığı söylenebilir (Rauht ve ark, 2005:29).

Adam Smith, kurumların karar alma organlarında güçlü destek noktalarına sahip olduğuna inanmaktadır. Başdemir'in kelimeleriyle “*Oyunun kuralları belli olmalı, herkesin aynı sınırlılıklara sahip olması ve bu duygunun herkeste olması gerekir*” (Başdemir, 2009:38).

Dolayısıyla, Adam Smith'e göre, kamusal mülkiyet ve mallar kadar belirli alanlarda devlete ihtiyaç vardır, bu durumda devlet piyasayı iyi bir ortak bağlamda tamamlar Halkın sosyal kurtuluş, ekonomik özgürlükler ve serbest piyasa ekonomisi kamu malları şeklinde devlet tarafından üretilen, yan yana, zenginlik üreten ekonomik büyümeyi neden olur. Ekonomik büyümenin ulusların zenginliğinin anahtarı olduğunu söyleyen Adam Smith, bu büyümenin halkın temel ve önemli gereksinimlerini karşılayacak kamu eylemiyle mümkün olduğunu görmezden gelemez (Boz, 2012:13).

3.2.4. A.SMİTH' A GÖRE SERVET

Adam Smith'e göre, servet emekten kaynamaktadır. Bir milletin gereksinimlerini gidermek amacıyla tükettiği malları, üreten ve oluşturan, emeğin yıllık çalışmasıdır. Fakat tabii kaynakları ve sermayenin görevi ihmal edilmemelidir. Smith'e göre, malların doğal güçler tarafından değil, insanın sarf ettiği emekten oluşturduğunu düşünmektedir. Yani insan gayret sarf etmeden doğadan yararlanamayacaktır. Bununla birlikte, her milletin ne kadar kıymetli madenleri var o kadar zengin bir ülke olduğunu görür. Bu yüzden ülkeye giren altın ve gümüşün tahsil edilmesi kolaylaştırılacak ve aynı zamanda ülkeden çıkması yasaklanacaktır. Bu kural kıymetli maden ve para için geçerlidir. Çünkü paranın kendisi bir zenginliktir (منصور, 2006: 33).

Adam Smith, daha sonra para servet değil, para değişim ve mübadele vasıtası olarak görmektedir.

18. Yüzyılda Adam Smith'in "*Mutlak Üstünlükler*" teorisini ortaya koymasına kadar sürmüştür. Merkantilist düşünceye göre, dünya serveti sabittir ve bu servetin tek kaynağı altındır. Çünkü bu dönemde kâğıt para yoktur. Madeni paralar, ülkelerin sahip olduğu tek zenginlik kaynağı ellerindeki altın ya da gümüş madenlerden üretilmektedir.

Adam Smith'e göre, emek, servetin elde edebilmesi için ana yoludur. Nitekim, "*Milletlerin Refahı*" isimli eserinde şöyle söylenmektedir: "*Bir ulusun yıllık emeği, o ulusun yıl içinde, yaşaması için gereken zorunlu maddeleri sağlar*" (2013, نصرت).

Bu maddeler, ya ilgili milletin senelik emeğinin ürünüdür, ya da senelik emeğinin ürünü karşılığında diğer ülkelere alınır. Bu maddeler ya emeğinden alınır ya da mübadele yoluyla diğer ülkelere sağlanır, ve tüketicilere göre bu malların azlığı ve çokluğu ile bir ülkenin zenginliğini belirlenir. Bu mallar ülkenin kendine ait ihtiyaçları gidemek için yeterli değilse bu ülke fakirdir, ama bu mallar yeterli ve fazla olduğunda ise ülke zengindir (Savaş, 1999:84-107).

Servetin temel sebebi emek olurken, bu emeğin tarım, ticaret ve endüstri sahalarda hiç farklılık yapmaz. Bu bağlamda fizyokratların verimli veya verimsiz olarak sınıf ayrımı yapmaları yersizdir ve milletler arasındaki servet değişiklikleri emek farkından oluşmaktadır.

Bazı uluslar zengin yerlerde yaşama, ama fakirdirler. Buna karşılık verimsiz ve fakir yerlerde yaşayan çok ulus zengindir. Aradaki fark, emek farkıdır çalışmak ya da çalışmamak, emeğini değerlendirmek ya da değerlendirmemek (2013, نصرت).

İnsan, servetin asıl kaynağı emeğini görür ve iş bölümünün verdiği teknik imkanlarla emeğin üretiminin ve bu nedenle da milli gelirin yükseleceğini iddia etmiştir. Bunula birlikte Smith'in kurama en mühim katkısı tam rekabet altında kaynakların optimum ve ideal etkin dağılımı hakkında ilk analizi ortaya çıkarmıştır. Adam Smith Ricardo ile beraber artı değer kavramını (kâr ile özdeş olduğu fikri ile de olsa) kullanmış olmasıdır. Bu bağlamda ve iş bölümü hakkında toplu iğne fabrikasını örnek olarak vermiştir. Verdiği örnekte bu fabrikada üretilen iğneler sayısı ve iş bölümü arasındaki nasıl bir alaka olduğunu anlatmıştır. Milletlerin zenginliği serveti topraktan bütün vatandaşların emeğine bağlıdır bu dolayısıyla milletlerin zenginliğini yaratan esas faktör emektir.

Burada görüyoruz ki emek, iş bölümünü son derece etkilemektedir ve gelişmiş ülkelerde sermaye emeğin birikimini dengede mühim bir katkısı olmuştur ve ülkenin senelik emeği, tüm malları oluşturan emek toplamıdır (2015, جابر).

Smith, bir toplumda servetin bireylerinin kendi manfaatlarını serbestçe takip edebilmeleri yardımıyla doğa çağını düşünmektedir. Kişilerin çıkarının ve manfaatının ne olduğunu en anlayabilen kişilerin kendileridir. Bu yüzden kişilerin sahip oldukları mülkler ve mal üzerinde özgür bir şekilde kullanabilmesi amacıyla ticaretin karşısına çıkan mâniler ve sınırlar giderilmelidir.

Merkantilistler iktisadının her birisini düzenlemeyi amaçlamışlardır. Belli piyasalara girişi sınırlamakla rekabeti frenlemiş, monopollerin doğmasına neden olmuştur. Smith devlet yardımıyla servetler oluşturulmasını kabul etmemektedir:

Ulusların servetinin basit bir iddiası vardı. Servet, kıymetli metaller ve para yerine, doğrudan doğruya tüketilebilecek mallardan ve hizmetlerden ya da bazı mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılacak mallardan oluşmaktaydı. Bu aynı zamanda bugünkü “*milli gelir*” kavramının ilk formüle edilişiydi. <https://akademikokumalar.wordpress.com/2013/12/24/adam-smith-1723-1790/>

3.2.5. A.SMİTH' A GÖRE TİCARET

Aslında zannedilen aksine Adam Smith'in uluslararası iktisat kavramına yapmış olduğu en büyük katkı mutlak avantaj teoremini ortaya atması değil pazar ölçeği kavramını uluslararası ticaretin denkleme içine almış olmasından ileri gelmektedir.

Adam Smith 'in bakış açısından, bağımsız mal ve ticaret prensibi, sadece uz uzmanlık ve işgücü yasası bölümünün küresel ölçekte uygulanması meselesidir. Onun görüşüne göre, dış ticaret ve iç ticaret arasında hiçbir fark yoktur ve pazarın sıkıntısı ve darlığını verimli kapasitenin artırılması (Surplus Productive Capacity) nedenlerinden biriydi (Kibritçioğlu, 1999:37-95).

Adam Smith'in uluslararası ticaret için ortaya attığı mutlak üstünlükler teorisinin dayandığı bazı varsayımlar vardır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir (Seyidoğlu, 1982:146).

İki ülke ve iki malı analiz modeli: Smith'in varsayımına göre dünyada sadece iki ülke vardır, bunlardan ilki üretim yapılan ülke kıymeti ise onun dışında

baki bütün ülkelerdir. Ancak bu ülkeler benzer iki verimi üretirler, yine aynı varsayıma göre, uluslararası ticaret para ile değil takas usulü ile yapılır.

Bu modelde tam rekabet koşulu esastır, devlet müdahalesine izin verilmez. Bu sebepten dolayı, modelde fiyat listesi, kontenjanlar ve dış ticaret üstündeki öbür sınırlamalar yer almamaktadır. Ayrıca, navlun ücretleri sıfır olarak farz edilir. İktisat kâmil görevlendirme pozisyonundadır demek ki kaynakların kusursuzca kullanıldığı farz edilir.

Bu proto tip Emek-Değer kuramına (labor theory of value) bağlanır bunun üzerine mülkün ve malın fiyatı onun verimi için sarf edilen gayrete bağlanır ve kuramının açısından iş ve gayret bağdaşık bir verim unsurudur.

www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3622/oik440.pdf, 1995, (Erişim Tarihi: 20 Ekim 2014).

Adam Smith 'in fikirlerine göre, uluslararası ticaretin engellememiş olması durumunda, her ulus küresel kaynakların ayrılması konusunda karlı ve etkili olacaktır (Ateş, 2015:89).

A.Smith, Ülkelerin zenginlik kitabının ekonomik analizi öncelikle görünmez el sistemine dayanır. Yaşamın her alanında doğal özgürlük çağrısı yapan A. Smith, ekonomik analizler açısından insanların bireysel tercihlerine göre ekonomik kararlar vermesi gerektiğini söylemektedir.

A. Smith, ekonomik hayatta doğal bir sistem olduğuna inanmaktadır. A. Smith doğal olarak ünlü görünmez el tarafından normal bir düzen oluşturmaktadır Smith 'e göre, toplumun her üyesi kendi çıkarlarını elde etmek istiyor rağmen, bir bütün olarak toplumun çıkarlarını hizmet için her bireyin çabalarını yönlendiren görünmez bir el vardır. Adam Smith, toplumun çıkarlarını ilgilendiren bir piyasa ekonomisi yaklaşımı olarak, her bireyin ekonomik davranışları için güçlü bir kılavuz yerine, siyasi ve ekonomik özgürlük sağlayacak kurumsal oluşumuna bağlantılar görünmez el, kavramı ile ilgilenmektedir (Brown, 1994:167).

Adam Smith 'in rekabetçi piyasa analizi, görünmez el olarak tasvir eden bir yaklaşım olan serbest ticaret, laissez-faire yaklaşımına dayanmaktadır. Serbest ticaret kaçınılmaz düzeyde, topluluk üyelerinin çıkarlarını takip rekabetin nedenidir. Rekabetin varlığı, malların ve hizmetlerin, toplumun istediği fiyata, miktar ve yüzdeye sağlanmasını sağlar ve sosyal rahat hayatı ve refahı yükseltmektedir. Öte yandan, rekabete dayanan bu pazar mekanizması, toplumun gerektirdiği malların üretimi yoluyla kaynakların etkili bir şekilde ayrılması için izin vermektedir.

İnsanlar, başkaları ile rekabet ve doğal özgürlük ve serbest ticaret dengesi altında adalet yasaları ihlal etmeden kendi çıkarlarını peşinde koşmaktadır. Ulusların Zenginliği kitabında Adam Smith analizinde devletin ekonomik rolü özel çıkarları ve doğal bir ekonomik sistemde toplumun çıkarları arasındaki çelişkiyi desteklemek için ekonominin devlet müdahalesi olarak yorumlanabilir (137-136 :1977, الحريري).

Adam Smith devletin ekonomik müdahale ile pragmatik bir şekilde anlaşma gerektiğini düşündürmektedir, ideoloji değil, ve bireylerin yapacağı veya yapmayacağı farklı görevleri daha iyi bir enstrüman yokluğunda devlet tarafından gerçekleştirilir.

Bu bağlamda, toplumun genel refah artırırsa ekonomide devlet müdahalesi kabul edilebilir, toplumun genel çıkarları ile çakışıyorsa bu kabul edilememektedir. Bu noktada, Adam Smith toplumun genel refahı arttırabileceğini önemli bir alan olarak ekonominin devlet müdahalesini görmektedir (Sayım, 2006:45-69).

Adam Smith 'in genel yaklaşımı, hükümetin bu müdahalelerin sadece belirli bölgelerde gerçekleşme konusunda ekonominin müdahalesi ile sınırlıdır.

Adam Smith, tabii özgürlük yöntemine göre üç ana alanda devletin ekonomik rolünü tanımlamaktadır: Birincisi, toplumu diğer toplumların saldırılarından ve istilalarından korumaktadır. İkincisi, toplumun tüm üyelerinin adaletin tadını çıkarmak için adalet toplumda var olmasını sağlamak. Üçüncüsü, özel kesimin yeterli kâr sahibi olmadığı kamu faaliyetlerinin (kamu yatırım ve kalkınma projeleri) uygulanması ve sürdürmektir (Ateş, 2015:90).

Adam Smith'in devletin ekonomik rolünü tanımladığı alanların belirli örnekleri şunlardır: barajlar, yollar ve kanallar gibi genel işletmeleri ve savunma sanayisinin tarifelerle korunması, dış tarifelere kontratak yapılması, bankacılık yönteminin düzenlenmesi, rüsum toplanması, borç verme engellemesi, sosyal servisler kapsamında faaliyetlerini sürdürmesi (Ateş, 2015:90-91).

Devletin ekonomideki rolünü üzerinde Adam Smith devlet müdahalesi ve doğal özgürlük sistemi arasında seçim ya da tercih yapmamaktadır. Adam Smith doğal özgürlüklerin gerekli olduğunu ve bazı durumlarda devlet müdahalesinin gerekli olduğunu inanmaktadır. Adam Smith bu umumi yöntemi itiraf ederken bu özgürlük ve liberalleşme toplumda sosyal ve politik bakiyeler açısından ekonomik alanda kademeli olması gerektiğini savunmaktadır (Brown, 1994:190).

Adam Smith 'e göre, ülke diğer devletlere göre, diğer ülkelere bırakmadan daha az mal edebildiği ürünlerin yapımında uzmanlaşmak gerektir. Her ülke bu yöntemin temelinde anlaşır, her emtia üretimi mümkün olan en düşük maliyetle olacaktır ve her ülkenin yararına olacaktır.

Böylece, diğer ülkelere göre, ucuz ürettiği mallar onlara satılır; ayrıca daha düşük fiyatlarla imal edilebilir yüksek fiyatlarla mal satın almak mümkün olma avantajı vardır. Dış ticaretin klasik teorisine göre, bir ülkenin uluslararası ticarete giriş ve kazanç sağlamak amacıyla diğer ülkelerden daha düşük maliyetle üretebilen bir emtia olması gereklidir (Şahin, 2015:4).

A.Smith'in dış ticaret alanındaki yaklaşımlarının da altını çizmek gerekir. A.Smith'in serbest ticaret savunusu bu her devletin en doğal yetenekleri için uygun malların üretiminde uzmanlaşmak vermesine dayanmaktadır. Böylece, işgücü bireysel bölünme olarak, aynı zamanda üretkenliğini artırarak dünyanın refah artırmak mümkündür. Her ülkenin egemenliği olan malların uzmanlığında serbest ticaret sağlar, malların karşılıklı değişimi her ülkenin çıkarına göredir . Adam Smith 'in diğer üretim işleri arasında dış ticareti bir yararadır ve düşük fonksiyon olarak kabul edilir. Bu nedenle, toplumun sermayesinin en faydalı kullanımı en yoğun istihdam alanıdır.

Dış ticaret bu konuda Tarım daha az yeteneğine sahiptir. Diğer bir deyişle, onlar dönüş oranını artırmak iş alanları aramaktadır. Ayrıca bazı durumlarda, gümrüklerin İngiltere'nin çıkarlarına karşı korunmasını kabuletmekte; Ülkelerin tarifelerinin kaldırılması da diğerlerinin kaldırılmasına bağlandı (Şahin, 2015:4).

3.2.6. A.SMİTH' A GÖRE FİYAT

Adam Smith'e göre, malların iki temel fiyatı vardır. Biri reel fiyat (tabii fiyat) biri de nominal fiyat(piyasa fiyatı).Bir malın tahsil edilmesinde oluşturulan masraflardan veya maliyet fiyatından reel fiyat oluşmaktadır. Yani reel fiyat emeğin ücreti, toprağın rantı ve sermayenin karı veya faizinden meydana gelmektedir. Bu durumda üretilen malın fiyatı (satış fiyatı) onun maliyetine satılacaktır. Piyasa fiyatı (cari fiyat) ise reel fiyata eşit, ondan daha düşük veya daha yüksek olabilir. Bu fiyat (piyasa fiyatı) malın miktarı ile bu malı elde edebileceklerin talebine göre oluşur. Ödemede bulunabileceklere efektif talep denir.

Çünkü talep fiilen (effectivement) piyasaya malın gelişini sağlayabilecek taleptir. Efektif talep mutlak talepten ayrılır. Herhangi bir mala sahip olma arzusu, efektif talep değildir. Çünkü bu arzu malların piyasaya akışı için yeterli değildir. Mutlaka bir ödemenin gerçekleşmesi gerekmektedir (13 :2006, منصور).

Bir malın piyasaya gelen miktarı, efektif talepten az ise malın reel fiyatının üstüne çıkacak, yani arttıracaktır. Çünkü mal az olduğu için alıcıların aralarında yapacağı rekabet piyasa fiyatını reel fiyatın üzerine çıkaracaktır.

Fiyatlar yükselince yeni firmalar ortaya çıkacak ve fiyatlar, talep hacmi değişmemek kaydıyla tekrar düşecektir. Buna karşılık piyasaya gelen mal miktarı efektif talebi aşarsa malın fiyatı reel fiyatın altına inecek yani düşecektir. Çünkü mal fazla olduğu için bu kez satıcıların aralarında yapacağı rekabet piyasa fiyatını reel fiyatın altına indirecektir.

Fiyatlar düşünce bazı firmalar piyasadan çekilecek, o zaman da mal miktarı azalacağından fiyatlar tekrar yükselecektir. Reel fiyattan uzaklaşan piyasa fiyatı, bir çekici gücün, bir görünmeyen elin etkisiyle tekrar denge noktasına gelecektir (Özgüven, 2001:89).

Açıkça anlaşıldığı gibi Smith'e göre bir malın değeri ile fiyatı birbirinden farklı şeylerdir. Smith'in fiyat teorisinin karmaşık olması, değer teorisinin fiyat oluşumunu açıklamaktaki yetersizliğinden kaynaklanır.

Bunu Smith'in düşünce sisteminde bir çelişki olarak görmek gerekir. Smith bir malın değeriyle o malın fiyatı arasındaki kuvvetli ilişkiyi ve zayıf ilişkiyi, insanlığın gelişme dönemleri için söz konusu olduğunu düşünerek iktisat biliminin evrenselliğini göz ardı etmiştir (Günay, 2015:72).

Smith reel fiyat oluşumunda emeğin temel belirleyici özelliğinin kapitalist sistemde de devam ettiğini, ancak kapitalist sistemde fiyatın oluşumunun; emeğin yanı sıra, başka unsurları da içine aldığı kabul etmiştir. Buna göre kapitalist sistemde fiyat oluşumun; emeğin yanı sıra toprak ve sermaye maliklerinin etraflarında çalıştırdıkları işgücüne verdikleri ücret karşılığında, bu işgücünden elde edecekleri kazancı da, içerdiğini göstermektedir.

Piyasa fiyatı ise efektif talebe göre bazen reel fiyatın üzerinde bazende altında olsa da uzun dönemde reel fiyata yakın olmakta çünkü burada da görünmez el fiyatları uzun dönemde dengeye taşımaktadır. Buradan anlaşıldığı kadarıyla A.Smith'in değer ve fiyat teorisi Marksist emek değer teorisini yanına çağırarak

özelliğindedir. Buradan anlaşılması gereken bir diğer şey de rekabetin A.Smith'in fiyat teorisinde ne kadar önemli olduğudur.

Reel fiyatla piyasa fiyatını birleştirerek, fiyatın dengeye gelmesi rekabetten beklenmektedir. Fiyatın doğru noktada dengeye gelmesinde rekabetin düzeltici rolü sebebiyle A.Smith ve takipçileri rekabetten hiçbir zaman vazgeçmemişlerdir (Günay, 2015:73).

Smith, bir malın fiyatını doğal ve piyasa fiyatı olmak üzere iki şekilde ele almaktadır. Piyasa fiyatı, doğal fiyattan farklı olarak, bir malın pazarda gözlemlenebilen ve gerçekleşen fiyatıdır. Belirli bir malın piyasa fiyatı, doğal fiyatından farklı bir değere sahip olabilir. Ne var ki, Smith'in de belirttiği gibi, "*doğal fiyat, adeta tüm malların devamlı olarak ona yöneldikleri bir merkezi fiyattır.*"

Bu haliyle soyut bir nitelik taşımaktadır. Doğal fiyat, pek çok yazar ve ekonomist tarafından malların uzun vadedeki fiyatları olarak algılanmıştır. Ekonomik analiz, malların piyasa fiyatlarını uzun ve kısa olmak üzere iki vadede değerlendirmektedir. Kısa vadede emek ve sermaye gibi üretim araçlarından herhangi birinin üretim sürecinde kullanılan miktarı sabittir.

Miktarı sabit olan üretim faktörü genel olarak sermayedir. Uzun vade de ise tüm üretken öğeler değişkendir. Smith'in doğal fiyatları, bu bakımdan, her türlü üretim aracının kuramsal olarak mükemmel bir esnekliğe sahip olduğu uzun vade fiyatları olarak algılanmıştır. Madem, aşağıda değinileceği gibi, bu fiyatı "*adil fiyat*" olarak algılamak daha doğru olacaktır (Büyük, 2007:90).

Smith, her toplum ve yörede, emeğin ve sermayenin her farklı istihdamı için ortalama bir ücret, kar ve rant oranının mevcut olduğunu belirtmektedir. Bu oranlar, genel olarak yaygın olduğu zaman ve yerdeki doğal oranlar olarak da adlandırılabilir. Piyasa ve doğal fiyat ayrımı bu oranlar için de geçerlidir. Ne var ki, Smith, emeğin doğal oranını açıklamaya yönelik herhangi bir mekanizma geliştirmemektedir. "*Emeğin Ücretleri*" başlıklı bölümde bu yönde bir girişimde bulunuyor gözükmemektedir. En düşük işçi ücretinin, bir ailenin temel ihtiyaçlarını karşılayacak ve böylece "işçi ırkının" devamına imkan verecek bir düzeyde olması gerektiğini belirtmektedir.

Ancak daha ayrıntıya girip bu seviyenin ne olduğunu anlatmamaktadır. "*Sermayenin Kârı*" başlıklı bölümde, ekonomik büyümenin genel olarak ortalama kâr oranlarını düşüreceğini iddia etmektedir. Ne var ki bu ortalama değerlerin ne olduğunu tüccarlar dahi bilmemektedir.

Smith'in malların doğal fiyatlarını ve emek, kâr ve rantın ortalama oranlarını açıklamaya yönelmemesi, pek çok 19'uncu ve 20'inci yüzyıl ekonomisti tarafından bir eksik olarak algılanmaktadır (15 :2006, منصور).

Örneğin Hunt'a göre Smith'in fiyat kuramının en önemli zayıflıklarından birisi, fiyatın üç ana bileşeni olan ücret, kâr ve rant fiyatlarını başka fiyatlarla açıklamaya çalışmasıdır. Buna göre fiyatları başka fiyatlar temelinde açıklayan bir kuram, genel olarak fiyatları açıklamayı başaramamaktadır. Zira bu durumda gerçek değerlerin aksine yalnızca fiyatların oluşturduğu bir sonsuz zincirede edilmektedir (Dome, 1994:13-15).

Oysa Smith, değer ve fiyat kuramlarını sunmadan önce izleyeceği yöntemle ilgili bir açıklama yapma ihtiyacı duymuştur. Bu açıklama birinci kitapta "*Paranın Kaynağı ve Kullanımı*" isimli bölümün en son paragrafında yapılmaktadır. Smith, değer ve fiyat konusunda yapacağı değerlendirmenin soyut niteliğine dikkat çekmekte, ele alacağı mevzunun anlaşılması zor ve okuyucu için dikkat gerektiren bir mevzu olduğunu belirtmektedir.

Bu dikkat ve hassasiyet gösterilse dahi, mevzunun "doğal olarak aşırı derecede soyut" bir niteliğe sahip olması sebebiyle bazı belirsizliklerin önüne geçilemeyeceğini söylemektedir.

Smith, konunun doğası gereği soyut bir nitelik taşıdığını belirtirken, değer ve fiyat kuramını daha açıklamaya geçmeden önce, malların değer ve fiyatları hakkında pratik yaklaşımlardan ziyade, ilkesel bir açılım getirme niyetini ortaya koymuş olmaktadır. Nitekim, düşünür, malların gerçek değerinin emek olduğunu belirtmekle beraber (Büyük, 2007:92-93).

Smith, "*Ulusların Zenginliği*"nde "*Malların Doğal Fiyatı ile Piyasa Hakkında*" başlıklı bölümünde, doğal fiyatı arz-talep ilişkisi temelinde açıklamakta ve piyasa fiyatlarının doğal ya da yapay yollarla, doğal fiyat merkezinde sergilediği sapmalara dikkat çekmektedir. Buna göre malların doğal fiyatlarından sapmasına yol açan doğal unsurlar olarak kıtlık ya da şehirlerin abluka altına alınmasından doğan durumları göstermektedir (Smith, 2006:54).

Bunun dışında, devletin belirli politikaları yoluyla oluşturulan tekeller, loncaların tekelci ayrıcalıkları ve kimi işlerde rekabeti sınırlayarak salt küçük bir grubun rekabetine yol açan tüm yasalar kimi malların piyasa fiyatını doğal fiyatın üstünde tutmaktadır (Büyük, 2007:93).

Smith, malların tekel fiyatlarının elde edilebilecek fiyatın hep en yükseği olduğunu belirtmektedir. Oysa, doğal fiyat ya da serbest rekabetin oluşturduğu fiyat, her keresinde bu durumlarda olmadığında, uzun zamanda tahsil edebilecek fiyatın en düşüğüdür (منصور, 2006: 15).

Anlaşılabacağı gibi, Smith, doğal fiyatın piyasa tarafından nasıl ve ne şekilde belirleneceğini açıklayan bir mekanizma geliştirmekten ziyade, doğal hukuk anlayışına aykırı olarak bazı belirli kesimlere sağlanan ayrıcalıkların, piyasa fiyatlarını doğal fiyattan saptırdığını vurgulamak istemektedir. Smith, doğal fiyatların ya da üretim faktörlerinin ortalama oranlarının kesin olarak tespit edilmesinin mümkün olduğunu düşünmemektedir.

Bu durumda doğal fiyat, sahip olduğu soyut nitelikte adalet ilkesinin piyasadaki yansıması haline gelmektedir. Piyasadaki fiyatların, hangi durumda adaletsiz olduğunun anlaşılmasını sağlayan bir merkez değer olarak belirlenmektedir. Örneğin, tekelci uygulamaları neticesinde, malların fiyatları (gerçek ve nominal) yükselmekte ve doğal değerlerinden ciddi ölçüde sapmaktadır.

Oysa bir malın gerçek fiyatı, bu malın satın alabileceği ya da bu malı satın almak için elden çıkarılması gereken emektir. Emek ise, yukarıda belirtildiği gibi, rahatlık, özgürlük ve mutluluktan yoksunluk anlamına gelmektedir.

Bir malın fiyatının, yapay olarak, doğal değerinin üstüne çıkarılması sonucunda, bu malın elde edilmesi, rahatlık, özgürlük ve mutluluk bakımından daha büyük bir yoksunluk anlamına gelmektedir. Bu ise insanları kısıtlamak demektir. Böyle bir kısıtlamanın onlara zarar verdiği açıktır. Tekrar etmek gerekirse, Smith, öncelikle emeğin tanımını insan rahatlık, özgürlük ve mutluluğuna indirgeyerek, ona ahlaki bir anlam yüklemektedir.

Fiyatların ahlaki bir içeriği vardır. Zira, bir malın fiyatını, bu malın satın alabileceği emek cinsinden ifade etmek, her malın gerçek fiyatını, rahatlık, özgürlük ve mutluluktan yoksunluğa indirgemek demektir. Smith'e göre bir insanın sahip olduğu zenginlik, ona başka insanların rahatlık, özgürlük ve mutluluğunu kısıtlama gücü vermektedir.

Zenginliğin ya da fiyatın, devletin doğal hukuk anlayışıyla uyuşmayan bazı uygulamalarının belirli kesimlere sağladığı ayrıcalıklarla yükseltilmesi, insanların rahatlık, özgürlük ve mutluluğunun kısıtlanması anlamına gelmektedir. Oysa adaletin kuralları kesin olarak uygulanmalıdır (Büyük, 2007:94-95).

3.2.7. A.SMİTH' A GÖRE VERGİ

Adam Smith'in 1776 yılında yayımlanan "*Milletlerin Zenginliği*" eserinde bulunan, maliye otoritelerinin hoşuna giden ve güncelliğini koruyan vergileme ilkeleridir. Adam Smith'a göre bu ilkeler şunlardır:

Adalet, kesinlik(belirlilik), uygunluk ve iktisadilik (vergide verimlilik) ilkeleridir (Savaş, 2008:5).

Vergilemede Adalet İlkesi: Smith bireylerin kamu hizmetlerinden sağladıkları çıkarlarla orantılı olarak harcamalara katılmaları gerektiğini savunmaktadır. Ona'e göre, herkese verginin yükünün düzenli ve dengeli verilmesi değil; iktisadi manada bir adalet oluşturulması temeldir. Adam Smith vergilendirmede adalet (eşitlik) ilkesi ile alakalı düşüncesini daha anlayabilmek için adalet ilkesine "*ödeme gücü*" ya da "*Mali Güç*" isimi vermiştir. Ona göre, bu vergi bireylerden iktisadi kriterlere göre tahsil edilmelidir.

Adam Smith'in vergilemede adalet ilkesi, döneminin ekonomik fikir anlayışına münasiptir. Devlet müdahaleci değildir. Savunma, dış politika, güvenlik ve benzeri esas kamu hizmetlerini sunan, piyasaya müdahale etmeyen bir devlettir. Bu çerçevede sunulan faaliyetler neticesi ortaya çıkan kamu gelirleri biçimindeki mali olaylar da, iktisat ile ilgili olmayan bazı olaylardır. Adam Smith bu mali olaylarda "*tarafsızlık ilkesi*" maydane getirmiştir. Aslında vergide tarafsızlık ilkesi adalet ilkesi ile bağlantılıdır, sadece kaba ve somut bir ödeme kuvveti ya da mali kuvvet ilkesi ile açıklamaya çalışılmıştır. Bu nedenle, sosyal devlet ve adalet anlayışındaki dönüşüm dikkate alındığında Adam Smith'in vergide adalet ilkesinin günümüz açısından geçerliliği tartışılmalıdır (Sağbaş, 2008:203).

Vergilemede Kesinlik İlkesi: Her vergi vermekle yükümlü olan kimse veya kuruluş devlete ödeyeceği vergi kesin olmalı; vergi yükümlü keyfi uygulamaya maruz kalmamalıdır.

Verginin ödeme zamanı, şekli, ödenecek miktarı gibi mükellef için olduğu kadar diğer kişiler için de açık olmalıdır.

Kesinlik ilkesi ve belirlilik ilkesi birlikte değerlendirilmelidir. Kesinlik ilkesi uyarınca, vergi ile ilgili her şey açık ve anlaşılır bir şekilde olması ve değişik yorumlara neden olmaması, devlet için keyfi uygulamalara olanak vermesi lazımdır (Demirli vd, 2015:182).

Vergilemede Uygunluk İlkesi: Adam Smith’r göre verginin sorumlulardan en uygun zamanda(ödeme zamanı), uygun ödeme araçları vasıtasıyla (ödeme yöntemi/aracı)ve en uygun yerde (ödeme yeri)tahsil edilmelidir. Bu tasvirde yola çıkarak uyum kuralının üç temel bileşen üzerine odaklandığı anlaşılmaktadır (Demirli vd, 2015:180).

Adam Smith, “*Milletlerin Zenginliği*” isimli eserinde ödemede uygunluk kuralı hakkında demiş ki: “*Her vergi, mükellefi için ödenmesi en uygun olan zamanda ve şekilde toplanmalıdır*”

Vergilemede uygunluk ilkesi, devletin vergilemeden en yüksek hâsılat veya randımanı sağlaması için hareket etmesine ilişkin ilkedir. Vergi otoritesi en uygun koşullarda ve en uygun zamanlarda vergi elde etmelidir.

Smith’e göre rant vergisi ile ilgili tarım arazilerine uygulanan vergi ile gelişmiş topraklara uygulanacak vergi arasında olmalıdır (Willian, www.researchgate.net).

Vergilemede iktisadilik veya tasarruf ilkesi, vergi toplama maliyetlerinin mümkün olan en düşük seviyede tutulmasını ifade etmektedir. Ayrıca mükelleflerden alınan para ile hazineye giren para birbirine yakın olmalıdır. Mükelleflerden elde edilen vergiler en az yitme ile hazineye intikal bilmelidir.

Vergilemede iktisadilik ilkesinin bir gereği olarak, vergi koyma ve tahsil masrafları az olması gerekmektedir. Vergilemede iktisadilik ilkesinin gerçekleştirilmesi kapsamında idare-mükellef alakalarının islah edilmesi, idarenin ve mükelleflerin giderlerini hafifletecek, anlaşılır ve düzenlemelere yer verilmesi, gelişmiş bir vergi sisteminin oluşturulması, teknolojik olanaklardan en üst seviyede faydalanılması ve vergi yükünün âdil dağılımı gibi önlemlerin yaşama geçirilmesi önemlidir. ([https://vergidosyasi.com/.](https://vergidosyasi.com/))

Vergilemenin en asıl hedefi, “*kamu harcamalarının finanse edilmesi için gerekli olan kaynağı sağlaması*” olarak tanımlanan mali ve iktisadi hedeftir. Mali hedefi ortaya koymak amacıyla idarenin uyması gereken vergileme kurallarını Smith; adalet (eşitlik), belirlilik, uygunluk ve iktisadilik olarak sıralamıştır. Bir bakıma idare bu kurallara uyduğu sürece amaçladığı vergi gelirlerini elde edebilecektir (Demirli.vd, 2015:180).

3.2.8. A.SMİTH VE MUTLAK ÜSTÜNLÜK

Klasik iktisat teorisi denilince akla gelen ilk isim, Adam Smith'tir. Uluslararası ticaret kavramı Adam Smith'in "*Ulusların Zenginliği*" isimli kitabını yayınlamasıyla bir bilim haline gelmiş ve daha sonraki dönemlerde eksik yanları tamamlanmış, günümüze kadar etkinliğini devam ettirebilmiş bir teoridir. Smith kitabında öncelikle ülkelerin sahip oldukları değerli madenlerin sabit olduğu varsayımını sorgulamış, ayrıca uluslararası ticarete konu olan ürünleri ve dış ticaretin ülkeler için gerçekten gerekli olup olmadığı sorusunun cevaplarını dönemin ihtiyaçlarına uygun bir biçimde yanıtlamıştır (Ateş, 2015:8).

18. Yüzyılda Adam Smith'in 'Mutlak Üstünlükler' teorisini ortaya atmasına kadar devam etmiştir. Merkantilist düşünceye göre, dünya serveti sabittir ve bu servetin tek kaynağı altındır. Çünkü bu dönemde kâğıt para yoktur. Madeni paralar, ülkelerin sahip olduğu tek zenginlik kaynağı ellerindeki altın ya da gümüş madenlerden üretilmektedir (Savaş, 1999:84-107).

Smith'in savunduğu mutlak üstünlük teorisinin dayandığı uluslararası iş bölümü ve serbest ticaret ilkeleri dış ticaretten her iki tarafın da kârlı çıkabileceği yönündedir. Dış ticaret, milletler arası tahasülüşma ve iş bölümünü doğurmak yoluyla dünyadaki kaynakların verimliliğini ve bolluğunu artırır ve buda dünya üretimi ve toplumsal refahın yükselmesine neden olmaktadır. Buna göre müteakabil ticaret yapan iki ülke ihtisaslaşma ve serbest milletler arası mübadele neticesinde daha verimli üretim ve tüketim seviyelerine vararak hayat şartlarını beraber yükseltirler (Carchedi, 2011:77-93).

Smith'e göre ülkeler sahip olduğu kaynakları en verimli şekilde kullanıp üretebildiği ürünlerde uzmanlaşabilir, uzmanlaşamadığı ve pahalıya üretmek zorunda kaldığı ürünleri başka ülkelere satın almak yoluyla o ürünü daha ucuza elde edebilir. Uzmanlaşılın her ürün, bir ülke için hem diğer ülkelerle rekabet şansını beraberinde getirir hem de harcanan zamanı ve emeği kısalttı (Ertek, 2010:56-90).

Adam Smith'te bireylerin dolaylı olarak dış ticarete katkıda bulduklarını savunur. Smith kitabında; bireyler kendi çıkarları peşinde koşarken bir yandan kendi refahlarını maksimize etmeye çalışırken, ya da başka bir deyişle tüketimden aldıkları karı arttırırlar demiştir.

Diğer yandan da üreticiler kârlarını maksimize ederler ve böylece her iki tarafta aslında toplumsal refah için fark etmeden katkıda bulunurlar ve pazar

fiyatlarının belirlenmesinde etken olurlar görüşünü savunmaktadır. Smith'e göre, kişiler iktisadi çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışırlar (homo economicus) dur. Devlet kişilerin girişim haklarına olanak vermelidir (Laissez Faire, Laissez Passer) "*Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler*". Çünkü kişiler kendi çıkarını gerçekleştirmeye çalışırken toplumsal çıkarı da gerçekleştirmektedir (Seyidoğlu, 1989:235).

Adam Smith'in mutlak üstünlükler teorisinde bazı endüstrilerin bazı uluslarda yoğunlaşabileceği görülmektedir. Adam Smith'in mutlak üstünlükler teorisi ulusal veya bölgesel düzeyde yoğunlaşmanın olacağını göstermektedir. Kümelenenin oluşumunda endüstrilerin mekansal yoğunlaşmaları olduğunu hatırlarsak, Adam Smith'in mutlak üstünlük teorisinin kümelene teorilerinin temelleri arasında yer vermek uygun olacaktır (İrhan, 2010:35).

"*Ulusların zenginliği*" kitabı aynı zamanda Klasik İktisat Ekolü (Liberalizm)'nin doğuşunu temsil etmektedir. Bu fikre göre; "*Kişiler, "homojen economicus", (ekonomik insan)*" dur. Devlet bireylerin bireysel girişim olanakları engellememelidir. Çünkü insan kendi çıkarlarını sağlarken toplumsal çıkarları da sağlamaktadır. İktisadi yaşamda "*görünmez el*" vardır ve bu görünmez el aynı zamanda fiyat mekanizmasıdır. İktisadi yaşamda düzen fiyat mekanizmasının işleyişi ile kendiliğinden sağlandığına göre, devletin bu hedefle iktisada karışması gerekli değil (Dominick, 2007:145).

Adam Smith'e göre, dünyadaki servet sabit değildir ve bu servet dış ticaret, uluslararası uzmanlaşma ve iş bölümü sayesinde artırmaktadır. Bu verimlilik artışı da dünyadaki üretimi ve düzeyi artırmaktadır. İhtisaslaşma ve serbest milletler arası mübadele, daha yüksek üretim ve tüketim düzeyleri sağlayarak, hayat şartlarını iyileştirmektedir. Dolayısıyla, Merkantilizmin, "*Uluslararası Ticarete bir taraf kazanırken diğer taraf kaybetmektedir.*" görüşü yanlışlaşmaktadır (İrhan, 2010:35).

Serbest ticaret ve uluslararası uzmanlaşmanın faydalarını "*Mutlak Üstünlük kuram*" ile Smith tarafından izah edilmiştir. Ona göre; "*bir ülke karşı ülkeye göre hangi malları daha düşük maliyetle üretiyorsa o malların üretiminde uzmanlaşmalı ve bunları ihraç etmelidir*". Ülkenin kendisinin pahalıya ürettiği malları da ithal etmelidir (Kevin ve Hamid, 2001:17-33).

Mutlak Üstünlükler Teorisi emek – değer teorisine göre düzenlenmiştir. Smith'in açıklamaları emek verimliliğine dayanmaktadır. Örnek olarak bir işçinin günlük üretebildiği mallar:

A malı B malı

Amerika 50 birim 30 birim

Almanya 20 birim 80 birim

Amerika A malında, Almanya B malında uzmanlaşmaktadır. Çünkü Amerika A malını, Almanya'da B malını aynı zaman, aynı emek ile daha fazla üretmektedir.

Dolayısıyla, her ülke daha fazla üretebildiği malda uzmanlaşıp, diğer malı daha fazla üretiminde bulunup da uzmanlaşan ülkeden alması kendi yararınadır. Bu uzmanlaşma, maliyetlerin düşmesine neden olduğu için karlıdır (8 :2014, البديري).

Belirli mallarda uzmanlaşmalar, belirli ülke ya da bölgelerde avantajlı malların üretiminde yoğunlaşmalara neden olacaktır. Belirli endüstrilerin, belirli mekanlarda yoğunlaşmasına neden olan bu teorinin günümüzdeki karşılığı – kümelenme – dir. Kümelenmeyle rekabet avantajı sağlayan firmaların ya da ulusların aynı ya da benzer endüstrilerin üretiminde emek – hammadde – müteşebbis – sermaye – teknoloji unsurlarının avantajlarıyla daha düşük maliyetle, uzmanlaşmaya gitmektedirler (İrhan, 2010:36).

Adam Smith durgun bir teknolojiye belli bir malda uzmanlaşarak yapılan üretimden bahsetmektedir. Mutlak üstünlük teorisine göre bu uzmanlaşma ekonomik büyümeyi sağlamaktadır. Bu uzmanlaşmanın sebep olduğu büyüme belli bir malın üretiminde yoğunlaşan ülkelerin bu malı düşük maliyetle üretmesinden de kaynaklanmaktadır (8 :2014, البديري).

Burada dikkat edilmesi gereken diğer nokta aynı emek ve aynı zamanla söz konusu aynı malın başka bir ülkede daha yüksek maliyetle üretildiğidir. Aynı emek ve aynı zaman diliminde daha düşük maliyetle üretilebilen malda yoğunlaşmak o malın daha da çok üretimine sebep olmaktadır. Bu daha çok üretimin ülkede tüketilemeyen kısmı ihraç edilmelidir. Çünkü ithal eden ülkede söz konusu malı daha yüksek maliyetle ürettiği için bu malı ithal etmesi kendisine daha dikkat çekici gelecektir. Böylece ülkeler kaynaklarını daha verimli olabildikleri alanda kullandıkları için hem uzmanlaşma hem de ekonomik büyüme gerçekleşecektir. Her ülke avantajlı olduğu üründe aynı şekilde davranırsa uluslararası ticaret her ülke için karlı olacaktır.

Diğer bir ifadeyle her ülke mutlak olarak üstün olduğu malların üretiminde yoğunlaşmalıdır. Böylece belli endüstriler belirli bölgelerde yoğunlaşmış olmaktadır. Bu yoğunlaşma yeni iş bölümlerini gerektirmektedir. Adam Smith'in mutlak

üstünlük teorisi belli ürünlerin belli bölgelerde yoğunlaşmasını gerektirmektedir. Bu bölgesel yoğunlaşmalarda kümelenmelere yol açmaktadır (Charles ve Jonathen,1985:108-103).

Endüstrileşme sürecinin şekillenmesiyle, endüstrilerin çevresel ilişkileri gündeme gelmiştir. Merkez sanayi yerleşkelerinin seçiminde bölgenin barındırdığı çevresel koşullarda dikkate alınmaya başlanmıştır. Merkezi bölgenin seçiminde harcamalara yaptığı etki, çevresinin üretim faktörlerine elverişliliği ve tarımsal ürünlerin ticarete elverişli olması da dikkate alınmaktadır (9 :2014,البدري).

Bu uzmanlaşma aynı işi yapanlar arasında işbirliği, birlikte çalışma, sıkı yakın ilişkilerle bir network oluşumuna neden olmaktadır. Günümüzde kümelenmenin nedenleri ve işaretleri de bunlardır. O halde kümelenmenin teorik olarak işaretleri (Savaş,1999:84-107).

3.2.9. A.SMİTH VE GÖRÜNMEZ EL

Tabi düzen anlayışı o denli kabul görmüştür ki Newton Fiziğinin tahtının sarsılması ile bile yok olmayacak tortuları; fiyat mekanizmasının denge sağlayıcı otomatikliği olarak; kullanılmaya devam edecektir. Hala atom çalışmalarının söz konusu bile olmadığı bir ortamda, Newton çekim kanununu formüle ederek kozmosu bilimselleştirmiş onu mistik ortamdan kurtararak ve modernizmin projesinin bir parçası haline getirmiştir (6 :2005,الطيب).

Newton, dünya işlerine karışmayan monarşik tanrısını evrenden soyutlamıştı, bu tanrı eşsiz bir makine olan evrene karışmıyordu. Smith; bu fikri Newton ve belki de onun gizli uzantısı fizyokratlardan etkilenerek piyasa mekanizmasına yansıttı. Piyasa mekanizmasında Newton'un monarşik tanrısının yerini Smith'in monarşik devleti alıyordu. Bu monarşik devletin ekonomiden soyutlanması, devletin tıpkı tanrı gibi tahtında kendi işleriyle meşgul olmasından başka bir şey değildi. Zaten piyasa mekanizması; Newton'cu ve Descartes'çi evren makinasının, iktisadın mini evren modeline uyarlanan prototipinden ibaretti. Ekonominin doğal durumu tıpkı evrende olduğu gibi denge durumuydu (Küçükkalay, 2008:187).

Bu nedenle de devlete hiç gereksinim yoktu. Bu görüş; Tanrının doğal uyumu sağlayacak kuralları koyduktan sonra evreni bu kuralların işleyişine bıraktığı; en iyi iktisadi düzeni göstermekteydi.

Devlet tabii kanunların en iyi işleyişini sağlayacak düzenlemeleri yaptıktan sonra piyasaya müdahale etmemeli, sadece tabii kanunların işlenmesini göz etmekte yetinmeliydi (6 :2005, الطيب).

A.Smith'in ve klasik İktisatçıların iktisadi liberalizmin evrensel olduğu yönündeki inancın sebeplerinden birisi de doğal düzendir. Toplum doğal kurallar içinde bulunduğu zaman, kişisel çıkarların oluşturduğu ihtiras, çok kazanma daha fazla üretme isteği, herkesin kendi çıkarını maksimumlaştırma isteği, toplum için faydalı olacak, zenginleşen kişiler toplumu da zenginleştirecek, rekabet sebebiyle oluşan doğal uyumla toplumsal çıkarlar da maksimize olacaktır. İktisadi liberalizm bir neden olarak doğduktan sonra, iktisadi yasaların evrenselliği gereği bütün dünyada kişinin ve toplumun zenginleşmesi kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktır (Günay, 2015:74).

Maksimum gönenc düzeyine varmak isteyen bireye düşen iş, bu düzene uymaktan ibarettir. Çünkü bireyin dolayısıyla toplumun otomatik olarak maksimum faydasının bu mekanizmalar (doğal düzen) sağlamaktadır. Psikolojik temelleri gözeden

A. Smith'e göre bu düzenin sağlıklı işleyebilmesi kişinin özgür olmasıyla ilgilidir. Kişi çıkarlarının nerede olduğunu en iyi kendisi bilir. Kişi özgür olmalıdır ki çıkarını en iyi tarzda seçebilsin. Müdahalelerin olmadığı yani özgürlüğün hüküm sürdüğü her yerde doğal düzen ve uyum olacaktır.

Smith doğal düzen konusunda fizyokratlardan etkilenmekle birlikte onu biraz daha geliştirerek olgunlaştırmıştır olmaktadır. Kişinin psikolojik tarafları (çıkarcının izinden gitmesi) dolayısıyla her insanın kendi durumu ve geleceğini durmadan geliştirmeye çalışması, genel bir uyum oluşturacaktır. Bu kişi hiç de düşünmüş olmadığı bir amacı, sanki görünmeyen bir el tarafından gerçekleştirmiş olacaktır. Kendi çıkarını gerçekleştirmek üzere çalışmaya geçen kişi kezlerin çoğu topluma çalışmaktadır (6 :2005, الطيب).

Tabii bir iyimserlik A. Smith'i özgürlük ve bireycilik politikasını önermeye itmiştir. Bireysel girişimi üretimin en aktif ilkesi olarak sahaya çıkararak A. Smith, ferdiyete iktisadi sistemin kurucusudur. Kişinin kendi çıkarının, en iyi yargıcı olması sonucunda psikolojik olarak en iyi yolu izleyeceği varsayımı nedeniyle; kişinin kendi çıkarını maksimize etmesi sonucu doğal uyum ortaya çıkacak, kendisi için hareket eden kişi çoğu kez topluma hizmet ederek, belki de toplum için çalışma yapanlardan daha çok topluma hizmet edecektir (11 :2005, الطيب).

Bundan dolayı A. Smith yöneticilere, bireylerin çabalarını toplum faydası ile ahenkli bir hale getirmek amacıyla yaptıkları ve hiçbir fayda vermeyen müdahalelerden vazgeçmelerini tavsiye etmektedir (Hamitoğulları, 1982:114).

Bu nedenle liberalizmde devlet kişinin özgürlüğünü tehlikeye sokacak en büyük tehdit olarak Kabul edilmektedir. Dev bir ejderhaya benzeyen devletin kişinin iktisadi, sivil ve siyasi özgürlüklerini azalmaması amacıyla salahiyet ve görevlerinin sınırlanması gerektiği düşünülür, bu yüzden ferdiyetçilik ve özgürlük unsurundan sınırlı devlet unsuruna varılmaktadır (Tayyar ve Çetin, 2013:113).

Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı kitabında mutlak üstünlük kavramıyla ilgili üzerinde durduğu diğer bir nokta ise devletin ekonomiye olan müdahalesinin fayda sağlamaktan çok zarar getirdiği görüşüdür.

O ekonominin arz ve talep eğrisinde bir yerlerde kendi dengesini sağlayacağını savunmaktadır. Ona göre ekonomi de 'görünmez bir el' vardır ve bu el fiyat mekanizmasıdır, bu sayede piyasada muvazene kendiliğinden sağlanmış olur. Bu nedenle, devletin ekonomiye karışmasına gerek yoktur (Seyidoğlu, 2009:146).

Onlara göre ekonomi, devlet müdahalesi olmadan da arz ve talebin birleştiği bir noktada denge fiyatını kendisi belirleyebilen bir olgudur. Çok büyük krizlerden sonra bile ekonomi kendi fiyat dengesini oluşturabilecek gizli bir kuvvet gibi görülen ve klasiklerin "*görünmez el*" diye isimlendirdikleri bir sisteme sahiptir ve önceki dönemde savunulanan aksine bütçe açığı kadar bütçe fazlası da istenmeyen bir haldir, bütçe denk olmalıdır.

Çünkü bütçe ziyadesi has tasarrufların azaltılması fiyatına sağlanmaktadır. Bu ise toplam yatırım miktarını azaltacak ve bu yüzden iktisadın uzun süreli ilerlemesini olumsuz şekilde tesir edecektir (Orhan, 1999:58-85).

Smith'e göre ekonomik faaliyetlerin ana hedef kişisel faydası en üst seviyeye çıkarmaktır. Ancak kişisel faydanın en üst seviyeye çıkmasının yan etkisi toplum için hayırlıdır, kişiler kendi çıkarları tahsil etmeye çalıştıkça diğerlerinin faydalarına çalışmaktadır. Günlük ihtiyacımızı karşılamaya yardım eden kişiler iyilik yapma isteklerine değil onların şahsi çıkar duygularına borçluyuz.

Bu halde iktisadi işlerin esas sürükleyicisi "*homoeconomicus*" olmaktadır. "*Homo economicus*" nedenlerle hareket eden insanı toplum faydasına sürükleyen "görünmez el"dir ve bu görünmeyen el, piyasaları düzenleyken, insanları asla istemedikleri bir amaç için sevk etmektedir ve toplum için en yararlı olacak doğrultuya yönlendirir (Öztürk, 2004:20).

Görünmez el bütünüyle kendi çıkarını gözeden bireylerin davranışlarının neticesi ancak onların niyetlerinden bağımsız olarak ortaya çıkmaktadır ve istikrarlı bir toplumsal düzeni kesinleştirmektedir. Yani Hobbes'in öngördüğünün aksine kişinin menfaatleri ile toplumun menfaatleri arasında bir tartışma değil, uyum söz konusudur. İktisatçıların A.Smith'ten bu yana görünmez elden bekledikleri; ekonomik problemi çözmesi, yani hangi malların kimler için ve nasıl üretileceği problemlerinin çözmesidir.

Piyasalar içinde, her birisi kendi faydasını en fazlaştırmaya çalışan ve beraberiyile etkileşim içindeki bireyler, aldıkları kararlar neticesinde iktisadi sorunu çözmektedirler. Bu akıl görüşüne göre, piyasalardaki arz ve talep eşitliğinin ortaya geldiği iktisadi denge aynı zamanda kişilerin ideal kararlarının birbiriyle ahenk içerisinde olduğu bir hali de göstermektedir. Tüm piyasalar aynı zamanda dengede olduğunda da teknik deyimle Pareto ideal bir kaynak dağılımı ortaya çıkacaktır (الطيب, 2005: 6).

Toplumdaki hiç bir bireyin durumu, toplumdaki en az bir bireyin durumu kötü kılınmadan iyileştirilemeyecektir. Diğer söyleyişle her bireyin tercihleri ve gelirleri veriyken ulaşabileceği en iyi halde olacaktır. Dolayısıyla piyasa kendinden beklenen kaynak dağılımı sorununun çözüm bulmasını dışarıdan karıştırmaya gerek kalmadan çözecektir (Özel, 2009:47-48).

Bütün bunlardan çıkan sonuca göre ekonomik işleyiş kendiliğinden ve mükemmel bir şekilde gerçekleşmekte, bunu sağlayan görünmez el, doğal bir düzen kurmaktadır. Smith'in ekonominin her alanında oluşan görünmez eli; kişisel çıkar yasasından başkası değildir. Ekonomik göstergeler ortaya çıktığında fiyat, ücret, faiz, kâr vs. kişisel çıkarlar harekete geçmekte ve gelirler doğal seviyesine ulaşıncaya kadar çıkarlar yarışmaktadır.

Görünmez elin (kişisel çıkar kanunu) A.Smith'in modelinde enflasyon ya da deflasyon gibi ekonomik krizleri engelleme, kaynakların verimli kullanımını sağlama, kaynak dağılımını düzenleme, iktisadi sorunu çözme gibi pek çok ekonomik işlevleri vardır (Günay, 2015:75).

İlk yazdığı *Ulusların Zenginliği* isimli kitabında, hiçbir orijinal düşünce olmadığı iddialarına karşın, sistematığı ve bakış açısıyla tartışmalı da olsa iktisat biliminin kurucusu sayılan Smith, bazen güncel bazen biraz silik ya da yenilenmiş görüşleriyle eserini yayınladığı günden bugüne en çok atıf alan düşünürlerden biridir (Doğan, 2011:65).

Smith'in meşhur eserinin arkasında iki olgu vardır: İlki bu eserin yayınlandığı 18. yüzyılın sonlarında, artık manüfaktür üretiminden fabrika üretimine geçiş döneminde yaşamış olması. İkincisi de "*kapitalizmin dürtüleri ile piyasa ekonomisi arasındaki ilişkilerin niteliğini çok iyi anlamış, insan davranışlarını bilgece kavramış*" doğru kişi olmasıdır (Kazgan, 2006:7).

Smith'in kitabını yazmasındaki hedef sermaye birikimini açıklığa kavuşturmadır. Klasik ekonomiye eksik bir şekil kazandıran Smith'e göre ulusların gerçek zenginliğini, merkantilistlerin karşına para teşkil etmez, değişim (mübadele) değerleri oluşturan faydalı emek oluşturur. Bu yararlı emek de fakat iş bölümü, çalışma ve bir dalda ihtisaslaşma ile oluşturulabilir (Kesici, 2010:89-97).

Smith görünmez el kavramını ilk defa Astronomi Tarihi eserinde kullanmıştır . Madem ki ulusal zenginlik artışının sürükleyicisi kârdır ve kâr da kapitalistin "*özel çıkarı*" için çalışanların elde ettiği gelirdir; ve madem ki milli servetin artışı (birikim/büyüme) toplumun da çıkarıdır; burada "*özel çıkarlar*" ve "*genel çıkarlar*" hakkında bir tartışmadan, çelişkiden değil, bir uyumdan ahenkten anlatmak daha doğrudur. Bu bağlamda "*Görünmeyen el*" de bu uyumun "*ahenk*"in sağlandığı mekanizmadır (Özsoy, 2013:214).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İBN-İ HALDUN VE A.SMİTH'İN İKTİSADİ GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRMASI

3.1.İBN-İ HALDUN VE A.SMİTH'İN İKTİSADİ ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRMASI

Mukaddime ve Milletlerin Serveti isimli kitapların incelenmesinden sonra, İbn-i Haldun ile Adam Smith'in iş bölümü konusundaki ortak görüşleri şöyle özetlenebilir:

Birinci: İnsan sosyal bir varlıktır ve beraber hayat eğilimdedir. Beraber yaşama insanlar arasında yardımlaşma gereksinimini doğurmaktadır.

İkinci: İş bölümü şehirlerde bulunan (İbn-i Haldun buna 'Ümran', Adam Smith 'Medeni' adı veriyor) insanlar arasında meydana gelir. Yani gereksiniminden daha ziyade ürün üreten insan gurubu şehirlerde toplanır. Şehirlerde ana gereksinimlerin yanında lüks mal üretimi de oluşturulmuştur (11 :2005, الطيب).

Üçüncü: Ancak elinde gereksiniminden ziyade ürün olanlar takas veya ticaret yapabilmektedir.

Dördüncü: İş bölümü üretimde verimliliği arttırmaktadır.

Beşinci: İnsan nüfusu yükselken piyasa daha geniş ve büyük olur, piyasa büyürken iş bölümü artmaktadır.

İş bölümüne dair düşüncelerinin ve fikirlerinin benzerliğine karşın, Smith'in İbn-i Haldun'un Mukaddime eserinden herhangi bir kanıt yoktur.

Mukaddime isimli eseri, Milletlerin Zenginliği eserinden yaklaşık dört yüz yıl önce yazılmış olduğu göz önünde bulundurulduğunda iki düşünür arasındaki

etkileşimin yönünün, İbn-i Haldun'dan Smith'e doğru olması eşyanın doğasına elverişlidir (Bocutoğlu, 2015:24).

İbn-i Haldun'un iktisadi düşüncelere göre toplumsal iş bölümünün farklı toplumlar arasında bir toplumun içindeki bulunan iş bölümüne benzeyebileceğini düşünerek bu çerçevede bir dış ticaret kuramı düşüncesinin esasını de ortaya çıkarmıştır (الطيب, 2005: 11).

Çünkü bu yöntemle başka bir ülke, millet ya da toplumlar arasında iş bölümü alakası kabullenilmektedir. İbn-i Haldun'un Mukaddime kitabında meydana getirdiği toplumsal iş bölümü terimi, kendisinden ancak birkaç yüzyıl sonra iktisatçılar tarafından dile getirilmiştir.

İbn-i Haldun'un, iş bölümü ve uzmanlaşma kuramında, bir ekonomi kuram seviyesinde olmasa bile Adam Smith'ten çok önce değindiği anlaşılmaktadır (Yıldırım, 2006:25).

Bu teori, A.Smith'e göre insan emeğinin ürünü olarak görülmeye başlanmıştır. Böylece emek ve iş bölümü gibi konular geri planda kalıp, rant, ücret ve kâr konuları ön plana çıkmıştır (Çetin, 2013:196).

Ayrıca Smith için bireylerin servetin, hayatı için gerekli gördüğü şeylerdir. *"Ulusların zenginliği"* ni ise emekte görmüştür. Smith'e göre milli servet, kişisel servetin toplamıdır ve milli servet aslında emekten doğmaktadır. Ancak Smith servetin ve zenginliğin belirleyicilerini emeğin üretkenliği ve emeğin üretken olmayan emeğe oranı olarak ikiye ayırmıştır. Emeğin üretkenliğini artıran en önemli faktörün iş bölümü olduğunu söylemiştir. Smith gözlemleri sonucunda gelişmiş toplumlarda; gelişmemiş toplumlara oranla iş bölümünün daha etkili olduğunu görmüştür (Görmez, 2008:31).

İbn Haldun'a göre ise, kişisel gelir ve servetin emek harcamakla ve üretimle bir ilgisi bulunmamaktadır. Tam tersine, büyük gelir sahipleri, genellikle üretimle doğrudan ilgisi bulunmayan, üretkenlikten uzak gruplardır.

Buna karşılık emekleriyle geçimlerini sağlayan üreticiler, ancak hayatlarını sürdürebilecek kadar bir gelir elde ederler (Erol, 1984:178).

Önemle belirtmek gerekir ki, A. Laffer tarafından açıklanan ve *"Laffer Etkisi"* olarak popülarite kazanan hipotez, ilk defa 14. yüzyılda İbn-i Haldun tarafından anlatılmıştır.

İbn-i Haldun 1371'de meşhur ve muhteşem Mukaddime isimli kitabında şunları yazmıştır:

“Toplumun (hanedanın) oluşumunun başlangıcında vergiler, küçük matrahlar karşılığında yüksek vergi hâsılatı sağlar. Toplumun (hanedanın) genişlemesi ile birlikte, vergiler büyük matrahlara karşılık düşük vergi hâsılatı sağlar.” (Haldun, 2004:23).

Ayrıca İbn-i Haldun, aynı eserin devamında şunları yazmaktadır:

“Vergi konuları üzerine düşük vergiler yüklendiğinde bu, yükümlülerin çalışma ve birşeyler yapma arzularını geliştirir. Düşük vergiler vergi yükümlülerini tatmin edeceği için, kültürel teşebbüs büyür ve artar. Diğer taraftan, kültürel teşebbüsün büyümesi ile birlikte, yükümlülere tarh edilen vergi matrahı genişler. Sonuç olarak, kişisel matrahların toplamı ile vergi geliri artmış olur.” (Haldun, 2004:231).

18. ve 19. yüzyıllarda bazı iktisatçı, düşünür ve filozoflar İbn-i Haldun’un görüşlerine benzer görüşleri ortaya çıkarmışlardır. Örnek olarak; 18. yüzyılda Adam Smith kaleme aldığı, “Milletlerin Zenginliği” meşhur eserinde Hume’un vergisinin iktisadi fikirlerini farklı bir şekilde söylemiştir: (Yorulmaz, 2016:45).

“Yüksek vergiler, bazen vergiye tabi malların tüketimini azaltmak ve bazen vergi kaçakçılığını teşvik etmek suretiyle, düşük vergilerden sağlanacak hasılatın daha düşük bir hasılat sağlar. Gelirin azalması, tüketimin azalmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmışsa, çözüm yollarından birisi vergi oranlarını indirmektir.” (Smith, 1976:414).

Smith; adil, sade, anlaşılır, tarafsız ve düşük oranlı bir vergi sistemini düşünmekte olup, bu düşünceleri, İbn-i Haldun’un vergi hakkındaki düşünceleri ile son derece uyumaktadır. Adam Smith’e göre yüksek oranlı vergiler, bazen vergiye tabi malların tüketimini azaltmak, bazen de vergi kaçakçılığını teşvik etmek şekliyle, vergi oranlarının düşük olması durumunda sağlanacak gelirden daha düşük bir gelir sağlar. Hâsılatın daha az olması ve kısılması, tüketimin azalmasına ve kısılmasına neden oluyorsa, en mühim çözüm yöntemlerinden birisi de vergi oranlarını indirmektir (6 :2005, الطيب).

İbn-i Haldun, vergi oranlarındaki artışın medeniyetin sona ereceğine bağlı iktisadi fikirlerini Mukkadime eserinin tümüne yaymış olup, bu durumun vereceği hasar ve zararları eserinde çokça değinmiştir. Genellikle adil, basit, sade, tarafsız ve düşük oranlı bir vergi sistemini savunmuştur. 18. ve 19. yüzyıllarda Adam Smith İbn-i Haldun gibi vergilerin düşük oranlı olması gerektiği halinde benzer iktisadi düşünceler sunmuştur (Coskun, 2004:59).

İbn-i Haldun’un iktisadi görüşlerinde emeğin; emek-değer ve artık-değer olmak üzere iki yönü vardır. İbn-i Haldun’a göre üretimin ana unsuru emektir. Kazanç; emek sarf etmekle tahsil edilir. Emek olmadan bir şeyden yararlanmak imkânsızdır. Tahsil edilen kazanç ve gelir iş ve emeğin değeridir. İbn-i Haldun’un bu

görüşleri bir malın değeri, ona verilen emekle ölçülür bu durum emek-değer kuramının öncüsü sayılabilir. İbn-i Haldun'un yazdığı Mukaddime'de bir malın ve kazancın değeri, onu üretmek için sarf edilen emeğe bağlıdır düşüncesi yer alır. Adam Smith emek-değer teorisini 350 yıl önce ortaya çıkarmıştır (Savaş, 1997:135).

Artık değer; insanların hem kendi ihtiyaçları hem de diğer insanların ihtiyaçları için mal ve hizmet üretmesi sürecinde gerçekleşmektedir (Falay, 1978:29-32).

İbn-i Haldun'a göre üretim tek başına sosyal örgütlenme ya da iş bölümü çerçevesinde olmalıdır. Mal ve hizmetin üretilmesinde ihtisaslaşma önemlidir ve bu durum üretim sürecinde zamandan tasarruf edilmesini ve kaliteli üretim yapılmasını sağlar. İbn-i Haldun'a göre bu birleşik emek üretimi şahsi üretime oranla artı değere neden olmaktadır ve daha sonra bu artı değer sayesinde medeni hayatın kaynağının oluşmasını ve şehirlerin gelişmesini ve geliştirmesini sağlar. İktisadi kalkınma insan emeğinin faaliyetini sağlar. Adam Smith bu faaliyeti da benzer bir şekilde açıklamıştır. Adam Smith'e göre bir milletin serveti, o ülkedeki emeğin üretkenlik seviyesiyle üretken emek miktarının çarpımına eşittir (Özel,2006).

İbn-i Haldun'un Adam Smith ile benzer düşünceleri yüzyıllar önce belirtilmiştir. Bu durum Onun ilmi ustalığının bir kanıtıdır (Savaş,1997:135).

İktisadın babasını olarak meşhur olan Adam Smith'in emek ile ilgili düşünceleri İbn-i Haldun'un düşüncelerine benzemektedir. Adam Smith'e göre de değer ölçüsü ve kaynağı insanın sarf ettiği emektir. Smith piyasada var olan malların değerini iki bölüme ayırmıştır. Bunlar kullanma değeri ve mübadele değeridir.

Kullanma değeri: Smith bu değer insanların arasında değişebileceğini ve bu yüzden iktisadi bakımdan çok mühim olmayacağını düşünmüştür.

Mübadele (Değişim) değeri; Smith'e göre mühim olan değer malların mübadele ve değişim değeridir. Mallar mübadele değerlerini prensip olarak emekten alır. Yani malın kullanma değeri o malın üretiminde sarf edilen emek miktarına göre bilinebilir. Adam Smith'in bu şekilde malların değerlerini, üretimlerinde harcanan emek miktarına bağlaması İbn-i Haldun'un düşüncesiyle paraleldir (Yıldırım, 2006:33-34).

İbn-i Haldun'a göre kent yaşamı medeniyetin ilk kademesidir. Burada hayvancılık ve tarımın yerini sanayi ve ticaret almıştır. Aslında, kırsal alandaki

üretim artışı, yeni ihtiyaçların oluşmasına ve üretimin pazarlanması ihtiyacına neden olduğu için kent yaşamını sahaya atmıştır.

Yukarıda geçtiği gibi İbn-i Haldun toplumsal hayattaki iş bölümüne dair bir teori ortaya çıkarmıştır ve Adam Smith birkaç yüzyıl sonra bu teoriden tekrar bahsetmiştir (Yıldırım, 2006:22).

İbn-i Haldun'un devletin iktisadi yaşamdaki görevi, kişisel yatırımlar, rekabet ve vergi ile alakalı bu fikirleri Adam Smith'i hatırlatmaktadır. Adam Smith, devletin iktisadi müdahalesini kabul etmemiş, serbest ticareti ve vergide adaleti savunmuştur. Ayrıca devletin iktisadi işler ve faaliyet sahasında çekilmesini önermektedir (Çöloğlu, 1987:10).

Smith, devlet iyi bir girişimci olarak görmemiştir. Çünkü asıl görevi kamu faydasını korumak ve ülkenin insanlarına hizmet hedefini beraber devam ettirmek olmalıdır. Bu ise, ticaret için yapılan devlet girişimlerinin kârlı işletilmelerini engellemektir.

Kâra yönlendirilen girişimlerin bireylere bırakılması iktisadi kaynakların daha akıllı kullanılmasını sağlar. Bireyler kendi menfaatlerine için çalışırlarsa bile rekabetin varlığı toplumun sömürülmesine imkân sağlamayıp, özel girişimlerin toplum faydasına işleyecektir.

Devletin görev ve hizmetlerini en iyi bir şekilde yapabilmesi amacıyla devletin vatandaşlarından elde edilen paralar ve vergilerden yararlanmaktadır (Çöloğlu, 1987:12).

İbn-i Haldun ile Adam Smith, devlet müdahalesinin sınırlı olmalıdır. Ayrıca devlet değil fert eksenli bir görüşlere sahip olması gerektiğini savunur (Yıldırım, 2006:67-68).

İbn Haldun'da iş bölümünün, milletler arası iş bölümünün kapısını açtığını görmekteyiz. İş bölümü yardımıyla her ülke kendine has bir mal ve hizmette uzmanlaşır ve az harcanan para ile kaliteli üretimi gerçekleştirebilir ve aynı zamanda diğer ülkelere üstünlük sağlayanlar, taşıma giderleri ve diğer maliyetleri göz önüne alarak, başka ülkelerde ticarete girerler ki bunun yardımıyla ülkenin refahın seviyesi ve servetin miktarı artar. Milletler arası iş bölümünde yurttaşların yetenekleri en önemli faktördür.

Bir ülkenin iktisadi kalkınması ve büyümesinin en önemli faktör ülkenin fikri ve tecrübesidir. Emek, üretimin kaynağıdır. İnsan emeğinin etkinliği iktisadi kalkınmanın neticesidir.

Adam Smith de insan emeğinin etkinliğine aynı şekilde bakmıştır. Daha doğrusu Adam Smith'e göre bir ülkenin serveti, o ülkedeki emeğin üretkenlik seviyesi çarpı üretken emek miktarına eşittir (Özel, 2006).

Buna benzer fikirlerin 400 yıl önce İbn Haldun tarafından da ifade edilmesi dikkat çekicidir.

İbn-i Haldun; 14. Yüzyılda yazmış olduğu Mukaddime adlı eserinde vergilemenin dürüstlük, adalet, eşitlik, genellik ve ödeme gücü ilkelerini meydana çıkarmıştır.

Adam Smith'in 1776 yılında ortaya çıkan meşhur The Wealth of Nations (Milletlerin Zenginliği) kitabında bulunan vergileme ilkeleri, bütün maliye otoriteleri onu beğenmişlerdir ve güncelliğini koruyan ilkeleri olarak kabul edilmiştir. Bu ilkelere bazıları eşitlik, belirlilik, uygunluk ve vergide verimlilik ilkeleridir (Savaş, 2008:18).

İbn-i Haldun'un bu yaklaşımı, 400 yıl sonra Adam Smith tarafından benzer bir şekilde açıklanmıştır. Smith'in Ulusların Zenginliği eseri, ülke zenginliğini altın ve gümüşe bağlayan Merkantilistlere göre reddedilmiştir (Michael, 1990:43-57).

New Orleans Üniversitesi İşletme Profesörü Kabir Hassan ve Xavier Üniversitesi İşletme Profesörü James Bartkus da Haldun ve Smith'in iktisadi fikirleri ve yaklaşımları arasındaki benzerlikleri bir blog yazısında meydana atmışlar. Bu iki isim, İbn Haldun'un 1337 tarihli Mukaddime kitabında besin toplayıcılığında dahi birçok farklı vazifenin olduğunu söyleyerek iş bölümünün yaşamda kalmanın mühim bir etkeni olduğunu ortaya çıkarttığını söylediler.

(<http://pubcouncil.kuniv.edu.kw/jss/homear.aspx?id=8&Root=yes&authid=1142>)

SONUÇ

Neticede İbn-i Haldun ekonomik yaşam ve ekonomiyle ilişkin hayli belirlemede ortaya çıkarmıştır. Özetle gerekirse halkın ekonomik etkinlikten teker teker bunun hakkında iyice düşünülmesinin mümkün olmadığını başka mahlûklardan yapımla ayırdığını işaret eder. İnsan topluluğu ile insanlar ekonomik yaşamdan duygulanır.

Yapımda yerine getirdiği kıymetlendirmelerde en önemli kısım iş bölümü sayılmaktadır. İş bölümü uluslararası refah konusunda da gerekli bir durumdur.

Kıymetin, iş hacmine aynı seviyeye ulaştığını, paranın ve malın; iki madenden gümüş ve altın gibi, kıymetlerinin sağlam ve sabit bir şekilde durması zorunlu olduğunu, memleketin rahat hayatının mal ile karşılaştırmayacağını fayda verir. Sonuca geldiğinde; değerlerin ve kıymetlerin arz-talep yasasına bağlı olunmasını bu yasa tesir eden unsur bakımından da konforlu hayat ve bolluk seviyesi sakinlerini öngörmüştür.

Dağıtım durumunda ecir, fayda, kazanç ve haracı ele alıp bu maillerin de arz-talep yasasına bakarak izah ve tarif edilip görülecek herhangi bir olumsuz durumda ekonomik yaşamı sekteye uğratacağını düşünür.

Devlet ve ekonomik yaşamla alakalı eğer devlet kapsamlı istemin en mühim bölümü anlamına geldiğini bu yüzden yapacağı masrafların ehemmiyetine vurgulamıştır ve hükümeti sosyal hükümet itibarıyla tarif ederek, devlete pek vazife koymuştur.

Ayrıca hükümetin iktisadi yaşama karışmasını mevzubahis olmayacağını ama bu tahkik ederse adil olmayan rekabete sebebiyet vereceğine ispatlar.

Vergiler mevzusunda hükümetin az rüsumlarla çok daha fazla irata ulaşabileceğini düşünmektedir. Ekonomi gelişme konusunda politik süreklilik, itimat çevre, işe dayalı yapı ve etik kıymetleri esas itibarıyla koyulmuştur. Bu ana hipotezler müteşebbislikle önem arz etmektedir.

İktisat kuramının başlangıcı, Adam Smith'in 1776 yılında yayımladığı "Ulusların Zenginliği" isimli eseri ile başlamaktadır. Bu tarih, aynı zamanda klasik-iktisadi düşüncenin de doğuşunu temsil etmektedir.

Adam Smith'e göre iş, bütün maddelerin ilk kıymetidir, Smith, malların değerinin belirlenmesinden önce, bir malın istimal kıymeti ve takas kıymeti olmak

üzere iki yönünün olduğunu vurgulamış, bunlardan mübadele değerine ağırlık vermiştir.

Mübadele değerine daha çok ağırlık veren Smith, mübadele kıymetini önce emtiyaların yapımında kullanıcı iş hacmine ilişkili olmuş, böylece servet ve basit gelirlerin yapımdaki rolünü de göz önüne alarak verim fiyatı ile izah etmiştir.

Buradan hareketle tüm malların fiyatı, mutlaka ücret, rant ve kar bileşenlerinden biri, ikisi ya da üçünden oluşur. Smith'e uyarınca her kamularda ve topluluklarda oran bir ecir, kazanç, rant ve konfor vardır.

Bu oran değerler uygun oldukları mekan ve vakitte natürel ecir, natürel kazanç ve natürel konfor ve rant itibarıyla isimlendirilirler.

Herhangi bir sermayenin değeri bu tabii değerleri ifa etmeyi yettiği vakit bu sermaye tabii değerden satılmaktadır.

A.Smith, bir ulusun bir yıllık zaman dilimi içerisinde edindiği verimin, üç esas irat grubu dağıtıldığını; işçilerin ecir, mal sahiplerinin kazanç ve arazi sahiplerinin de konfor şeklinde yaratılan irattan pay aldıklarını izah etmektedir.

Ayrı ayrı tartışıldığında, nasıl tüm malın kıymeti veya mübadele kıymeti, unsurların birbirinden veya başkasından ya da üç unsurdan birleştiriliyorsa, her bölgenin genel senelik işinin verimin birleştirilen malların tümünün toplam kıymeti tekrar aynı üç unsura bölünmek gerektir ve bunun o bölgede hali vakti yerinde ve oturan değişik canlılar aralarında, gayretlerinin ecri, mallarının kazancı veya arazilerinin emeksiz getirimi paylaşılması zorunlu olmaktadır.

Ecirler, kazanç ve rant bütün gelirin olduğu gibi, tüm mübadele değerinin de üç temel kaynağıdır.

Bütün başka iratlar, Smith'e göre ergen bu masterların birinden veya başkasından esinlenilmektedir. A.Smith bölüşümü iki yönden dikkate almış, bir taraftan ecir, kazanç ve geliri değer teorimi ile bağlamış, diğer taraftan ise yaratılan genel verimin mal, kapital ve arazi aralarında bölmesini çözülmemiş.

Adam Smith, dahi adam işte budur. Bir ekonominin tarihi hakkında son yazmayı tamamlamış biridir. Murray Rothbard'ın karşı çıkmasına ve kıymet nakitlere rağmen, 18. asır huy düşünürü ve Milletlerin Zenginliği'nin saygıdeğer sekreteri Adam Smith'in, yeni ekonominin kurucu babası olarak isimlendirmeyi layık olduğu sonuçlandırmıştı. Bununla birlikte, Adam Smith, refah ve bolluk ekonomilerinin ilk esas kuramı itibarıyla belli şeyi ve nesneyi baştanbaşa nitelenen birinci ve en dahi adamdır.

Smith'in makalesi, bir "doğal özgürlük Sistemi"nin, açıklayıcı olarak kişilere rekabet ve törel kanun (common law) şartları altında aynı şahsi faydalarını sürdürme onaylayan bir iktisadi düzenin, tek başına organizatör iktisat olacağı biçimindedir.

Emek, değer ve ticaret üstündeki bağlamaların etkisizleştirilmesi, uluslararası lüksün az değerler ve en iyisi verimlerle azami edilmesi anlamına gelirdir.

Smith okuyanın sağlanır ki, onun tipi "kendisini en az gelirli insan gruplarına doğru genişleten, evrensel zenginlik" ile neticelenir.

1776 yılda baskı yapan Milletlerin Zenginliği, Thomas Jefferson'ın politik istiklal ilanı ile beraber, bir iktisadi istiklal ilanı olarak bilinecek, dünyaya ait, duyulabilen entelektüel bir infilaktı. Sanayi ayaklanmanın ve çabuk iktisadi gelişmenin bu kitabın basılmış olduktan sonra ortaya çıkması bir tesadüf değildi. Bu kitap, Ludwig von Mises'in izah ettiği benzeri, laissez-faire sermayeciliğinin gibi karşılaşılmamış kazanımları için sebep oldu.

A. Smith'ten önce iş bölümüne, uluslar arası ticarete, emeğin etkinliğine, Ayrıca emek değer teorisine devlet harcamalarına ve vergi mevzusuna, parayla alakalı gösterdiği düşüncelerin hala şimdinin iyi gidecek mühim belirlemelerine, arz ve talep yasasına, kazanç, ecir, değer mevzusunda yaptığı anlayışlar, ekonomik gelişmeyle alakalı belirtmeleri onun birinci ekonomist olarak kıymetlendirilmesine yeterli olacaktır.

İbn-i Haldun, birçok ilim ihtisasın yaratıcısı ve ekonomik düşüncelerinde de sağlamlık ve birçok hipotezin esasını vurmuş bir dahinin ekonomik görüş tarihinde elde etmesi gerektiği mekan; ancak bu ilim ihtisasının yaratıcılardan olarak kabul görmesidir.

Çalışmamız edebiyat kıymetlendirmesinden dolayı kanaatimce belirlenmiş adlı eksiklikleri kapsamaktadır. Araştırma boyunca gerçekleştirdiğimiz İbn Haldun'un ekonomik düşüncelerin birilerini mevzunun dışında terk etmiş olabiliriz.

Mevzuyu büyütüp fazla detaylı bir araştırma ve çalışma amacına ulaşılabilir. Edebiyat incelemesi süresince birleştirdiğimiz mesele İbn Haldun'la alakalı araştırmaları ve çalışmalarda nesnellik mevzusunun görülmediğidir. Bu dâhiliği aynı doktrinleri bilgi alanında kıymetlendiren birçok sekreterle elde ettik, araştırmamızda ve çalışmamızda bunun korumasının altında kalmış olabilir.

İbn-i Haldun'u kıymetlendirilirken kanaatimce farklı okullar arasında ayırım yapmalıyız ve onları karıştırmayalım. Başka düşüncelerin gittikçe koca zarar sebep olduğu sadece bir tür düşünce, kurulama, kıymetlendirmelerin büyüklük izhar ettiği

bugünkü yeryüzünde, ihtilaflara karşılaşmanın yeryüzünün var olduğu yollarla alakalı mühim belirlemelerde bulunulmasına sebep olacaktır.

İbn-i Haldun'un bugüne kadar bilinmemesinin ve dikkat çekmemesinin en önemli gerekçelerinden biri de onunla ilgili yapılan çalışmaların bu gibi sorunlar içermesidir.

Özetle İbn Haldun'un tarafından gerçekleştirildiği kıymetlendirmelerin görüş tarihine ve ekonomiğin evrim dönemlerine değişik bir görüşten verdiği bellidir. Tarih bu hakikati saklasa da o ekonominin mucidi ya da mucitlerden biri itibarıyla kıymetlendirilecektir.

Günümüzden 700 yıl önce yaşamış İbn Haldun'un görüşlerinin günümüzde de geçerliliğini koruması, onun ne kadar ileri görüşlü biri olduğunun en canlı kanıtıdır.

KAYNAKLAR

- Abdula, S.(2007). *İlk İktisatçı Olarak İbn Haldun*.<http://abdulasevba.blogspot.com.tr>, (21.3.2018).
- Aktan, C. C. (2004). *Yeni İktisat Okulları*, 1. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Aktan, V., istiklal, Y. ve Aktan, T. (1999). “*Liberalizme Katkıda Bulunan Düşünürler*”, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı 25.
- Arıç, K., H., 2013. “*Yeni Bir Dış Ticaret Teorisi Olarak Porter’ın Rekabetçi Üstünlükler Teorisi’nin Yapısı*”, KAUIIBF Dergisi, 4(5).
- Arıslan, A. (1997). *İbni Haldun’un İlim ve Fikir Dünyası*, 2. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara.
- Ateş, B. (2015). *Türkiye’de 1980 Sonrası Dış Ticaretin Gelişimi: Enerji Sektörü*. Yüksek Lisans Tezi, Yüksek lisans tezi, İstanbul.
- Azarkan, A. Ezeli (2003), *İbn-i Haldun ve Devlet*. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:4.
- Başdemir, H. Y. (2009). *Liberalizm: Ahlaki Temeller*. Liberte Yayınları, Ankara.
- Bocutoğlu, E. (2012). *İktisat Teorisinde Emegın Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emeye Yolculuk*. Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 1(1).
- Bocutoğlu, E. (2015). *İbn-i Haldun Ve Adam Smith’in İşbölümü Konusundaki Görüşleri Üzerinde Bir Değerlendirme*. Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 4(8).
- Boulakia, J.D.C. (1971), *İbn Khaldun: A fourteenth-Century Economist, Journal of Political Economy*.Volume 79, No. 5, September-October.
- Boulakia, J.D.C. (1971). *İbn Khaldun: A Fourteenth-Century Economist*. Vol. 79, No.5. <https://vergidosyasi.com> (16.11.2017).
- Boz, Ç. (2012). *Adam Smith Ve Amartya Sen*. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(3).
- Brown, V. (1994). *Adam Smith’s Discourse: Canonicity, Commerce*. Routledge.
- Buğra, A. (1995). *İktisatçılar ve İnsanlar*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Büyük, T. (2007). *Ahlak ve Hukuk Felsefesi Temelinde Adam Smith’in Ekonomi Kuramı*. Düzeltilmiş Tez, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Çalcalı, Ö. (2013). *Kamu Maliyesi Perspektifinden Adam Smith*. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 11.
- Candan, N. (2007). *İbni Haldun'un Gözüyle Kamu Maliyesi Yaklaşımı*. Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, MANİSA, 14(2).
- Carchedi, G. (2011). *Başka Bir Avrupa İçin*. Yardım Kitap, İstanbul.
- Çetin, B. (2013). *İktisadi Sistemler Bağlamında Gelir Dağılımı - Kredi Ekonomisi İlişkisi Ve Türkiye*. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi Yayınları Yayın No: 41.
- Charles, Sve Jonathen, Z. (1985). *Historical Alternatives to Mass Production Post and Present*. Oxford: Berg Publishers.
- Çöloglu, H. (1987). *İktisadi Sistemler*. 1.Baskı, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayın No. 95.
- Coskun, A.C. (2004). *Yeni İktisat Okulları*. 1.Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Demirli, Y., Ayyıldız, Y., ve Vural, T. (2015). *Vergi Mükelleflerinin "Ödemede Uygunluk Kuralına" İlişkin Alguları: Bolu İli Alan Araştırması*. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 45.
dergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/viewFile/3303/3186 [12.05.2010].
- Dihlevî, Ş. (2002). *Hüccetullahi'l-Baliğa*. Erdoğan, M. (çev.), İstanbul.
- Dinler, Z. (2003). *İktisada Giriş*. 9.Baskı, Bursa, Ekin Kitabevi.
- Doğan, A. (2011). *Ekonomi Politik: Kavramsal Ve Kurumsal Bir Tartışma*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Dome, T. (1994). *History of Economic Theory: A Critical Introduction*. Aldershot Hants, England; Brookfiel, Vt., USA, E. Elgar.
- Dominick, S. (2007). *International Economics*. 9 th. Ed. John Wiley, New York:Routledge Publisher.
- DPT, *Dünya'da Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye İlişkileri. Dünya'da Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler Alt Komisyon Raporu*. Kitap 2, No:2375, www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3622/oik440.pdf, 1995, (Erişim Tarihi: 20 Ekim 2014)

- Edizdoğan, N. (2000). *Kamu Maliyesi (Kamu Gelirleri ve Vergi Teorisi)*. Ekin Kitabevi, Bursa.
- Erdem, M. (2011). *İbn Haldun'da Din - İktisat İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Erden, Ahmet A. (2010). *Adam Smith'in Ticarete ve Merkantilist Politikalara Yaklaşımı: Yeni Bir Adam Smith Sorunu mu? İçinde, Politik İktisat ve Adam Smith*. Yön Yayınları, İstanbul.
- Erol, K. (1984). *İbn Haldun'a Göre İnsan – Toplum – İktisat*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Ertek, T. (2010). *Makroekonomiye Giriş*. 3. Baskı Beta Yayınları.
- Falay, N. (1978). *İbn Haldun'un İktisadi Görüşleri*. Güryay Matbaacılık, İstanbul.
- Falay, N. (1978). *İbni Haldun'un İktisadi Düşünceleri*. İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü.
- Falay, N. (1978). *İbni Haldun'un İktisadi Düşünceleri*. İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü.
- Falay, N. (1978). *ibn-i Haldun'un İktisadi Görüşleri*. İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayın No: 58, İstanbul.
- Falay, N. (2002). *İbni Haldun'un İktisadi Görüşleri*. İktisat'ın Dama Tasları, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti İktisat Dergisi, İstanbul.
- Falay,N.(2012).*İbn Haldun'un İktisadi Görüşleri*.
<http://www.ekodialog.com/Makaleler/ibni-haldun-ekonomik-gorusleri.html>. (09.01.2012).
- Göçmen, D. ve Kaya, G. (2013). *Adam Smith'in Siyaset Felsefesine Dair Bir Kuramla Çerçeve*. Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, (15).
- Gölçek, A. ve Gülşen, A. (2017). *İbn Haldun Ve Serbest Piyasa Fikri: İbn Teymiyye Ve Gazali'den Kanıtlar*. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 57.
- Görgün, T. (1999). *İbn Haldun'un Görüşleri*. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Görgün, T. (2000). *İbn Haldun*. DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi), İstanbul.
- Görgün, T. (2007). *Tarih ve Toplum Araştırmalarında Bir Yöntem Kaynağı Olarak Klasik Metafizik: Fahreddin er-Râzî Ekolü ve İbn Haldûn*. İslâm Araştırmaları Dergisi, 17.

- Görmez, F. (2008). *Değer Kavramına Yeni Bir Bakış: Carl Menger*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Günay, E. (2015). *İktisadi Düşüncenin Evrimi Ve Kapitalizmin Piyasa Tarihi*. Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Gürkan, Ü. (1994). *Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, Ankara.
- Haftacı, V. (2014). *Büyük Boşluk*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Haldun, İ. (2009). “Giriş”, *İbn Haldun, Mukaddime*. Uludağ, S. (çev.), Dergah yayınları, İstanbul.
- HALDUN, İ. (1998). *Mukaddime I*. Uludag, S. (çev.), II. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Haldun, İ. (2004), *Mukaddime I, II*. Uludağ, S. (çev.), Dergâh Yayınları, İSTANBUL.
- Haldun, İ. (2004). *Mukaddime*. (Çeviren: Halil Kendir) 1. Baskı, Yeni Safak, Ankara.
- Haldun, İ. (2004). *Mukaddime*. Kendir, H. (çev.), 1. Baskı, Yeni Safak, Ankara.
- Haldun, İ. (2009). *Mukaddime*. Uludağ, S.(çev.), Dergah yayınları, İstanbul.
- Haldun, İ. *Mukaddime*. Uludağ, S.(çev.), Dergah yayınları, İstanbul 2009.
- Hamitoğulları, B. (1982). *Çağdaş İktisadi Sistemle: Strüktürel ve Doktrinal Bir Yaklaşım*. Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- <https://www.mepanews.com/tum-kabuller-cope-modern-iktisadin-babasi-adam-smith-degil-ibni-haldun-7251h.htm>
- <http://istanbul.dergipark.gov.tr/iusskd/issue/887/9867>. (28.4.2017).
- <http://www.ekonomist.gen.tr/v4/iktisat-nedir/> [12.03.2010].
- [https://akademikokumalar.wordpress.com/2013/12/24/adam-smith-1723-1790.\(24.01.2013\)](https://akademikokumalar.wordpress.com/2013/12/24/adam-smith-1723-1790.(24.01.2013)).
- İlgen, A. (2005). *İbni Haldun'un Kamu Ekonomisi. Maliyesi ve Vergi Dünyasına ilişkin Görüş ve Analizleri*. Vergi Dünyası Dergisi, Sayı:281.
- İrhan, H.B. (2010). *Teori ve Uygulamada KOBİ'lerde Kümelenme Sorunu*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Karaca, F. (2005). *Modernleşmenin Aile Kurumu Üzerindeki Etkileri Üzerine*. Türk Dünyasında Sosyal Bilimler: Kuram, Yöntem ve Uygulama, Celalaba.
- Karataş, S.C. (2012). *İbn-i Haldun'un Ekonomi Teorisi ve Milletlerin Yükseliş ve Düşüşleri (II)*. [http://www.tbdd.org] (09. 03. 2012).

- Kaya, N. (2007). *Klasik İktisatçıların Mikro Ekonomiye Katkıları*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kayaoglu, İ. (1984). *İslam Kurumları Tarihi*. 2.Baskı, A.Ü. Basımevi, Ankara.
- Kazgan, G. (1991). *İktisadi düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kazgan, G. (2006). *Sunuş: "Adam Smith ve Milletlerin Zenginliği Üzerine" iç. Milletlerin Zenginliği (A.Smith)*. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, v-xxvi.
- Kesici, H. (2010). *Adam Smith ve Ahlak Teorisi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergesi.
- Kevin, L ve Hamid, M.S. (2001). *International Economics: Theories. Themes and Debates* New York: Prentice – Hall.
- Kibritçiöğlü, A. (1999). *Adam Smith'in Uluslararası İktisat Kuramına Katkıları Hakkında, Ekonomik Yaklaşım*. Cilt: 5, Sayı 12.
- Kök, R. (1999). *İktisadi Düşünce: Kavramların Analitik Evrimi*. Anadolu Matbaacılık, İzmir.
- Köktaş, M. (2010). *İskoç Aydınlanması: Bir Sivil Toplum Perspektifi*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kozak, İ.E. (1999). *İbn Haldun'a Göre İnsan-Toplum-İktisat, Adapazarı*. Değişim Yayınları, İstanbul.
- Kozak, İ.E.(2000). *İbn Haldun*. DİA, İstanbul, XX.
- Küçükkalay, A. M. (2008). *İktisadi Düşünce Tarihi*. Beta Basım Yayım, İstanbul.
- Muller, Z. Jerry (2002). *The Mind and the Market*. Random House, New York.
- Murteza, G. (2012). *Adam Smith'te İktisat Ve Ahlak Sorunları*. Doktora Trzi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Oláh, D. (2017). *Adam Smith ve İbni Haldun Hakkında*. Polat, G.(çev.), <http://bilimselbilgilerilce.blogspot.com.tr/2017/06/adam-smith-ve-ibni-haldun-hakknda.html>, (21.3.2018).
- Orhan, O. (1999). *Keynesyen ve Moneterist İstikrar Politikaları*. Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.
- Oweiss,İ.M (2003). *İbn Khaldun-Father of Economics*. http://islamicworldinet/economics/father_of_economics.htm, [Erişim 25.05.2206].

- Özdemir, S. (2005). *Din-Ahlak-Ekonomi Alakasının Sosyolojik Analiz Ve Kapitalst Zihniyetinde Erlerndirilmesi (Adam Smith Ve İbrahim Hakkı Örnek)*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- ÖZEL, H. (2009). *İktisat ve Sosyal Teoride “Görünmez El” Eğretilmesi*. Amme İdaresi Dergisi, 42(2).
- Özel, M. (2006). *İbn Haldun’un İktisadi Fikirlerinin Modern Ulusal/Küresel Ekonomi İçin Değer ve Uygunluğu*. İsam-İbn Haldun Uluslararası Sempozyumu Notları Yayınlanmamış).
- Özel, M. *Bir İktisat Klasığı Olarak İbn Haldun’un Mukaddimesi: İslam İktisadı Araştırmaları*.
- <https://islamekonomisi.org/bir-iktisat-klasigi-olarak-ibn-haldun%E2%80%99un-mukaddemesi>. (21.3.2018).
- Özel, M. *Küresel Rekabet*. İz Yayıncılık, İstanbul.
- Özgüven, A. (2001). *İktisadi Düşünceler – Doktrinler ve Teoriler*. Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Özkılıç, İ. (2006). *İbn Haldun’da İktisadi Kalkınmanın Dinamikleri Ve Girişimcilik*. Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, 10.
- Özkılıç, İ. (2007). *İbn Haldun’da İktisadî Kalkınmanın Dinamikleri ve Girişimcilik*. Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı: 10.
- Özsoy, S. (2013). *Kütleçekimi Ve Görünmeyen El Kavramlaştırmaları Arasındaki Baağlantı Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öztürk, N. (2004). *Anayasal İktisat Çerçevesinde Demokrasiyi Yozlaştıran İktisadi Etmeler*. Amme İdaresi Dergisi, 37(3).
- Porter, M. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. Macmillan Press, London.
- Rosaenthal, I.J. E. (1996). *Ortaçağ’da İslam Siyaset Düşüncesi*. Çaksu, A. (çev.), İz Yayıncılık.

- Sağbaşı, İ. (2008). *Vergi Teorisi*. Ece Matbaası, Ankara.
- Sanaş, A. (2008). *Eskişehir Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezi Müdürü*. Afyon Kocatepe Üniversitesi S.B.E. Maliye Tezli Yüksek Lisan Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 45, Ocak-Haziran 2015.
- Savaş, V. (1997). *İktisadın Tarihi*. Liberte Düşünce Topluluğu Yayınları.
- Savaş, V. (1999). *Keynezyen İktisat Yıkılırken*. Beta basım Yayım Dağıtım Aş. İkinci Baskı, İstanbul.
- SAVAŞ, V. (2000). *İktisadın Tarihi*. Siyasal Kitabevi, 4. Baskı, Ankara.
- Sayım, I. (2006). *Adam Smith'in Parasal Analizinde Serbest Bankacılık: Para ve Bankacılıkta Regülasyon mu yoksa Serbest Ticaret mi?*. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi.
- Selik, M. (1974). *100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi*. 2. bs., Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Seyidoğlu, H. (1982). *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*. Turhan Kitabevi, Ankara.
- Seyidoğlu, H. (1989). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*. XV. Baskı, İstanbul.
- Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası İktisat*. Güzem Yayıncılık, İstanbul.
- Sloman, J. (2003). *İktisat Mikro*. Çakmak, A.(çev.), Bilim Teknik Yayınevi.
- Smith, A. (2002). *Ulusların Zenginliği*. Akad, M.T(çev.), cilt:2, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Smith, A. (2011). *Milletlerin Zenginliği*. Derin, H. (çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Smith, A. (1976). *An Inquiry into the Nature and Causes of Wealth of Nations*. R. H. Campbell ve A. S. Skinner Oxford: OUP, [ilk basım: 1776].

- Smith, A. (1985). *Ulusların Zenginliği*. Yunusm A. ve Bakırcı, M. (çev.), Alan Yayıncılık.
- Smith, A. (2006). *Ulusların Zenginliği*. Çev. Metin Saltoğlu, 2 c., Palme Yayınları, Ankara.
- söylediler. <http://pubcouncil.kuniv.edu.kw/jss/homear.aspx?id=8&Root=yes&authid=1142>
- Süngü, A. (2009). *İbn Haldun'un Eğitim Felsefesi*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Taylan, N. (1991). *Anahatlarıyla İslam Felsefesi*. İstanbul.
- Tayyar, A. ve Çetin, B. (2013). *Liberal İktisadi Düşüncede Devlet*. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 14(1).
- Toku, N. (2000). *İlmi ve Umran (İbni Haldun'da Toplumbilimsel Düşünce)*. 2.Baskı, Bilge Adam Yayınları, Ankara.
- Toku, N. (2002). *İlm-i Umran İbn Haldun'da Toplum Bilimsel Düşünce*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Topçuoğlu, H. (1963). *Hukuk Sosyolojisi Dersleri*. Ankara.
- Tuştaş, P. (2015). *Klasik Politik İktisattan Marjinalizme Ücret Düşüncesinin Dönüşümü*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ülgen, G. (2000). *Merkantilizmden Liberalizme Geçiş ve Piyasa Ekonomisi*. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi, (40).
- Uludağ, S. (1993). *İbn Haldun (hayatı, eserleri, fikirleri)*. Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara.
- Yay, T. (2010). *Adam Smith'in Düşünce Sisteminde Devletin Rolü ve Önemi Üzerine, içinde, Politik İktisat ve Adam Smith*. Yön Yayınları., İstanbul.

- Yazman, G. (2008). *Aydınlanmadan Günümüze Siyasal İktisat*. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 1-6, http://www.obarsiv.com/pdf/galip_yalman.pdf
- Yıldırım, L. (2006). *İbn-i Haldun'un İktisadi Ve Mali Düşünceleri*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Yılmaz Genç, S. (2015). *İbni Haldun'un devlet anlayışı Çerçevesinde "refaH devleti" ve "İktisadi kalkınma" düşüncesi*. Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1).
- إبراهيم، أشرف. (2015). أيهما يعد "أبو الاقتصاد" بحق آدم سميث أم ابن خلدون؟! مجلة أراجيك. أولاه، دانيال. (2017). "أيفونوميكس": ابن خلدون. العالم المسلم الذي سبق آدم سميث (أبو الرأسمالية) بنحو 5 قرون. ترجمة (مروة عبد الله). مغرس.
- البدري، محمد. (2014). من التاريخ: آدم سميث والحرية الاقتصادية. الشركة السعودية البريطانية للأبحاث والتسويق. جريدة الشرق الأوسط.
- بدوي، عبد الرحمن. (1979). مؤلفات ابن خلدون. تونس.
- بلعوز، بن علي وقندوز، عبد الكريم. (2007). مبدأ "الضريبة تقتل الضريبة" بين ابن خلدون ولافر. مجلة دراسات اقتصادية إسلامية، 2(13).
- جابر، شيماء. (2015). ثروة الأمم.. قراءة اقتصادية في أفكار أبو الاقتصاد آدم سميث. مجلة أراجيك. الحريري، محمد. (1977). الاقتصاد الدولي. المطبعة الجديدة، سوريا.
- زكي، محمد. (2012). القيمة عند أرسطو وسميث وريكاردو وماركس. مجلة الحوار المتمدن، العدد 3830. <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=321339>
- زين العابدين، سهيلة. (2016). نظرية الدولة عند ابن خلدون. <https://uqu.edu.sa/ahsharif/4584>
- سبع، أحمد. (2016). دور الدولة في الاقتصاد بين الضرورة والحدود. المجلة الجزائرية للعولمة والسياسات الاقتصادية، العدد 7.
- سعد الله، علي. (2003). نظرية الدولة في الفكر الخلدوني. دار مجدلاوي، عمان.
- سكينة، بويلي. (2015). الفكر الاقتصادي عند ابن خلدون والمقريري. رسالة دكتوراة، جامعة باتنة كلية العلوم الإسلامية، الجزائر.
- الطيب، داودي. (2002). نظرية الأسعار عند ابن خلدون. مجلة العلوم الإنسانية جامعة محمد خضير بسكرة، العدد الثاني.
- الطيب، داودي. (2003). توزيع الثروة عند ابن خلدون. مجلة العلوم الإنسانية- جامعة محمد خضير بسكرة، العدد الرابع.
- الطيب، داودي. (2005). تقسيم العمل، اليد الخفية والحافز الاقتصادي بين ابن خلدون وادم سميث. مجلة العلوم الإنسانية- جامعة محمد خضير بسكرة، العدد الثامن.

عبد المولى، سيد. (1989). *الفكر الاقتصادي عند ابن خلدون والأسعار والنقود*. إدارة الثقافة والنشر في جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية. المملكة العربية السعودية.

ملحم، إبراهيم. (2008). *علماء الإدارة وروادها في العالم: سير ذاتية وإسهامات علمية وعملية*. المنظمة العربية للتنمية الإدارية، القاهرة.

منصور، أشرف. (2006). *آدم سميث والليبرالية الاقتصادية*. مجلة الحوار المتمدن، العدد الثاني عشر.

نصرت، زاهر. (2013). *ثروة الأمم لأدم سميث*. مجلة الحوار المتمدن، العدد 4068.

<http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=355347>

يسري، عبد الرحمن. (2006). *إسهام عبد الرحمن بن خلدون في الفكر الاقتصادي*. مجلة دراسات اقتصادية إسلامية، العدد الثاني.

